

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

ORTAÇAĞ'DA TÜRKLER'DE
YIRTICI KUŞLARLA AVCILIK

Ahmet KARASU

Sivas
Mart, 2017

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

ORTAÇAĞ'DA TÜRKLER'DE
YIRTICI KUŞLARLA AVCILIK

Ahmet KARASU

Danışman

Prof. Dr. Galip EKEN

Sivas

Mart, 2017

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi
Tezin Başlığı : Ortaçağ'da Türkler'de Yırtıcı Kuşlarla Avcılık
Savunma Tarihi : 17.02.2017
Danışmanı : Prof. Dr. Galip EKEN

Ünvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Galip EKEN

Üye : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Üye : Doç. Dr. Abdullah KAYA

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Ahmet KARASU tarafından hazırlanan "Ortaçağ'da Türkler'de Yırtıcı Kuşlarla Avcılık" başlıklı tez, kabul edilmiştir. 17/02/2017..

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza

Ahmet KARASU

ÖNSÖZ

Yapmış olduğumuz bu tezde Türklerin kültüründe var olan önemli bir öge olan yırtıcı kuşlarla avcılık anlatılmıştır. Türklerdeki bu avcılık sevgisi ve becerisi çok eski dönemlerden, atalarından yadigâr olarak gelmektedir. Türkler hem bu geleneklerini sürdürmek hem de becerilerini arttırmak için avcılığı devam ettirmişlerdir. Avcılığı yaparken doğanın düzenini bozmamaya da çalışmışlardır. Avcılık Türklerde sadece karada yapılan etkinlik olarak kalmamış, havada yırtıcı kuşlarla da avcılık yapmışlardır. Avcılık zamanla Türklerde şenlik olarak yapılmaya devam etmiştir. Türklerin yırtıcı kuşlarla içli dışlı olmaları yırtıcı kuşların günlük yaşama kadar her alanda etkili olmasına neden olmuştur.

Ortaçağda yırtıcı kuşlarla ilgili birçok kaynak bulunmasına rağmen bir kısmı günümüze kadar gelememiştir. Tezimizde Ortaçağ kaynaklı birçok eseri kullanmaya çalıştık.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
GİRİŞ.....	1
İLKÇAĞDA AVCI KUŞLAR.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
TÜRKLERDE AVCI KUŞLAR VE AVCILIK.....	9
1- Türklerde Yırtıcı Kuşlar	9
2. Yırtıcı Kuşlarla Avcılık ve Esasları	11
3. Yırtıcı Kuşların Devlet Arması ve Ogun Olarak Kullanımı	18
3.1. Doğan, Şahin, Atmaca ve Diğer Yırtıcı Kuşların Ogun Olarak Kullanımı ve Sanattaki Etkisi.....	20
3. 2. Tek Başlı ve Çift Başlı Kartalın Sanattaki Etkisi.....	36
3. 2. 1. Tek Başlı Kartalın Sanattaki Etkisi	36
3. 2. 2. Çift Başlı Kartalın Sanattaki Etkisi	45
4. Bâzdarlık ve Bâznameler	63
4.1. Bâzdârlık Görevinde Bulunan Şahsiyetler.....	65
4.2. Yırtıcı Kuş İsimleri Verilen Diğer Önemli Şahsiyetler	66
5. Hediye Olarak Yırtıcı Kuşlar	71
İKİNCİ BÖLÜM	75
AVCI KUŞLARIN EDEBİYATA YANSIMASI.....	75
1- Türk Destan ve Hikâyelerinde Yırtıcı Kuşlar.....	75
1. 1. Manas Destanında Yırtıcı Kuşlar	76
1. 2. Dede Korkut Hikâyelerinde Yırtıcı Kuşlar	76
2. Fal ve Şiirlerde Yırtıcı Kuşlar.....	78
3. Yunus Emre Şiirlerinde Yırtıcı Kuş Tasvirleri	80
4. Kadı Burhanettin Ahmed'in Rubailerinde Yırtıcı Kuşlar	82
5. Yırtıcı Kuşların Ortaçağ Kaynaklı Sözlüklerdeki Yeri.....	84
5.1. Divan-ı Lügati't-Türk'te Geçen Yırtıcı Kuşlarla İlgili Bilgiler	85

5.2. Codex Cummanicus'ta Geçen Yırtıcı Kuşlarla İlgili Bilgiler.....	87
5.3. İbn-i Mühenna Lügatı'nda Geçen Yırtıcı Kuşlarla İlgili Bilgiler	88
5. 4. İrşadü'l-Mülûk ve's-Selatin	88
5. 5. Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lügati'i-Türkiyye	89
5. 6. Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali	90
5. 7. El- Kavâninü'l-Kaülliyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye.....	91
5. 8. Kitâbü'l-Ef'âl	91
6. Menâkıbnâme Ve Siyasetnâmelerde Yırtıcı Kuşların Sözlü Kullanımı	92
6. 1. Mesnevi'de Yırtıcı Kuşların Anlatımı	92
6. 2. Fîhi Mâ-Fîh'de Yırtıcı Kuşların Anlatımı.....	94
6. 3. Hacı Bektaş Veli İle İlgili Menkıbe	95
6. 4. Kutadgu Bilig'de Yırtıcı Kuşların Anlatımı	96
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	99
ÖZGEÇMİŞ	105

KISALTMALAR

- A.g.e.** : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
A.g.t. : Adı geçen tez
bak. : bakınız
C : **Cilt**
ev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
edi. : Editör
haz. : Hazırlayan
M.Ö. : Milattan Önce
s. : sayfa
S : Sayı
TDK : Türk Dil Kurumu
TTK : Türk Tarih Kurumu
v.b. : Ve benzeri
Yay. : Yayınlayan
yy. : yüzyıl

ÖZET

Avcılık yüzyıllarca birçok toplum tarafından yapılmıştır. İnsanlar avcılığı hem karada hem de havada yapmışlardır. Havadaki avcılığı yırtıcı kuşlar aracılığı ile devam ettirmişlerdir. Mezopotamya ve Mısır Uygarlıklarına kadar birçok eski uygarlıkta avcılık uzun süre devam ettirilmişlerdir. Türklerde de durum farklı değildir. Avcılık Türklerde o kadar gelişmiştir ki, ortaçağda Türkler diğer milletleri geride bırakmıştır. Avcılığı Türkler karada yapmanın yanında havada yırtıcı kuşlarla da yapmışlardır.

Ortaçağda en iyi ve en cins yırtıcı kuşlar Türk diyarından çıkmaktaydı. Tezimizde ortaçağda Türklerin yırtıcı kuşlarla avcılıklarını, bu tür avcılığın ve yırtıcı kuşların ne kadar değerli oldukları anlatılmıştır. Yırtıcı kuşları yetiştirenleri denetleyenlerin (Emir-i Şikâr) ne kadar önemli görevlerde bulduklarına değinilmiştir.

Yırtıcı kuşlar yaşamın içine o kadar çok girmiştir ki, kültürün her dalında sanattan süslemeye, kişilere konulan isimlere ve unvanlara kadar birçok alanda görülmektedir.

ABSTRACT

Hunting has been done by most of the societies for hundreds of years. Humans hunted in both land and water. Hunting in the air has been done by using birds of prey. Hunting by these birds has been continued by a lot of states and nations including Mesopotamian and Egyptian civilizations for very long times. Turks are one of these nations. Turks have developed hunting so much that there was no nation equal to them in Medieval Age. Turks hunted in land as well as by birds of prey.

Turks have peaked of hunting by birds of prey. In Medieval Age the best birds were grown by Turks. In this thesis, it is clearly written that how Turks hunted by the birds and the values of these birds in Medieval Age. Also how the men got very important places in state hierarchy who were controllers of bird growers (Emir-i Şikâr).

Birds of prey were so much part of life that they affected people on artistic, ornamental and other extents even they named their children with the birds' names.

GİRİŞ

İLKÇAĞDA AVCI KUŞLAR

İlk insanların yiyecek et ve giyecek post ihtiyaçlarını sağlamak için başlattıkları av, medeniyetin gelişmesine paralel olarak bir geçim vasıtası olmaktan çıkmış, bir spor ve eğlence halini alıp özellikle süreklilik avı şeklinde eski çağ ve orta çağ hükümdarlarının askerî talim yerine uyguladıkları bir sportif oyun durumuna gelmiştir¹. Bu şekliyle avcılığı, insanoğlunun yeryüzündeki ilk faaliyetlerinden biri olarak nitelendirmek mümkündür². İlk önce besin ihtiyacını karşılamak amacıyla başlayan avcılık, daha sonra ise spor, eğlence ve talim amaçlı etkinliklere dönüşmüş ve bu haliyle bütün insan topluluklarında görülen bir faaliyet olarak süregelmiştir³.

Paleolitik çağa ait mağara duvarlarında rastlanan tasvirî resimlerin av sahneleri olması, insanlık tarihi ile avcılığın ne derece iç içe olduğunun bir göstergesidir. Aynı şekilde mağara duvarlarında görülen, sahne teşkil etmemiş ilk münferit resimlerle mağara zeminlerinde bulunan taş veya kemikten yapılmış ilk heykeller de yaban öküzü, yabani at ve geyik gibi yine avla ilgili hayvan figürlerinden ibarettir. Bu durum, ilk insanların temel ihtiyaç maddelerini oluşturan et ve postu temin etmek için verdikleri savaşı, hayatlarının resmedilmeye değer en önemli hadisesi olarak gördüklerini ortaya koymaktadır⁴.

¹ Sargon Erdem, "Av", DİA, C.IV, s.100-101.

² Avcılık (ve toplayıcılık), dünyanın her tarafından insanlar için ilk ve ilkel besin temin elde etme yöntemidir. Bu konu hakkında bak: Çiğdem Boratav, "İlkel Toplumlarda Besin Elde Etme Faaliyetleri", DTCF Antropoloji Dergisi, I/1 (1963), s.99-113.

³ "Kişilerin tek başlarına veya gruplar halinde yaptıkları av bugün bütün medenî dünyada bir spor olarak kabul edilmekte, ancak hayvanların neslini tüketmek ve millî servetleri hebâ etmek gibi sebeplerle bazı kısıtlamalara tâbi tutulup özellikle hayvanların üreme mevsimlerinde yasaklanmaktadır. Balık, sünger, inci gibi deniz ürünleri avcılığı ise amatör zevklerin ötesinde profesyonel bir geçim yolu olarak kalmıştır. Kara avcılığı yalnız spor ve eğlence haline dönüşmüş olmakla birlikte XX. yüzyılın başlarına kadar kırsal alanda yaşayanlarla göçebelerin önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. Bugün de bazı Afrika, Avustralya ve Güney Amerika kabileleri geçimlerini yine avcılıktan temin etmektedirler. Avcılık bir spor olarak kabul edilmekle beraber birçok toplumda, özellikle can almayı ve can yakmayı câiz görmeyen müslümanlar arasında insanî açılardan tartışma konusu olmuştur. İslâm dini avcılığa izin vermiş, fakat daima ihtiyaç durumunu göz önünde tutarak zevk için cana kıymaya engel olmak istemiştir." Sargon Erdem, "Av, DİA, IV, s.100.

⁴ "Daha çok Büyük Sahra'da ve İspanya ile Fransa'nın günümüzden 10.000-40.000 yıl öncesine giden Magdalenyen çağ mağaralarında rastlanan resimlerde, çıplak insanlar ellerindeki ok ve yaylarla geyik sürüsü gibi hayvan kümelerine saldırırken gösterilmişler ve özellikle insanlar, çok daha yakın çağlara

Avcılığın, eğlence ve kişilerin hünelerini sergilediği bir spor ve talim haline gelmesi, av için kullanılan araç gereçlerin ve av şekillerinin çeşitlenmesine sebep olmuştur. İnsanlar avlanmak için bir yandan özel silahlar üretmeye, diğer yandan da muhtelif araç ve gereçler geliştirmeye başlamışlardır. Tabiattaki diğer varlıkları gözlemleyen insanoğlu, kısa zamanda bazen taklit yoluyla bazen de akıl ve zekâ ürünü olarak yeni yeni av araç gereçleri, avlanma şekilleri geliştirmiştir. Bu gözlem ve geliştirme süreci içerisinde insanoğlunu belki de en çok etkileyen, müthiş bir sürat ve çeviklikle gökyüzünden süzülerek inen ve güçlü pençelerini avına geçirdikten sonra göz açıp kapayıncaya kadar gökyüzünde kaybolan yırtıcı avcı kuşlar olmuştur. Bu hayvanlar sadece sahip oldukları üstün özellikleri itibarıyla değil, renk ve şekilleriyle, duruş ve asaletleriyle de insanoğlunun zihin dünyasında bir yer edinmişlerdir. Bu sebeple ilkçağ uygarlıklarına ait muhtelif sanat eserlerinde diğer hayvan ve semboller kadar yırtıcı kuşlarla ilgili tasvirler de dikkat çekmektedir. Bunlar içerisinde şüphesiz en dikkat çeken kartal olmuştur.

İlkçağda yırtıcı kuşların av amacıyla yakalanmalarının ve yetiştirilmelerinin başlangıcı ise kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber yırtıcı kuşların yardımcı av hayvanı olarak kullanılmalarının sanıldığından çok daha eskilere gittiği söylenebilir. Mısır sanatının en eski tasvirî eserlerinden biri olarak kabul edilen ve Mezopotamya'nın "aslan avcıları" kabartması ile yakın benzerliği bulunan "avcılar paletinde", avcılar grubunun başındaki şahsın elinde uzun bir göndere takılmış bir şahin alemleri bulunmaktadır. Her ne kadar bu alem bir Tanrı sembolü ise de av sırasında elde taşınması, şahini yardımcı av hayvanı olarak kullanma hünelerinin o devirlerde başlamış olabileceğine işaret etmektedir. Öte yandan milâttan önce II. ve I. binyıl tasvirî Hitit sanatında ise şahinin tam bir avcı tutuşu ile tanrıların, yarı tanrıların, avcıların veya kralın maiyetindeki kişilerin ellerinde çeşitli örneklerle resmedildiği, özellikle av tanrısı olması gereken, geyik üzerinde ayakta duran bir

ait donuk insan figürleriyle mukayese edilemeyecek derecede hareketli resmedilmişlerdir. Anadolu ve bütün Ön Asya'nın en eski av sahneleri ise Neolitik devre (m.ö. VIIIV. binyıllar) ait Çatalhöyük Mâbedi'nin duvarlarında görülmektedir. Bunlar yine ellerindeki ok ve yaylarla geyik sürüsüne saldırmış insanları gösteren son derece hareketli resimlerdir; ayrıca avdan sonraki şölen veya dinî tören de canlandırılmıştır. Arkeoloji âleminde dünyanın en eski büyük boy kabartması olarak bilinen Uruk'ta bulunmuş milâttan önce III. binyılın başlarına ait bir granit stel de yine dünyanın ilk resimleri gibi bir av sahnesi sergilemektedir. Sahnenin figürleri, biri mızrakla diğeri ok-yayla aslan avlayan iki kişidir. II. binyıldan itibaren ise bütün Ön Asya'da en çok itibar edilen tasvirî sanat motifleri avcılık üstüne olmuş, özellikle Mısır, Hitit ve Asur krallarıyla aristokratları savaş arabaları üzerinde aslan avlarken resmedilmişlerdir." Erdem, "Av", DİA, IV, s.100-101

tanrının elinde bulunduğu görülmektedir⁵. Bazı yazarlara göre ise yırtıcı kuşlarla avcılığın başlangıcı Asya steplerine dayanmaktadır⁶. Bununla beraber, yırtıcı kuşlarla ilgili en eski söylence ve bulgulara Anadolu, Ön Asya ve Mısır medeniyetlerinde de tesadüf etmek mümkündür.

Yazılı devir öncesinden, yazılı devire kadar insanoğlu günlük hayattaki yaşamını sürdürmek için birçok eser yapmıştır. Zamanla bu yapılan eserler, sanat eserleri haline gelmiştir. Yapılan bu sanat eserlerindeki süslemeler, günlük hayatta karşılaştıkları varlıkların temsil edilmesidir. Yapılan eserlerde kimi zaman Tanrı temsilleri, insan, bitki, geometrik şekiller varken, kimi zaman da hayvanlar figür halini almıştır. Hayvanlar arasında yırtıcı hayvanlar ve yırtıcı olmayan hayvanlar figür haline gelmiştir. Yırtıcı hayvanlar arasında yırtıcı kuşlarda figürleştirilmiştir. Yırtıcı kuşlar arasında kartal, şahin, doğan gibi hayvanlar vardır, bunların kullanım amacı ise onların gücünden, asilliğinden, insanların kendilerine olan yararları dolayısıyladır. Dünyada birçok medeniyet gibi Anadolu ve Ön Asya'da da yırtıcı kuş figürleri işlenmiştir⁷.

Ön Asya'dan yırtıcı kuş figürüne örnek-1⁸

⁵ Erdem, a.g.m., s.101.

⁶ Levent Turan, "Yırtıcı Kuş Türleri İle Avcılık", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12 (1996), s. 207-210.

⁷ Pakize Küsmez, "Başlangıcından M.Ö. 2.Binin Sonuna Kadar Anadolu Tasvir Sanatında Av Sahneleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2009.

⁸ Şerif Günay, Anadolu Seramiğinde Kuş Ögeleri, (Sanatta Yeterlilik Tezi), Eskişehir, 2007, s.35.

Ön Asya'dan yırtıcı kuş figürüne örnek-2⁹

Ön Asya'dan yırtıcı kuş figürüne örnek-3¹⁰

⁹ Günyar, a.g.t., s.36.

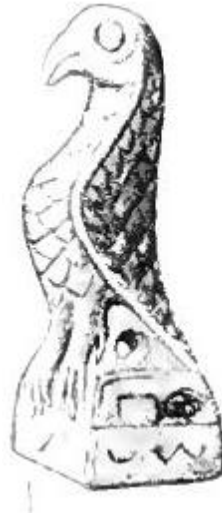
¹⁰ A.g.t., s.37.

Anadolu'dan yırtıcı kuş figürüne örnek-4¹¹

İlkçağda seramik öğelerin dışında yırtıcı kuş figürleri damgalarda dahi kullanılmıştır. Bu kullanımın örnekleri aşağıda verilmiştir.

Suriye'de Hauran'da bulunan, kulpu şahin şeklinde damga mühür¹².

¹¹ Günyar, a.g.t., s.38.

¹² Ali Güney, Anadolu'da Başlangıcından M.Ö. I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürler, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, Levha XVII, III. Resim.

Maraş'tan satın alınmış, kulpu şahin şeklinde damga mühür. Levha XVII, IV. Resim¹³.

Hititler de kendilerinden önceki uygarlık ve devletler gibi yırtıcı kuşlara değer vermişlerdir. Yırtıcı kuşlar zamanla kutsallaştırılmıştır. Onlarla alakalı büyüler dahi yapılmıştır¹⁴.

Hititler dönemine ait elinde yırtıcı kuş tutan bir insan kabartması¹⁵.

¹³ Güney, a.g.t., Levha XVII, IV. Resim.

¹⁴ Murat Orhun, "Hititler'de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler'deki Uzantısı", Akademik Bakış, C:3/S:5, (2009), s.238.

¹⁵ <http://hakkindabilgial.com/tarih/medeniyetler/5753-hititler-kimdir.html>, 05.02.2016.

Dünya’da en önemli medeniyetlerden birisi de Mısır’da oluşmuştur. Antik Mısır, firavunların yönettiği ve piramitleri ile ünlü olan bir medeniyettir. Ama Antik Mısır sadece bunlarla ön plana çıkmamıştır. Mısır’da mumyalar da önemli bir yer teşkil etmektedir. Mumyalama geleneği dünyanın birçok yerinde olmasına rağmen Mısır’daki gibi öne çıkmamaktadır. Mısır’da mumyalama sadece insanlara değil hayvanlara da uygulanmaktaydı. Kedi, köpek ve kerkenezler (doğangiller familyasından) çok miktarda mumyalanmıştır. Bunlardan kerkenezlerin, Tanrılara kurban olarak ve avcılıkta kullanılmak üzere yetiştirildiği bilinmektedir¹⁶.

Mısır Medeniyetine ait mumyalanmış kerkenez örneği¹⁷.

Antik Mısır’da yırtıcı kuşlar sadece avcılıkta kullanılmamış, sanatta ve dinde dahi yer bulmuştur. Antik Mısır tanrılarında “Horus” şahin başlı ve “Ra” atmaca başlı tasvir edilmiştir. Antik Mısır’da yırtıcı kuşlara ne kadar önem verildiğine bir örnektir. En önemli tanrılar yırtıcı kuşlarla tasvir edilmiş ve yırtıcı kuşların onlar için ne kadar kutsal olduğu da ortaya çıkmaktadır. Tanrı tasvirlerine örnekler:

¹⁶ <http://arkeofili.com/?p=6900>, 31.01.2016.

¹⁷ <http://arkeofili.com/?p=6900>, 31.01.2016.

Eski Mısır Medeniyeti dönemi Tanrılardan Horus¹⁸.

Eski Mısır Medeniyeti dönemi Tanrılardan Ra¹⁹.

¹⁸ <https://kosminenvalo.wordpress.com/2015/04/25/historiallinen-kaanne-planeetan-valtataistelussa/> (Osiris'le İsis'in oğlu. Cennetin hükümdarı, yeryüzünün kralı ve kutsal şahin olarak kabul edilir. Horus'un evrensel olduğu ve ezelden beri var olduğu fikri piramit yazılarında belirtiliyor).

¹⁹ <http://www.akhepedia.com/forum/eski-misir/gunes-tanrisi-ra/> (Hermopolis güneş Tanrısı. Atmaca kafalı bir insan olarak temsil edilmiştir).

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE AVCI KUŞLAR VE AVCILIK

1- Türklerde Yırtıcı Kuşlar

Dünyada birçok medeniyet ve devlet yırtıcı kuşlar ile avcılık yapmıştır. İlkçağdan günümüze kadar bu etkinlik devam etmiştir. Avcılığın büyük bir öneme sahip olduğu Türklerde yırtıcı kuşlarla avcılığın erken dönemlerden itibaren yapıldığı bilinmektedir. Hatta bazı yazarlara göre yırtıcı kuşların av amacıyla yakalanması ve eğitilmesinin Asya'nın steplerinde başlamış ve bu yöntem Avrupa'ya 4. yy.'da Hun akıncıları tarafından getirilmiştir²⁰.

Türklerde avcılığı genel olarak “sürek avları”, “kuş avları” ve “yırtıcı kuşlarla avcılık” olarak bölümlendirmek mümkündür. Sürek avları, günlerce sürecektir olan birçok faaliyet zincirini içeren askerin hem bedeni, hem de manevra kabiliyetini arttırmak için yapılan av türüdür. Bu av türünde askerler dağda ve kırdaki bulunan hayvanları hanın önüne doğru sürdükleri ve hanın bu hayvanları avlaması ile sonuçlanan av türüdür. Ava han, hanın aile efradı, devlet ileri gelenleri ve ordu mensubu olanlar katılırdı. Sürgün halindeki av hayvanları çember içerisine alınarak, bu çemberin daraltılması ile yapılırdı. Bu avlanma şenlik şeklinde olurdu. Bu şenliğe han, hasekileri, oğlanları ve devlet ileri gelenleriyle beraber halka içerisine girerek ava başlardı²¹. Daha sonra hanın desturu ile devlet kademesindeki diğer kişiler, diğer aşağı rütbedeki beyler ve diğer askerler ava başlardı. Hanın avı bitirmesine kadar av devam ederdi. Av sırasında her önüne gelen hayvan avlanmazdı. Çünkü daha sonraki av için hayvanların çoğalması sağlanıyordu. Geyik ve yabani sığır gibi hayvanların avlanması ise hükümdara aitti.²² Av esnasında avlanan hayvana

²⁰ “Bu şekilde Avrupa'ya getirilen yöntem önce yüksek kademedeki yöneticiler ve hatta hükümdarlar arasında kabul görmüş, daha sonra seçkin bir avcılık şekli olarak ortaçağda, aynı biçimiyle günümüzde Arap Yarımadası, Suriye, Ürdün, Hindistan, Pakistan, Federal Almanya, Polonya, İngiltere, Fransa, A.B.D., Kanada ve Japonya'da yayılmıştır.” Levent Turan, “Yırtıcı Kuş Türleri İle Avcılık”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12 (1996), s. 207-210.

²¹ Mehmet Ali Hacıgökmen, Türkiye Selçuklularında Avcılık, Konya, 2012, s.18.

²² Hacıgökmen, a.g.e., s.21-22.

saygısızlık yapılmaması, av etinin bazı yerlerinin yenmemesi ve loğusa kadınlara av etinden verilmemesi gibi hükümler de vardı.

Kuş avları ise törensiz olarak yapılan, az kişinin katıldığı ve kısa süreli yapılan av türüdür. Kuş avları çeşitli şekillerde yapılırdı. Avcılar halka oluşturur ve çıkarılan gürültü ile kuşların kapatılan kaçma yollarına gitmesi sağlanırdı. Yırtıcı kuşlar ve zağarlar salınır, ardından at ile takip edilerek kuşlar avlanırdı. Avda gürültü yapılması için davul, tokmak veya benzer aletler taşıyan gruplarda bulunurdu.²³ Başka bir kuş avlama tekniği gürültü ile kuşların havalanması ve keçi kılından yapılan ağ ile yakalanması idi. Bir diğer kuş avlama tekniği ise karanlık ve yağmurlu bir havada okun ucuna ince ağ ile akarsu boylarındaki kuşlara atılarak avlanma idi.²⁴

Yırtıcı kuşlarla avcılığa gelince, yırtıcı kuşların bir kısmı bilinmekle birlikte karıştırılan birçok yırtıcı kuş çeşidi vardır. Yırtıcı kuşlar genel olarak doğangiller familyasından (ailesi) gelen doğan, şahin, atmaca, çakır, sungurdan oluşmaktadır. Bunların dışında bir diğer yırtıcı kuş ise kartaldır. Kartal, kaynaklarda genelde karakuş veya tavşancıl diye geçmektedir.

Kartal, diğer Türk lehçelerinde şu şekilde geçmektedir: Batı Oğuzcası (Türkiye Türkçesi): Karakuş, Azerice: Garaguş, Gagavuzca: Karakuş, Türkmence: Bürgüt²⁵, Yeni Uygurca: Karakuş, Özbekçe: Burkut, Altayca: Mörküt ve Mürküt, Tuvaca: Karakuş²⁶, Karaçay-Balkar: Karakuş, Kazakça: Karakus, Bürkit, Başkurtça: Karagoş, Nogayca: Karagus, Bürküt, Karayca: Karakuş, Tatarca: Karagu, Kırgızca: Bürküt, Karakuş²⁷ denilmektedir.

Kartalın karakuş veya tavşancıl diye geçmesi birçok araştırmacı tarafından farklı bir kuş türü olarak algılanmış olsa da tavşancıl kelimesinin, kartalın diğer ismi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yukarıda da görüldüğü gibi kartala birçok Türk lehçesinde birçok farklı isim verilmiştir. Kartala tavşancıl denilmesinin sebebi, kartalın en çok tavşan avında kullanılmasıdır.

²³ Hacıgökmen, a.g.e., s.24.

²⁴ A.g.e., s.24.

²⁵ Özlem Civelek, "Karakuş", Av ve Avcılık Kitabı, (Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), İstanbul, 2008, s.96.

²⁶ Civelek, "Karakuş", a.g.e., s.97.

²⁷ A.g.e., s.98.

Doğangiller familyasından olan doğan, şahin, atmaca, çakır ve sungur adlı kuşlar ise yine Türkler arasında değerli olarak görülen ve saygı duyulan hayvanlardandır. Tuğrıl (Togrul, Tugrul) doğangiller familyasının en büyüğü olarak bilinir. Cahız'ın, Et-Tebessur Bi't-Ticare adlı risalesinde doğangillerden olan kuşların cinsleri şu şekilde verilmektedir: Siyah Doğan²⁸, Parlak Kırmızı Doğan²⁹, Toprak Rengi (Gri Renkli) Doğan³⁰, Delice Doğan³¹, Siyah Deniz Şahini³², Beyaz Cürcan Şahini³³, Siyah Deniz Atmacası³⁴, Karagöz Atmaca³⁵, Beyaz Hindistan Atmacası³⁶, Kırmızı Deniz Atmacası³⁷ olarak verilmiştir. Bu yırtıcı kuşların dışında Çağrı ve Girdi (Girzi)³⁸ adlı yırtıcı kuşlarda geçmektedir. Bu yırtıcı kuşlar ise sakr cinsindedir. Tuğrıl adlı kuş hakanların kullandığı cins kuşlar arasındadır. Oğuz ve Hazar yurdunda çok iyi bilinen ve saygı duyulan bir hayvandır. Tuğrıl'ın mahareti “Bin kaz avlar ama bir tanesini yer” diye söylenmektedir. Bu aynı zamanda yırtıcı kuşların sadece kendileri için değil sahipleri içinde av avladığını göstermektedir. Bir diğer kuş cinsi ise Baygu'dur. Marquart Baygu'nun (Paygu veya Pigu) Yabgu'nun yanlış yazılmış bir şekli olduğunu iddia etmektedir.³⁹ Pritsak'ta baygu isminin Hakani Türkleri arasında kullanılan bir unvan olduğunu belirtmektedir⁴⁰. Türklerde yırtıcı kuşlar isim ve unvan olarak kullanıldığı bilinmektedir. Marquert ve Pritsak'ın görüşlerine göre Yabgu unvanı “Paygu” ise, bu unvanında yırtıcı bir kuş ismi olma olasılığı vardır.

2. Yırtıcı Kuşlarla Avcılık ve Esasları

Daha önce de belirtildiği üzere avcılık, insanlık tarihi kadar gerilere gitmektedir. İnsanlar dünyaya geldiklerinden itibaren avcılık ile iç dışlı olmak

²⁸ Cahız, Et-Tebessur Bi't-Ticare Adlı Risalesi, Çev: M. Mahfuz Söylemez, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 2001, S:0, C: 42, s.329.

²⁹ A.g.e., s.329.

³⁰ A.g.e., s.329.

³¹ A.g.e., s.330.

³² A.g.e., s.330.

³³ A.g.e., s.330.

³⁴ A.g.e., s.330.

³⁵ A.g.e., s.330.

³⁶ A.g.e., s.330.

³⁷ A.g.e., s.330.

³⁸ M. Said Polat, “Göçebe Türklerde Avcılık”, Av ve Avcılık Kitabı, (Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), İstanbul, 2008, s.57.

³⁹ Polat, a.g.m., s.57.

⁴⁰ A.g.m., s.57.

zorunda kalmışlardır. Çünkü açlıklarını gidermek ve gerekli bazı ihtiyaçlarını avcılık ile karşılamışlardır. İnsanoğlu avcılık ile hem karnını doyurmuş; hem de günlük hayatta kullanacakları birçok ihtiyaç malzemesini yapmıştır. Avların etinden, derisinden, kemiğinden, tendonlarından (sinirlerinden), boynuzlarından yararlanmışlardır. Avdan çıkan bu malzemeler ile yemek ihtiyaçlarını, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını gidermişler, savaş ve korunma aletlerini yapmışlardır. Geçen zaman içerisinde insanoğlu kendini de geliştirmiştir. Avcılığı sadece karada değil av kuşları ile havada da yapmaya başlamıştır.

Bu avcılıkta gerekli olan öge yırtıcı kuşlardır. Yırtıcı kuşlar yuvadan alınarak yetiştirilmeye başlanırdı. Türklerde hanlar ve beyler ava çıkarlar. Yırtıcı kuşları salarak birçok av hayvanı avlardı. Yırtıcı kuşların eğitimi ve avlanmaya hazırlanması özel olarak yapılırdı. Kartal ile avcılıkta geyik kadar büyük hayvanlar bile avlanırdı. Yırtıcı kuşların asilliği ve gökyüzünde şaheser uçuşları onları önemli kılmıştır. Yırtıcı kuşlar sadece avlarda kullanılmazdı. Yırtıcı kuşları birçok edebi eserde ve sanat eserinde de görmekteyiz.

İnsanoğlu belirli bir zaman sonra yırtıcı kuşları eğitmiş ve yırtıcı kuşlar ile avcılık yapmıştır. Kartal, doğan, şahin, atmaca gibi yırtıcı kuşlar insanoğlu için havada ve karada avcılık için vazgeçilmez olmuştur. Çok eski çağlardan beri yırtıcı kuşların kullanıldığını ve bilindiğini, Sümer, Mısır, Hitit, Asur gibi medeniyetlerdeki birçok kayıt ve eserde bulmaktayız. Sümer çivi yazılı tabletlerde çift başlı kartal “imdigud” olarak anılmaktadır⁴¹. Bu da göstermektedir ki Sümerler döneminde de kartalın gücü ve yırtıcı özelliği bilinmekteydi. Etrüsk krallarının asalarında da kartal motifine rastlanmaktadır⁴².

Türkler de bu medeniyetler gibi çok eski devirlerden itibaren yırtıcı kuşlar ile avcılık yapmışlardır. Zaman içerisinde yırtıcı kuşlar ile avcılıkta bazı kurallar ortaya çıkmıştır. Avcılığın bazı kuralları olduğu gibi avlanan ve avlayan hayvanın da nasıl ve ne durumda olmasıyla alakalı kurallar oluşturulmuştur. Bu durum Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra İslamî bir içerik kazanmıştır. Hangi hayvanın helal-haram olduğu, hangi hayvanların avladığı avın helal olduğu, avcı hayvanın avını neresinden yakaladığı gibi bazı kurallar konulmuştur. Bu kurallar mezhebî olarak da

⁴¹ Ekrem Memiş, “Ortadoğu’da Türklerin Varlığı Tartışması”, Türkler, C.I, s.655.

⁴² A.g.m., s.655.

tartışılmış ve en doğru sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kurallar oluşturulurken Kuran-ı Kerim'den, hadislerden ve bazı geleneksel kurallardan da yararlanılmıştır. Bu kurallarla ilgili şunları söylemek mümkündür.

Kuran-ı Kerim'de avlanma ile ilgili ayetler şu şekildedir:

-İhramdan çıktığınız vakit avlanın⁴³.

-Eğittiğiniz avcı kuşların tuttıkları ile eğittiğiniz av köpeklerinin tuttıkları da size helal kılındı. O halde onların sizin için tuttıklarından da yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın⁴⁴.

-İhramlı olduğunuz sürece karada avlanmak size haram edilmiştir⁴⁵.

-Kartal, doğan, şahin, atmaca gibi kuşların eti haramdır⁴⁶.

-Hz. Muhammed (S.A.V.) döneminde de kartal, doğan, şahin ile avcılık yapılmıştır⁴⁷.

-Zayıf bir rivayete göre ise Mecusilerin kuşlarıyla avlanmak yasaktır. Ancak buradaki hüküm, avlayanın Mecusi olmasına bağlıdır. Yoksa bir Müslüman, bir Mecusi'ye ait kuş ile avlanırsa bu av ise helaldir⁴⁸.

-Doğan, şahin gibi avcı hayvanların av üzerine gönderirken besleme çekilmelidir⁴⁹.

El-Hidâye adlı Fıkıh kitabında ise avlanma ile ilgili olarak şunlar yazmaktadır:

-Eğitilmiş köpeğini salıverdiğinde üzerine besmele çekmişsen ye. Eğer köpek avdan yemiş ise yeme. Çünkü kendine avlanmıştır. Eğer avı yakalamada köpeğinle başka köpek katılmışsa yeme. Çünkü sen köpeğin üzerine besmele çekmişsin, başkasının köpeği üzerine besmele çekmemişsin⁵⁰.

⁴³ Maide Sûresi: Ayet: 2.

⁴⁴ Maide Sûresi: Ayet: 4.

⁴⁵ Maide Sûresi: Ayet: 96.

⁴⁶ Yusuf Ziya Keskin, "Hadislere Göre Avlanma Kuralları", Av ve Avcılık Kitabı, (Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), İstanbul, 2008, s.498.

⁴⁷ A.g.m., s.504.

⁴⁸ A.g.m., s.506.

⁴⁹ A.g.m., s.506.

⁵⁰ Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali bin Ebû Bekir Merginânî, El-Hidâye, C.4, Çev: Ahmed Meylânî, İstanbul, Tarih belirtilmemiş, s.197-198.

-Köpeğin eğitilmiş sayılması, yakaladığı avı, üç defa yemeden bırakmış olması, şahinin eğitilmiş sayılması da çağırıldığında dönüp gelmesiyle bilinir⁵¹.

-Köpeğin eğitilmiş sayılabilmesi için en az üç defa yakaladığı avı yemeden sahibine teslim etmesi şarttır⁵².

-Avcının, avcı hayvanın alışkanlığına kanaati oturmadıkça, hayvan alışkın ve eğitilmiş sayılmayacaktır. Üç defa bırakması, ölçü kabul edilmeyecektir⁵³.

-Eğitilmiş köpeğini veya şahinini salıverirken besmele çekerse ve salıverilen avcı hayvanı yakaladıktan sonra av ölürse, yenmesi helaldir⁵⁴.

-Avdan köpek veya pars yese, av yenmez. Ama şahin yerse yenir⁵⁵.

-Eğer köpek birkaç avı yakalayıp yemese daha sonra yakaladığı avdan yese, son av yenmez⁵⁶.

-Bir doğan kuşu, sahibinden kaçarsa ve biraz durduktan sonra ava başlarsa av yenmez⁵⁷.

-Birisi, eğitilmiş köpekten avı aldıktan sonra avın bir parçasını atarsa, köpek de atılan parçayı yerse, geride kalan kısım yenir⁵⁸.

-Avcı hayvan, avı yakalayıp bir parçasını kopararak yese, daha sonra tekrar yakalayıp öldürdükten sonra yemezse, söz konusu avdan yenilmez⁵⁹.

-Avcı köpek, takip ettiği avdan bir parça koparıp yemeden atarsa, takip neticesinde avı öldürüp ondan yemese ve sahibi avı aldıktan sonra köpek, avdan kopardığı parçayı dönüp yese, söz konusu av yenir⁶⁰.

-Köpeğini ava salıveren avcı, daha can vermeden ava yetişirse, avı kesmesi vacip olur. Şayet kesmeden av ölürse yenmez. Bu durum şahin ve ok hususunda da aynıdır⁶¹.

⁵¹ Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali bin Ebû Bekir Merginânî, a.g.e., C.4, s.199.

⁵² A.g.e., s.199.

⁵³ A.g.e., s.199.

⁵⁴ A.g.e., s.200.

⁵⁵ A.g.e., s.201.

⁵⁶ A.g.e., s.201.

⁵⁷ A.g.e., s.202.

⁵⁸ A.g.e., s.202.

⁵⁹ A.g.e., s.202.

⁶⁰ A.g.e., s.202.

-Avcı, zaman itibariyle avı kesebilecek kadar etken yetişip de avı almasa ve av can verirse, yenmez⁶².

-Avcı, köpeğini bir ava salıverirse ve başka bir avı yakalarsa helaldir⁶³.

-Eğer tek besmele ile birçok ava salıverip hepsini öldürürse, okunan besmele ile helal olur⁶⁴.

-Alışkın şahinini ava salıverdikten sonra, şahin duraklama yapıp sonra avı takip etmeye koyulursa, nihayet acı yakalayarak öldürürse, av yenir⁶⁵.

-Eğitilmiş şahin, bir avı yakalayıp öldürürse ve şahinin bir şahıs tarafından salıverilip salıverilmediği meçhul ise, av yenmez⁶⁶.

-Bir kişi duyduğu bir hışırtıyı bir av hayvanı sanarak ona atış eder, ya da köpek veya şahinini salıverir ve vurduktan sonra onun, sandığı av hayvanından başka bir av hayvanı olduğunu görürse vurduğu av hayvanı helaldir⁶⁷.

-Eti yenen ve yemeyen hayvanın avlanması caizdir⁶⁸.

Ravendi'nin⁶⁹ "Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr" adlı eserinde ise avlanma ile ilgili şunları yazmıştır:

-Terbiye edilmiş olan her vahşi hayvanla yakalanan av helaldir⁷⁰.

-Ebû Yusuf ile Muhammed'in mezhebine göre, bir hayvan avı üç defa yakalar ve yemezse terbiye edilmiş olur⁷¹.

-Zağnos kuşunun (doğangillerden bir kuş) terbiyesi; çağrıldığı zaman gelmesidir. Fakat bunun helal olmasının şartı şudur: Evvela çağrılmalı ve

⁶¹ Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali bin Ebû Bekir Merginânî, a.g.e., C.4, s.202.

⁶² A.g.e., s.204.

⁶³ A.g.e., s.204.

⁶⁴ A.g.e., s.204.

⁶⁵ A.g.e., s.205.

⁶⁶ A.g.e., s.205.

⁶⁷ A.g.e., s.207.

⁶⁸ A.g.e., s.215.

⁶⁹ Ravendi: 1238 yılında "Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr" adlı eseri yazan kişidir. Bu eserinde Büyük Selçukluları hükümdarı Tuğrul Bey döneminden başlayarak Mesud dönemine kadar anlatmaktadır.

⁷⁰ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, Râhat-üs-Sürûr ve Âyet-üs-Sürûr, C.II, Çev: Ahmed Ateş, Ankara, 1999, s.398.

⁷¹ A.g.e., s.398.

birakılmalıdır. Av üzerine hücum edip, kurtaran kimse, öldürüldüğünün yenilmesi helal olan kimselerden olmalıdır⁷².

-Avcı ve avcı kuşun avın arkasında durmaması, avı yaralaması lazımdır. Avcı avına yetişmeden, av ölecek olursa, avcı başka bir şeyle meşgul olmamışsa, o av yüksek bir yerden aşağı düşmüşse, suya düşmüşse, o zaman av helaldir⁷³. Ama onun etini yiyen bir vahşi hayvan veya avcı kuş bulunursa, böyle avın etini yemek caiz değildir⁷⁴.

Türklerde avcılık müessesesi giderek gelişmiş ve Osmanlılar döneminde ise en parlak çağına ulaşmıştır. Ama bu parlak çağın yaşanmasını sağlayan ise daha önce Selçuklular döneminde kurulan avcılık müessesesidir. Selçuklular ise avcılık işini ataları olan Oğuzlardan almış ve müessese durumuna getirmişlerdir.

Eldeki mevcut kaynaklarda Türkler arasında 4-7. yy.'lar arasında doğrudan av kuşları ile uğraşan bir hükümdarın ismi geçmemektedir. Ama 789 yılında Uygur kelimesinin Çincesi "Hui-he" kelimesinin "Hui-hu" olarak değiştirilmesinden sonra, Tang hükümdarlarına anlatılırken "Hui-hu'nun" yani "dolaşan şahin" anlamında söylenmiş olması av kuşlarının devlet ricali ile ilişkilendirilmesine örnek gösterilebilir⁷⁵. Eldeki kaynaklarda 4-7. yy.'larda yırtıcı kuşlarla doğrudan uğraşan bir Türk hükümdarının isminden bahsedilmese de, Çinlilerin Uygurlar için düşünceleri bellidir. Bu da göstermektedir ki yırtıcı kuşlarla avcılık yapılmaktadır. Türklerde avcılığın bilindiğinin kanıtı ise; Türkistan coğrafyasında İslam fetihleri başladıktan sonra avcılık Arap toplumu içinde yaygınlaşmıştır. Türkler arasından iyi bâzdarlar⁷⁶ seçilerek Emevi saraylarında ve Abbasi saraylarında kuş yetiştiriciliği yaptırılmıştır.

Türklerden önce avcılık müessesesinin oluşumu ilk İslam Devletlerinde görülmektedir. Abbasiler döneminde Mehdi, Harunürreşid, Emin, Me'mûn, Mu'tasım avcılıkla uğraşan hükümdarlardır. Bu hükümdarlar arasında ava en düşkününü ise Mu'tasım'dır. Bizans İmparatoru Harunürreşid'e yolladığı hediyeler arasında on iki doğan bulunduğu zikredilir. Yine İfrenç Kraliçesi Bertha,

⁷² Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, Râhat-üs-Sürûr ve Âyet-üs-Sürûr, C.II, s.398.

⁷³ A.g.e., s.398.

⁷⁴ A.g.e., s.398.

⁷⁵ Özkan İzgi, "Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkileri," Türkler, C.I, s.688.

⁷⁶ Kuş yetiştirenlere verilen isimdir.

Müstekfi'ye yedi doğan ve sekiz sakr göndermiş, Amr b. Leys es-Saffâr da Mu'tazîd'a doğan hediye etmiştir⁷⁷. Yakup es-Saffâr'da halifeye itaat azdederek, ona hediyeler vermiştir. Bu hediyeler arasında on kadar beyaz şahin ve Çin şahinleri de vardır⁷⁸. Sâ mânî hükümdarı İsmâil b. Ahmed'in ise Mu'tazîd'a on bir doğan yolladığı bilinmektedir. Yine Samani hükümdarı Ahmed bin İsmail halife Cafer Muktedir'e hediyeler sunmuş ve bu hediyeler arasında elli tane de şahin bulunmaktadır⁷⁹. Bazı ülkeler Abbasiler'e göndermek zorunda oldukları haracın bir kısmını av hayvanları vererek öderlerdi. Harunürreşid haraç olarak Ermenistan'dan her yıl otuz, Bebr ve Taylesân'dan da on doğan alırdı⁸⁰.

Avcılık Eyyubiler içinde önemli bir uğraş ve gelenektir. Eyyubiler döneminde Kahire'de bezâdire (av kuşları satan) adında bir çarşı mevcuttur⁸¹. Bu çarşının varlığı ise Eyyubiler döneminde avcılığa ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Selçuklular döneminde yine avcılık çok revaçta olmuştur. İlk dönemlerden itibaren hükümdarların avcılık ile uğraştıkları ve bunu bir müessese haline getirdikleri görülmektedir. Selçuklu hükümdarları devamlı avlara çıkmaktadırlar. Melikşah'ın; Irak, Horasan, Maveraünnehr, Arap Çölü, Mare, Huzistan, İsfahan gibi birçok yerde avlağı bulunmakta ve bu yerlerde birçok yapı bırakmıştır⁸². Yine Melikşah döneminde yaşanan bir olay da avcılığın varlığını kanıtlar bir nitelik taşır. "Melikşah'ın doğancısı Antakya'ya giderken yolda doğanlara yiyecek olsun diye Esarib'ten iki tavuk avlar. Bu durumu Sultan öğrenince ağrına gitmiş ve Antakya dönüşünde doğancısının avladığı iki tavuğu geri vermesi için onu tehdit edip korkutmuştur⁸³." Bu durum Melikşah'ın doğancısı olduğunu ve kendisinin ne kadar adil bir hükümdar olduğunu göstermektedir. Melikşah'ın doğancısı ile olan bu olayın benzeri Türkiye Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleymanşah döneminde de olmuştur. Rükneddin Süleymanşah döneminde oluşan olay ise şu şekildedir: "Bir gün bir köle elinin üzerinde şahinle avdan gelirken kırdan elinde yoğurt çanağı bulunan

⁷⁷ Abdülkerim Özaydın, "Av-İslam Tarihi", DİA, C.IV, s.102.

⁷⁸ İbnü'l Esir, El-Kamil Fi't-Tarih, Çev: Bahar Yayınları Heyeti, C.VII, s.172.

⁷⁹ İbn Kesir, El Hidaye Ve'n-Nihaye, C.XI, s.202.

⁸⁰ Özaydın, a.g.m., s.102.

⁸¹ A.g.m., s.102.

⁸² Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, Râhat-üs-Sürûr ve Âyet-üs-Sürûr, C.I, Çev: Ahmed Ateş, Ankara, 1999, s.129.

⁸³ Kemâleddin İbnü'l-Adim, Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular, Çev: Ali Sevim, Ankara, 2014, s.63.

yaşlı bir kadına rastladı. Av eğlencesine dalmasından ve uzun süre güneşte kalmasından dolayı susuzluk ciğerine işlemiştir. Avcı düşünmeden yaşlı kadının elindeki çanağı kapıp şehre doğru kaçtı. Yaşlı kadında ağlayarak şehre sultan sarayına kadar geldi. Durumu sultana anlattı. Sultan kölenin yanına gelmesi ile karnının yarılıp yoğurdu yiyip yemediğini teşhis etmek istedi. Ama yoğurdu köle yememişse kadının öldürüleceğini söylemiştir. Kadın da kabul etmiştir. Bunun üstüne cerrah çağrılıp kölenin bağırsaklarına bakılır. Yoğurdu yediği anlaşılınca kölenin ölümüne karar verilmiştir. Sonrada kadına 1000 dirhem vermiştir.⁸⁴ Bu olayda da Türkiye Selçukluları döneminde avcılık yapıldığını ve Türkiye Selçuklu hükümdarlarının da adaletini göstermektedir.

3. Yırtıcı Kuşların Devlet Arması ve Ongun Olarak Kullanımı

Türk devletlerinde ve boylarında resmi arma olarak birçok figür kullanılmıştır. Doğada gördüğü veya kutsal saydığı öğeleri arma ve ongun olarak kullanmak Türkler arasında oldukça yaygındır. Bu kullanılan öğeler arasında yırtıcı kuşlar en fazla kullanılanlar arasında olmuştur. Yırtıcı kuş olarak kartal, şahin, atmaca vb. kuşlar kullanılmıştır. Yırtıcı kuşlar sadece devlet amblemi olarak değil sanat ögesi olarak dahi kendisini göstermiştir. Birçok yerde yırtıcı kuşlar ana öge olarak sanat malzemesi olmuştur. Sadece Türkler değil birçok medeniyet ve devlet de devlet armasında ve sanatında yırtıcı kuşları kullanmıştır.

İlkçağda Türkler dışında örnek vermek gerekirse devlet arması ve ongunu niteliğinde kartal figürü Yunan tanrılarında Zeus ve Sezar tarafından kullanılmıştır. Bunların dışında yırtıcı kuşlar yine birçok medeniyette devlet arması olarak veya sanat ögesi olarak kullanılmışlardır.

Ortaçağda ise Türkler dışında kartal ya da yırtıcı kuşları kullanan devletler mevcuttur. Bizans İmparatorluğu, Vikingler, Almanlar, Ruslar, Ermeniler, Kafkas devletleri, Sırlar vb. birçok devlet kartalı devlet arması olarak ve sanat ögesi olarak kullanmışlardır. Bu devletler sadece tek başlı kartalı değil, çift başlı kartalı da kullanmışlardır.

⁸⁴ İbn Bibi, El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 2014, s.94-95.

Türkler de yırtıcı kuşları devlet arması olarak veya sanat ögesi olarak da yoğun şekilde kullanmışlardır. Türklerde yırtıcı kuşların kullanım amacı, onların gökteki en çetin ve savaşçı hayvanlar olmasıdır. Diğer bir nedeni ise göğün Türkler tarafından kutsal sayılması ve Tanrı'nın gökte bulunması nedeniyledir. Bu yırtıcı hayvanlar vasıtasıyla Tanrı ile kendileri arasında bir bağ kurduğunu düşünüyorlardı. İslam'a geçişten sonra bu anlayış sadece kuşlara verilen değer ve eski kutsaliyeti ile kalmıştır. Türkler sadece tek başlı kartalı değil, çift başlı kartalı da kullanmışlardır. Sikkelerde dahi çift başlı kartal kullanımı mevcuttur. En güçlü yırtıcı kuş olan kartalın çift başlı kullanımı ise hem doğunun hem de batının en büyüğü manasındadır. Çünkü kendisini güçlü sanan tüm devlet ve medeniyetler kartal kullanmışlardır. Kartal Eski Altay kültüründe ve Şamanizm'de de önemli bir ögedir. Türklerde ölen kişinin yırtıcı bir kuş olduğu anlayışı vardır. Kartal ve diğer yırtıcı kuşlar Tanrı'nın en değerli ögesi gibi görüldüğü gibi, devlet arması olarak ve sanat ögesi olarak da kullanılmıştır. Eski Altay ve Sibirya kültüründe birçok yerde kartal kullanımı mevcuttur. Yine Orta Asya Türklerinde ve Batı'ya doğru gelen Türkler arasında da kartal ve yırtıcı kuşlar önem arz etmektedir.

Türkler sadece yırtıcı kuşları devlet arması ya da sanat ögesi değil, ongun olarak da kullanmışlardır. Türklerin atası sayılan Oğuz Kağan'ın ongunu ise Tuğra (Tuğrul) kuşu idi⁸⁵. Büyük Türk Hakanı olan Attila'nın kalkanı üzerinde bir doğan resmi vardır⁸⁶. Avrupa Hun Devleti dönemine ait kartal figürlü birçok malzeme bulunmuştur. Hatta bazı tarihçi ve araştırmacılara göre Avrupa Hunlarının devlet arması kartaldır. Kültigin'in baş heykelinde ise doğan figürü vardır. Bu figürün ise totem veya ölen kişiyi temsil ettiği söylenmiştir⁸⁷. Bulgar hanları da sembol olarak, ellerinde doğan tutuyorlardı. Orta Avrupa'da bulunmuş Peçenek Türklerine ait eserlerde de ellerinde doğan tutan atlılar görülmektedir⁸⁸.

Doğan, şahin, atmaca, kartal gibi yırtıcı kuşlar sadece Ortaçağın başındaki Türk devletleri tarafından kullanılmamıştır. Yırtıcı kuşlar Selçuklularda kullanıldığı gibi diğer Türk devlet ve hanedanları tarafından da kullanılmıştır. Yırtıcı kuşlar;

⁸⁵ Abdullah Ekinci, "İslam Kültürü ile Türklerdeki Av Geleneğinde İktisadi ve Sosyo-Kültürel Paralellikler ve Farklılıklar", Av ve Avcılık Kitabı, (Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), İstanbul, 2008, s.516.

⁸⁶ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C.I., 1993, s.592.

⁸⁷ İbrahim Çeşmeli, "Kök Türklerde İkonografik Açıdan Kuş Figürleri", Art Sanat, S:4, 2015, s.70.

⁸⁸ Ögel, Türk Mitolojisi, C.II., s.128.

ongun olarak, büyüklük alameti olarak, sanatta, sikkelerde ve daha birçok alanda kullanılmıştır.

3.1. Doğan, Şahin, Atmaca ve Diğer Yırtıcı Kuşların Ongun Olarak Kullanımı ve Sanattaki Etkisi

Ongun Türklerin Tengricilik döneminde bir ruhu barındırdığına inandıkları cisme verilen isimdir. Kendi boylarını koruduğuna inandıkları kutsal bir hayvan türü veya atalarının ruhunu barındırdığına inandıkları bir cisimdir. Türklerin Tengricilik döneminde Tanrı ancak kendini ongun vasıtası ile gösterebilirdi.

Oğuz Kağan'dan geldiği söylenen 24 Oğuz boyunun bir çoğunun ongunu yırtıcı kuşlardır. Türkmenlerin soyları ile ilgili bilgi veren Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime adlı eserinde ise Oğuz boylarının ongunları şu şekildedir:

Kayı boyunun ongunu: Şunkar (Şahin), Bayat boyunun ongunu: Üki (Baykuş), Alka-Evli boyunun ongunu: Köykenek (Çakır), Kara-Evli boyunun ongunu: Göbek Sarı (Çaylak), Yazır boyunun ongunu: Turumtay (Torumtay), Yasır boyunun ongunu: Kırgu (Atmaca), Dodurga boyunun ongunu: Kızıl Karçığay (Kızıl Kartal), Döger boyunun ongunu: Köçken (Atmaca), Avşar boyunun ongunu: Cürre Laçın (Beyaz Doğan), Kızık boyunun ongunu: Sarıca, Begdili boyunun ongunu: Bahri, Karkın boyunun ongunu: Su Bürgüti (Kartal), Bayındır boyunun ongunu: Laçın (Şahin), Beçenek boyunun ongunu: Toganak (Ala Şahin), Çavuldur boyunun ongunu: Bugdayık (Anka), Çepni boyunun ongunu: Hümay, Salur boyunun ongunu: Bürküt (Kartal), Ala-Yuntlu boyunun ongunu: Yagalbay, Üregir boyunun ongunu: Bıku (Atmaca), İğdir boyunun ongunu: Karçığay (Kartal), Bügdüz boyunun ongunu: İtalgu (Şahin), Ava boyunun ongunu: Tuygun (Şahin), Kınık boyunun ongunu: Cürre Karçığay⁸⁹ (Ak Kartal)⁹⁰

Türkler, tarihte büyük devletler kurmuşlardır. Büyük devlet kurmalarının yanında dünyada her alanda büyük etkiler bırakmıştır. Bu etkilerden birisi de sanattır. Türkler sanatta birçok devlet ve medeniyeti etkiledikleri gibi diğer medeniyetlerden

⁸⁹ Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi adlı eserde bu yırtıcı kuşa açık renkli güvercin avlayan atmaca türü diye bahsetmiştir. Ögel, Türk Mitolojisi, C.1, s.368.

⁹⁰ Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Hazırlayan: Zuhul Kargı Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:3, Ankara, 1996, s.159-161, Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Haz: Muharrem Ergin, 1001 Temel Eser, Tarih Belli Değil, s.49-52.

de etkilenmişlerdir. Türkler sanatta yüzyıllar boyunca ilerleme kaydederek ileri bir düzeye gelmişlerdir. Bunun örneklerini yapılan eserlerde görmekteyiz. Türkler sanat eseri olarak cami, han, hamam, kervansaray, kale, türbe gibi birçok eser yapmışlardır. Sadece bu eserleri yapmakla kalmamışlar, bu eserleri estetik bir zevk ile süslemişlerdir. Bu eserlere birçok süsleme figürü kullanmışlardır. Bu süsleme figürlerinden birisi de hayvan figürleri olmuştur. Bu hayvan figürlerinden birisi de yırtıcı hayvan figürleri olmuştur. Hayvan figürü sadece yapılarda değil sikkelerde bile görülmektedir.

Türkler yapmış olduğu eserleri birçok öge ile süslemişlerdir. Bu ögeler arasında insan ya da melek figürleri, saltanatı ya da büyüklüğü temsil eden figürler, bitki figürleri ve hayvan figürleri olmuştur. Hayvan figürleri arasında efsanevi hayvanlar, aslan ve benzeri yırtıcı hayvanlar, yırtıcı kuşlar ya da avlanan hayvanlar olmuştur. Yırtıcı kuşlar arasında kartal (tek ya da çift başlı), doğan, şahin ya da atmaca gibi kuşlar süsleme ögesi olarak kullanılanlar arasındadır.

Yırtıcı kuşlar, sanat eserlerinde gücün simgesi olarak kullanıldığı gibi ongun olarak kullanıldığı görülmektedir. Türkler birçok yerde eser inşa etmiş olsa da bir kısmı günümüze kadar gelmemiştir. Günümüze kadar gelen eserler arasında yırtıcı kuşların bulunduğu eserleri Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu beyliklerinde görmekteyiz.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan günümüze pek az sanat eseri gelebilmiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan günümüze kadar gelen eserler arasında yırtıcı kuş figürlerini Diyarbakır Kalesi surlarında görmekteyiz. Yırtıcı kuşlar arasında doğan kuşunun kullanımıyla ilgili bilinen en önemli sanat eseri Diyarbakır surlarındaki Büyük Selçuklu ve Melikşah burçlarında görmekteyiz. Bu burçların yapımı ise Melikşah'ın Diyarbakır'ı 1085'de ele geçirmesinden sonra gerçekleşmiştir. 481/1088-1089 tarihli Büyük Selçuklu Burcu'nun üç satırlık, 482/1089-1090 tarihli Melikşah Burcu'nun beş satırlık çiçekli Kufi kitabeleri, burçların Abdülmelik oğlu Ebu Ali el-Hasan'ın Diyarbakır Valiliği sırasında Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan oğlu Melik Şah tarafından Kadı Abdülvahid oğlu Ebu

Nasr Muhammed'in inşaa yöneticiliğinde Urfalı mimar Selamet oğlu Muhammed'e yaptırıldıklarını görmekteyiz⁹¹.

Büyük Selçuklu Burcu

⁹¹ Canan Parla, "Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın Diyarbakır'da Yaptırdığı Zafer Anıtı İki Burca İkonografik Yaklaşım", Turkish Studies, Volume 9-10, 2014, s.868-869.

Melikşah (Nur) Burcu⁹².

Büyük Selçuklu Burcu (Diyarbakır)⁹³.

⁹² Parla, a.g.m., s.869.

⁹³ Parla, a.g.m., s.871.

Büyük Selçuklu Burcundan başka bir görüntü.

Melikşah (Nur) Burcu (Diyarbakır)⁹⁴.

⁹⁴Parla, a.g.m., s.871.

Melikşah (Nur) Burcundan diğerk görüntü.

Büyük Selçuklu ve Melikşah (Nur) Burçları üzerinde görülen bu kuşlar doğan ya da atmacadır. Atmaca olması daha doğru görülmektedir. Çünkü Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi adlı eserinde Kınık boyunun ongunu atmaca⁹⁵ olarak gösterilmektedir. Melikşah döneminde yapılan bu eserde de Kınık boyunun ongunu olarak gösterilen atmaca figürü işlenmiştir. Ama Canan Parla "Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın Diyarbakır'da Yaptırdığı Zafer Anıtı İki Burca İkonografik Yaklaşım" adlı makalesinde ise bu kuşların doğan olduğunu⁹⁶ söylemektedir. Melikşah (Nur) Burcunda görülen çıplak kadın ise Koruyucu Ruh olarak gösterilmiştir. Bu çıplak kadın figürü ile doğan figürü koruyucu bir tılsım niteliğindedir⁹⁷. Burçlarda görülen bu yırtıcı kuş figürleri Selçuklular tarafından dışarıdan gelecek birçok kötülüğe karşı kendilerini koruyacaklarını gösterir. Bu koruma durumunu ise surlara yaptıkları figürler ile göstermişlerdir. Kendilerini hem tılsım ile hem de savaş güçleri ile koruyacaklarını figürler ile bir nevi ikaz etmişlerdir. Figürlerin tılsım niteliği ile yapılması Selçuklularda Şaman ve Gök Tanrı inancı öğelerinin halen yoğun olarak devam ettiğini göstermektedir.

⁹⁵ Ögel, a.g.e., C.I, s.368.

⁹⁶ Parla, a.g.m., s.871.

⁹⁷ Parla, a.g.m., s.881.

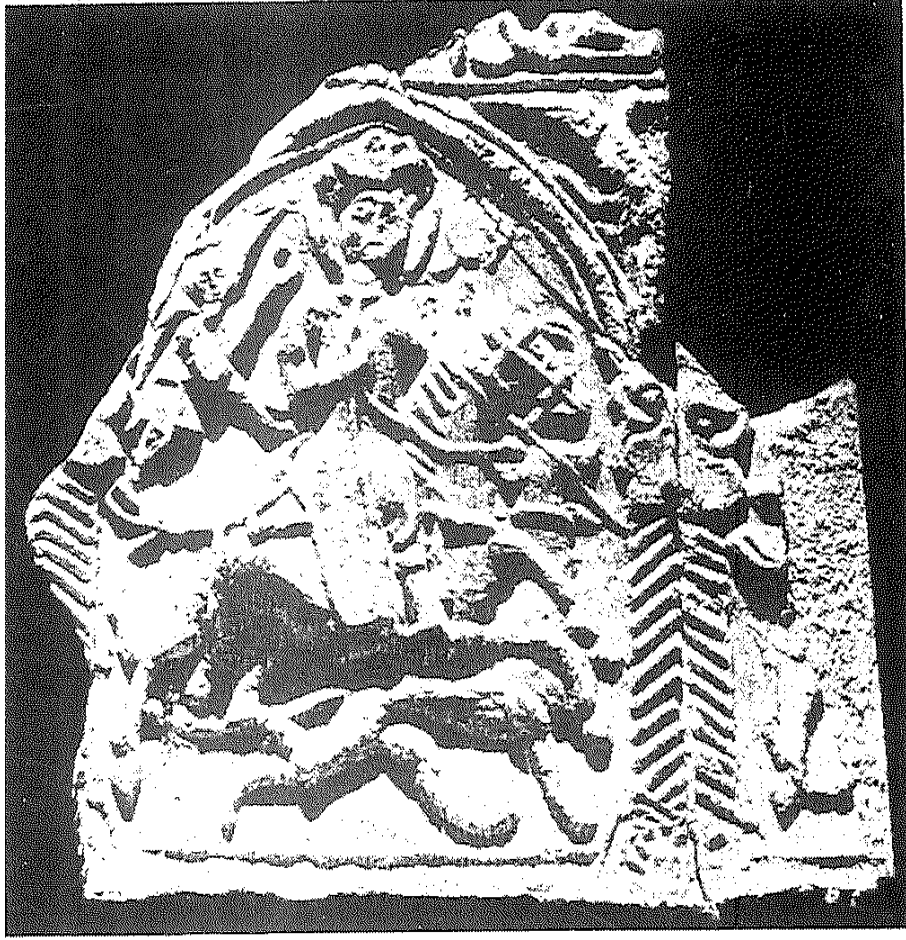
Selçukluların bir şubesi olan Türkiye Selçukluları döneminde sadece kartal kullanımını mevcut değildir. Doğan, şahin, atmaca gibi yırtıcı kuşlarda sanatta ve birçok dalda kullanılmıştır. Sanattaki en güzel kullanımını ise Türkiye Selçuklu eseri olan Kubadabad Sarayındaki çinilerde görmekteyiz. Bu çinilere birçok hayvan figürü işlenmiştir. İşlenen hayvanlar arasında doğan ve şahin gibi yırtıcı kuşları da görmekteyiz. Yine Anadolu topraklarında kurulan bir beylik olan Mengücekliler'e ait Divriği'de bulunan Ulu Cami'de de bir yırtıcı kuş (şahin) figürü bulunmaktadır.

Divriği Ulu Camii'nden Yırtıcı Kuş (Şahin) Figürü.

Burada işlenen şahin figürü boynu bükük görülmektedir. Bunun da nedeni çift başlı kartalın Türkiye Selçukluları Devleti'ni temsil ediyor olmasındandır. Çünkü Mengücekliler, Türkiye Selçuklu Devleti'nin tabiyetinde olduğundan kendilerini temsil eden şahinin boynu büküktür. Yani Türkiye Selçukluları Devleti'nin tabiiyetindeyiz demektir. Her devletin ve hanedanın bir temsili ongunu vardır. Mengüceklilerin ongunu da şahindir.

Kubadabad Sarayı'ndan elinde yırtıcı kuş (şahin) tutan bir avcı figürü⁹⁸.

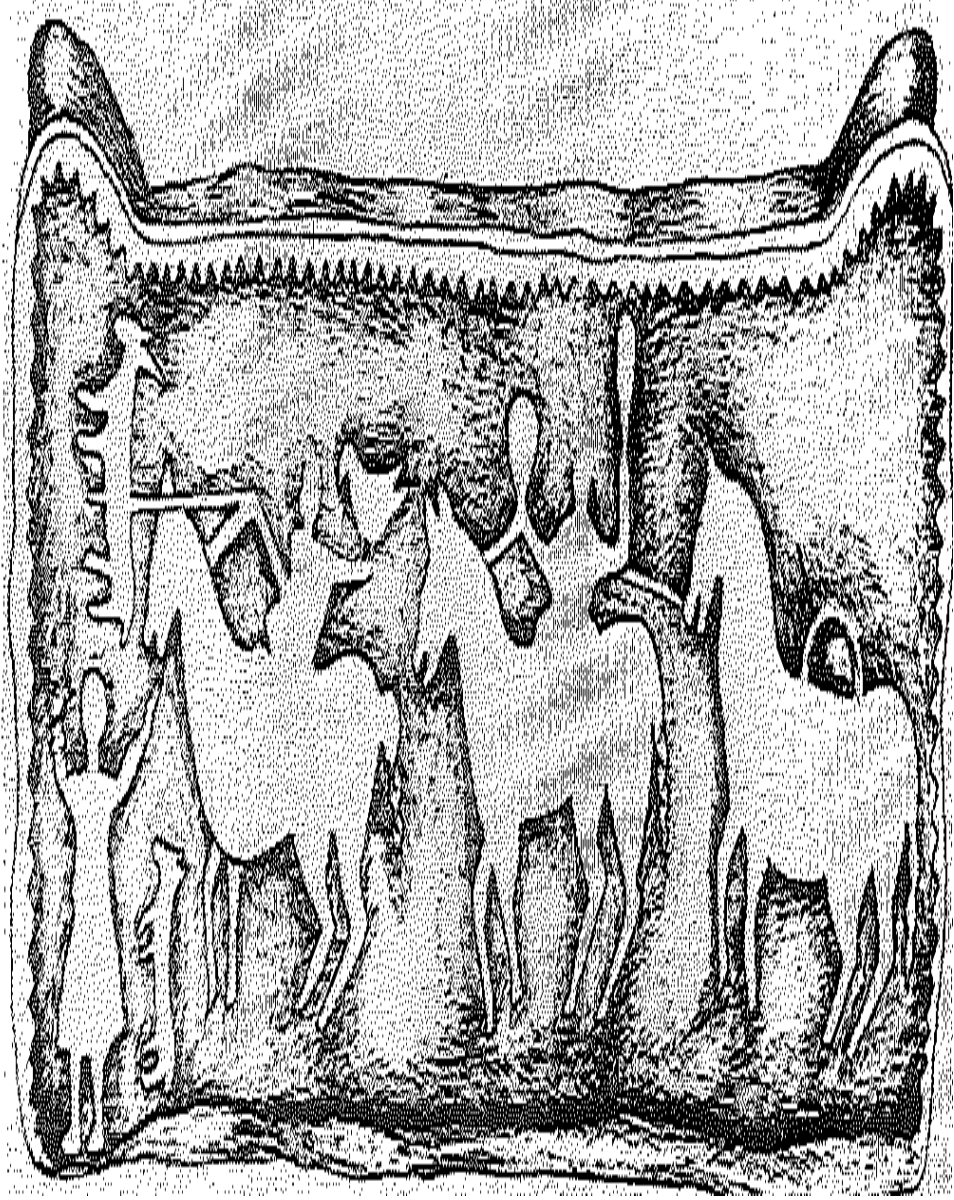
⁹⁸ Özden Süslü, Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Ankara, 2007. s.330.

Nusaybin'den Artuklular Dönemine ait yırtıcı kuş figürünün bulunduğu bir pencere alınlığı⁹⁹.

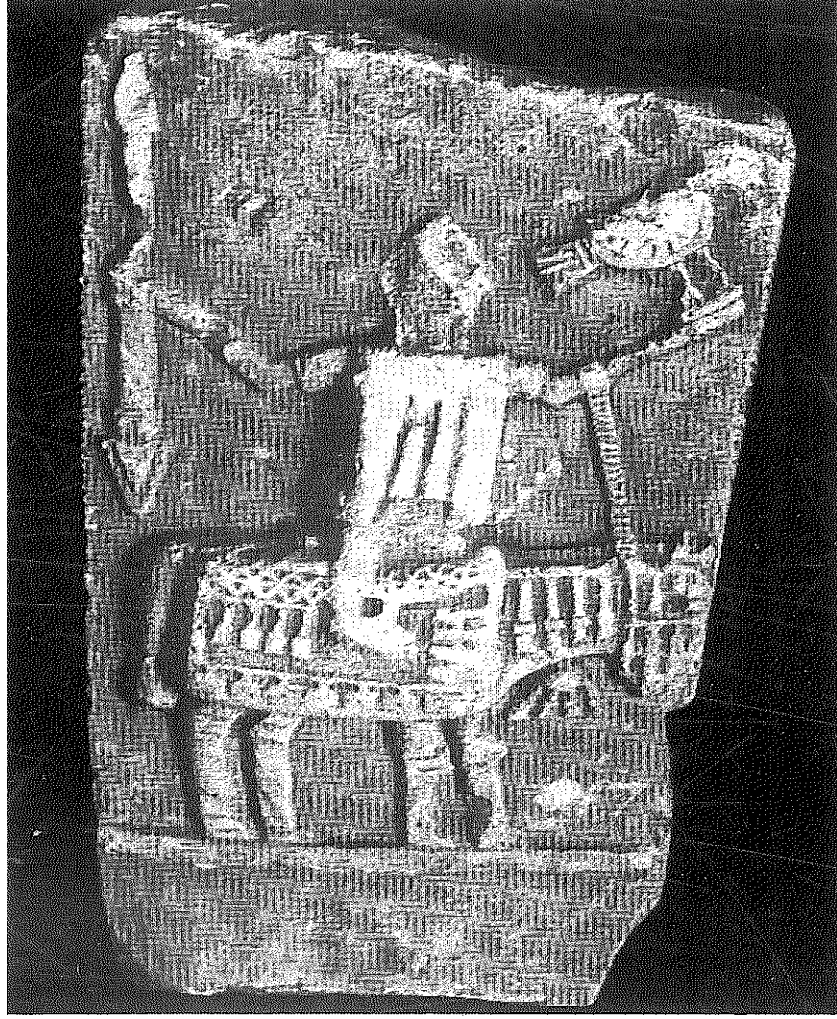
⁹⁹ Süslü, a.g.e., s.338.

Sanduka biçimli bir mezar taşından alınan ve Afyon Arkeoloji Müzesinde bulunan elinde şahin tutan bir ava çıkma sahnesi¹⁰⁰.

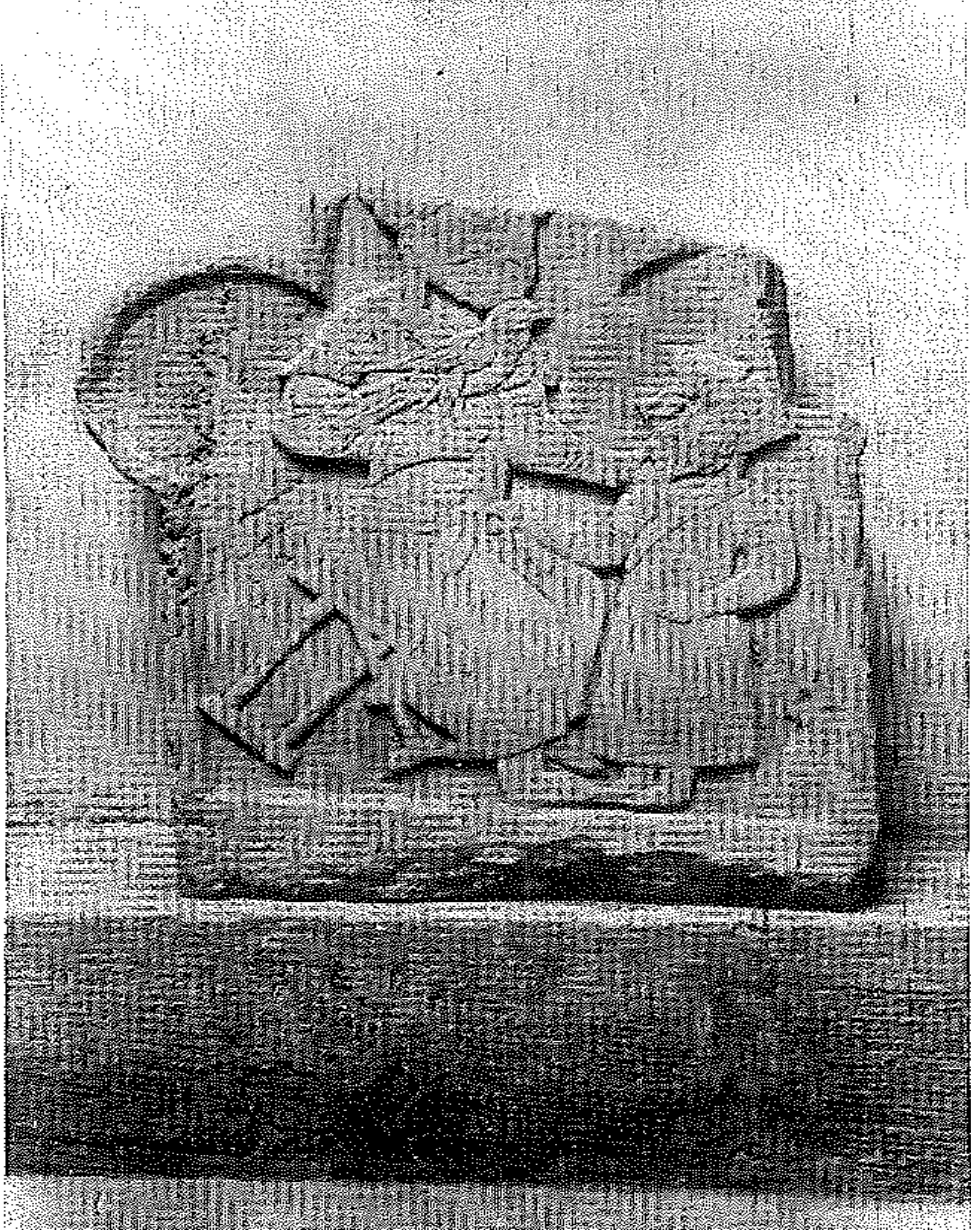
¹⁰⁰ Süslü, a.g.e., s.343.

Hasankeyf'ten getirilen ve Diyarbakır Müzesinde bulunan Artuklular Dönemine ait olduğu tahmin edilen ve elinde şahin tutan insanın görüldüğü bir mezar taşı¹⁰¹.

¹⁰¹ Süslü, a.g.e., s.347.

Konya Alâaddin Camii avlusundan Konya İnce Minareli Medrese Müzesine getirilen elinde şahin tutan bir insanın görüldüğü bir mezar taşı¹⁰².

¹⁰² Süslü, a.g.e., s.348.

Nasreddin Hoca Mezarlığından getirilen ve Afyon Taş Medrese Müzesinde bulunan avcı figürlü mezar taşı¹⁰³.

¹⁰³ Süslü, a.g.e., s.348.

Topkapı Sarayında bulunan bir aynada elinde şahin tutan bir avcı figürü bulunmaktadır¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Süslü, a.g.e., s.355.

Rey veya Sava'da bulunmuş ve Louvre Müzesinde sergilenen bir keramik¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Süslü, a.g.e., s.380.

Kubadabad Sarayında Yırtıcı Kuş Figürlü Çini-1¹⁰⁶.

Kubadabad Sarayında Yırtıcı Kuş Figürlü Çini-2¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Günyar, a.g.t., s.71.

¹⁰⁷ Günyar, a.g.t., s.71.

3. 2. Tek Başlı ve Çift Başlı Kartalın Sanattaki Etkisi

3. 2. 1. Tek Başlı Kartalın Sanattaki Etkisi

Türkler yırtıcı kuş öğelerini sanatta ve günlük hayat gibi birçok alanda kullanmıştır. Oğuzların Kınık boyundan gelen Selçuklularda yine yırtıcı kuşlar büyük bir öneme sahipti. Eski Oğuz adetlerini unutmamış ve İslamiyete girdikten sonrada devam ettirmişlerdir. Bunlardan biriside yırtıcı kuşlarla avcılıktır. Türkler eskiden beridir kartal, şahin, doğan, atmaca gibi yırtıcı kuşları sanatta, sikkelerde, günlük hayatta ve ongun olarak kullanmışlardır.

¹⁰⁸ Günyar, a.g.t., s.70.

Yırtıcı kuşlar arasında kartal en değerlisi ve en saygı duyulanı olmuştur. Kartalı bu kadar değerli yapan ise, kartalın diğer yırtıcı kuşlara oranla daha asil olmasıdır. Kartal adeta bir sultan gibi yerini her zaman muhafaza etmiştir. Ömer Hayyam'ın Nevruzmane adlı eserinde “Kartalın büyüklüğü, asalet ve temizliği ile hal ve hareketleri, padişaha benzer. Eskiler demişlerdir ki, et ile beslenen hayvanların padişahı kartal, ot ile beslenen hayvanların padişahı at, erimeyen madenlerin padişahı inci, eriyen madenlerin padişahı altındır. Kartal bunun için sıradan insanlardan çok padişahlara özeldir. Çünkü kartalı başka hayvanlardan ayıran bir muhteşemliği vardır. Karga da dışarıdan bakıldığında büyük görünür ama, kartaldaki muhteşemlik onda bulunmaz¹⁰⁹.” Kartalın asil bir yırtıcı kuş olması onu siyasi alanda da kullanıldığını göstermektedir. Kartalın siyasi alanda kullanıma örnek olarak Eyyubilerin sarı zemin üzerine kırmızı kartalın olduğu bir bayrağı vardır. Bu bayrağıda Zengilerden almışlardır¹¹⁰. Bir diğer örnek de Selahaddin Eyyubi'nin hanedan arması sorgucunda muhtemelen bir kartal arması olduğu zikredilir¹¹¹.

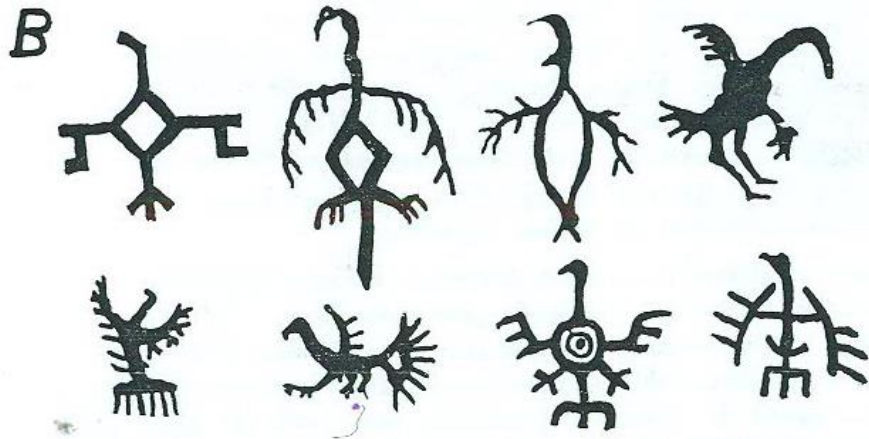
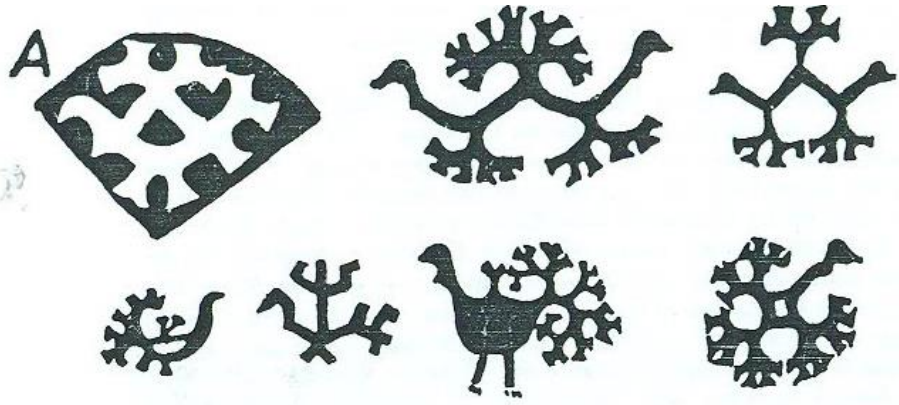
Kartal bir hükümdarlık alameti olarak kullanılmıştır. Kendisini büyük ve asil gören Türk hanedan ailesi kartalı uygun olarak ve bir arma gibi kullanmıştır. Kartal motifini ortaçağda Selçuklular ve Anadolu beyliklerinde daha yoğun görmekteyiz. Günümüze kadar gelen eserler arasında en çok Türkiye Selçuklu Devleti eserlerinde kartal motifini görmekteyiz. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan günümüze kadar gelen eserler arasında kartal motifi bulunan eser Diyarbakır surundaki Büyük Selçuklu ve Melikşah (Nur) Burçlarındadır.

¹⁰⁹ Erkan Göksu, “Çift Başlı Kartalın Selçuklular Döneminde Kullanımına Dair Bir Değerlendirme”, XI. Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul, 2015, s.165.

¹¹⁰ Ramazan Şeşen, “Eyyubiler”, Türkler, C.V. s.117.

¹¹¹ Muammer Gül, “Ön Asya'da Bir Türk Devleti: Eyyubiler”, Türkler, C.V. s.136.

Altay ve Sibirya Şamanlarına ait kartal figürleri¹¹²

112 Ögel, a.g.e., C.I, s.587.

Büyük Selçuklu Burcunda Tek Başlı Kartal Figürü (Diyarbakır)¹¹³.

Melikşah (Nur) Burcunda Tek Başlı Kartal Figürü (Diyarbakır)¹¹⁴.

Melikşah (Nur) Burcu'nda görülen atlar ise, Türklerin on iki hayvanlı takviminin at yılında yapıldığını gösterir. Bununda kanıtı hicri 482 yılının miladi

¹¹³ Parla, a.g.m., s.872.

¹¹⁴ Parla, a.g.m., s.877.

1089-1090 tarihlerine, 1090 yılının da on iki hayvanlı takvimde at yılına denk gelmesidir¹¹⁵.

Konya Kalesinden İki Kartal Motifi (Konya İnce Minareli Müze) de sergilenmektedir¹¹⁶.

Denizli Akhan Portalinden yırtıcı bir kuş¹¹⁷.

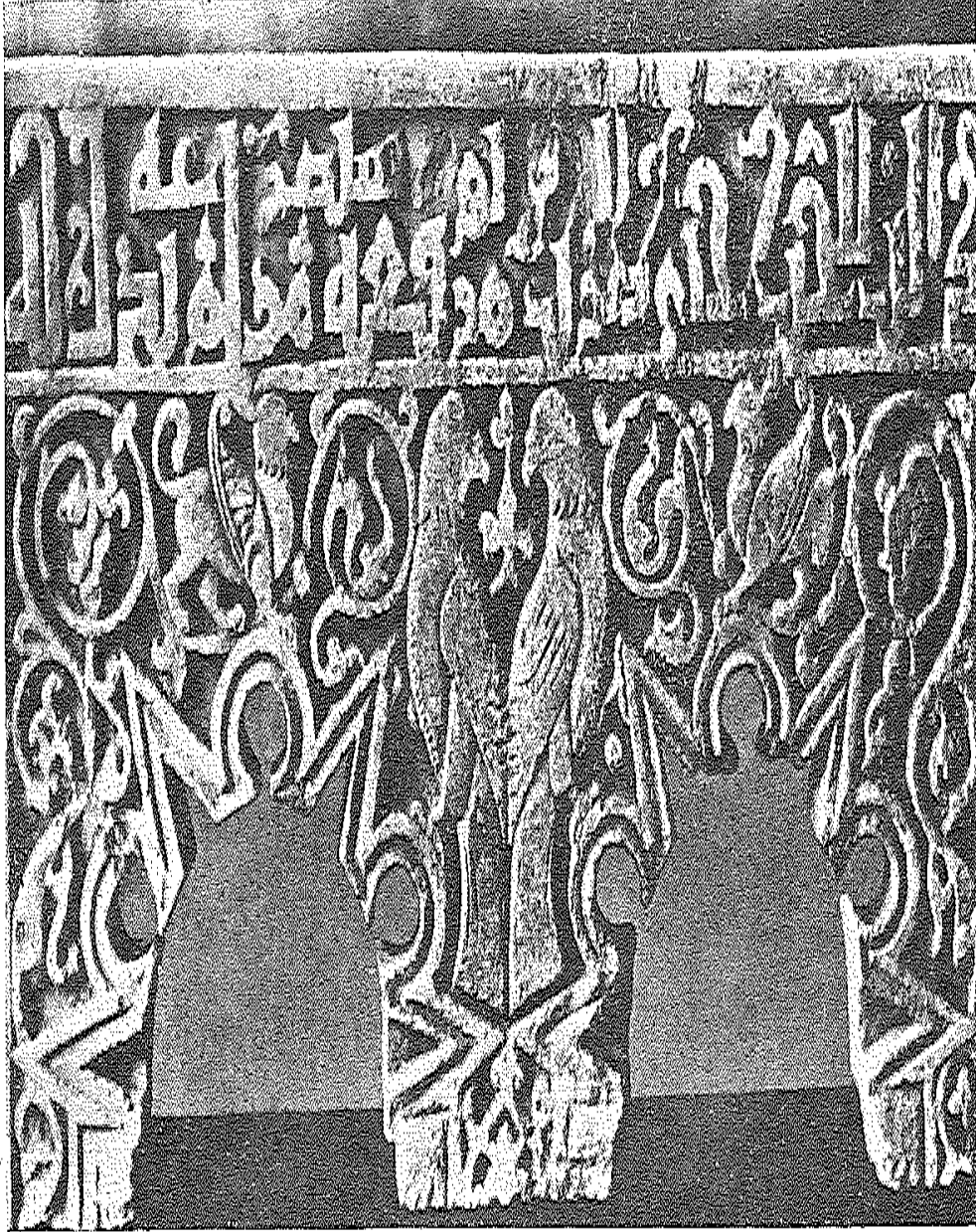

¹¹⁵ Parla, a.g.m., s.877.

¹¹⁶ Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", Malazgirt Armağanı, Ankara, 1972, Resim-1.

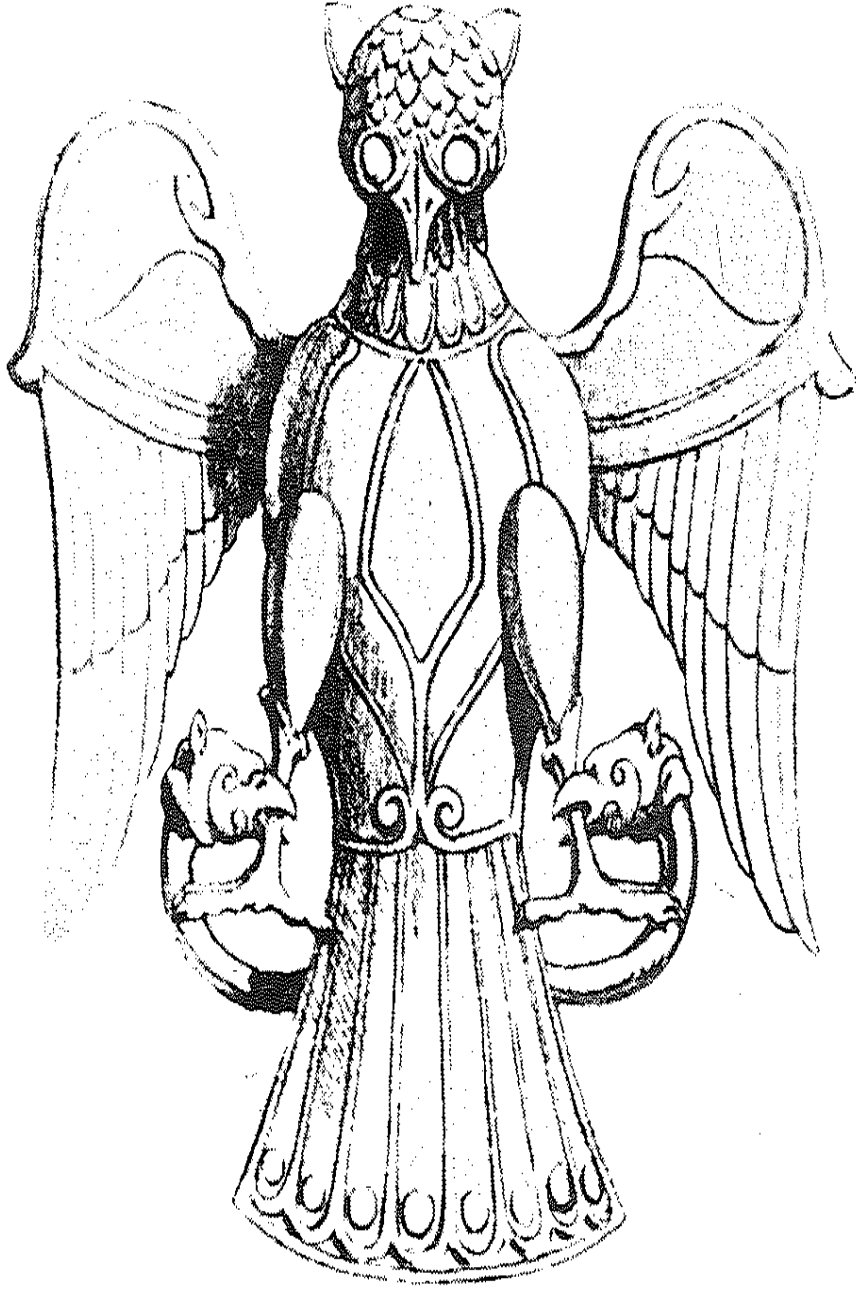
¹¹⁷ A.g.e., Resim-3.

Diyarbakır Taşında Kartal ve Kanatlı Arslanlar (İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi)¹¹⁸.

¹¹⁸ Öney, a.g.e., Resim-4.

Konya Kalesinden Kartal Motifi¹¹⁹.

¹¹⁹ Öney, a.g.e., Resim-2.

Afyon, Mezar Taşında Kartal-Tavşan Mücadelesi Motifi¹²⁰.

¹²⁰ Öney, a.g.e., Resim-34.

Konya Kalesi'nden 13.yy. Kitabe Ayrıntısı Konya İnce Minareli Medrese (Konya)¹²¹.

¹²¹ Şenay Alsan, Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri (Doktora Tezi), İstanbul, 2005, s.259.

Emir Saltuk Kumbeti'nde Kartal Motifi (Erzurum)¹²².

3. 2. 2. Çift Başlı Kartalın Sanattaki Etkisi

Tek başlı kartal büyüklük ve azametın sembolüdür. Ama çift başlı kartal ise en büyük ve en azametli anlamına geliyordu. Çift başlı kartalı, kendisini gücünün doruğunda hisseden birçok Türk hanedan ailesi tarafından kullanılmıştır. Çift başlı kartalın başının bir tarafa bakması batının hükümdarı ve diğer başı ise doğunun hükümdarı anlamındadır. Çift başlı kartal hem sanat ögesi hem de büyüklük alameti olarak kullanılmıştır. Ama çift başlı kartalın kullanımı Selçuklu İmparatorluğu'nda karışık bir vaziyet almaktadır. Birçok akademisyen ve araştırmacı çift başlı kartalın Selçukluların bir arması olduğunu söylemektedirler. Ama bu anlayış doğru değildir. Çünkü Selçuklulardan önce Türklerde ve Anadolu'da çift başlı kartal kullanılmaktaydı. Selçuklular'daki bu çift başlı kartal, Türklerden gelen bir öge olarak mı kullanıldı yoksa yerleştikleri coğrafya olan Anadolu'dan mı aldıkları tam

¹²² Alsan, a.g.t., s.289.

bir muammadır. Selçuklular, Anadolu'ya gelmeden önce bu coğrafyada çift başlı kartalı eski bir yerleşim olan Alahöyük'te (Hatti yerleşimi), Roma İmparatorluğu'nda ve Bizans İmparatorluğu'nda görmekteyiz. Anadolu'daki kullanımı da yine büyüklükle alakalıdır.

Çift başlı kartal kullanımıyla alakalı olarak Büyük Selçuklu İmparatorluğu dönemine ait eser neredeyse yoktur. Ama çift başlı kartal kullanımı Türkiye Selçukluları döneminde yoğundur. Türkiye Selçukluları dışında, Artuklular eseri olan Diyarbakır surunun Yedi Kardeşler burcunda çift başlı kartal motifini görmekteyiz. Bu burç Artuklu hükümdarı Melik Salih adına 1208 yılında Melik Salih'in çizmiş olduğu plan üzerine Mimar İbrahim oğlu Yahya tarafından yapıldığı kitabesinde yazmaktadır.

Yedi Kardeş Burcu (Artuklular Dönemi.)¹²³

Türkiye Selçukluları döneminde yapılan yapılarda çift başlı kartal motifi yoğunluktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Kubadabad Sarayı çinilerinde, Konya İnce Minare Müzesi'nde bulunan bir kabartmada, Yakutiye Medresesi, Divriği Ulu Camii, Akşehir Kileci Mescidi'nin ahşap penceresinde bulmaktayız.

¹²³ www.aktifhaber.comdiyarbakir-surlarina-buyuk-restorasyon-759737h.htm, 11.02.2016.

Çift başlı kartal motiflerine en fazla Türkiye Selçuklu eseri olan Kubadabad Sarayı'ndaki çinilerinde rastlamaktayız. Kubadabad Sarayı'ndaki çinilerden örnekler:

Kubadabad Büyük Sarayı'ndan çini örneği-1¹²⁴.

Kubadabad Büyük Sarayı'ndan çini örneği-2¹²⁵.

¹²⁴ Günyar, a.g.t., s.64.

¹²⁵ Günyar, a.g.t., s.65.

Kubadabad Büyük Sarayı'ndan çini örneği-3¹²⁶.

Kubadabad Küçük Sarayı'ndan çini örneği-1¹²⁷.

¹²⁶ Günyar, a.g.t., s.66.

¹²⁷ Günyar, a.g.t., s.67.

Kubadabad Küçük Sarayı'ndan çini örneği-2¹²⁸.

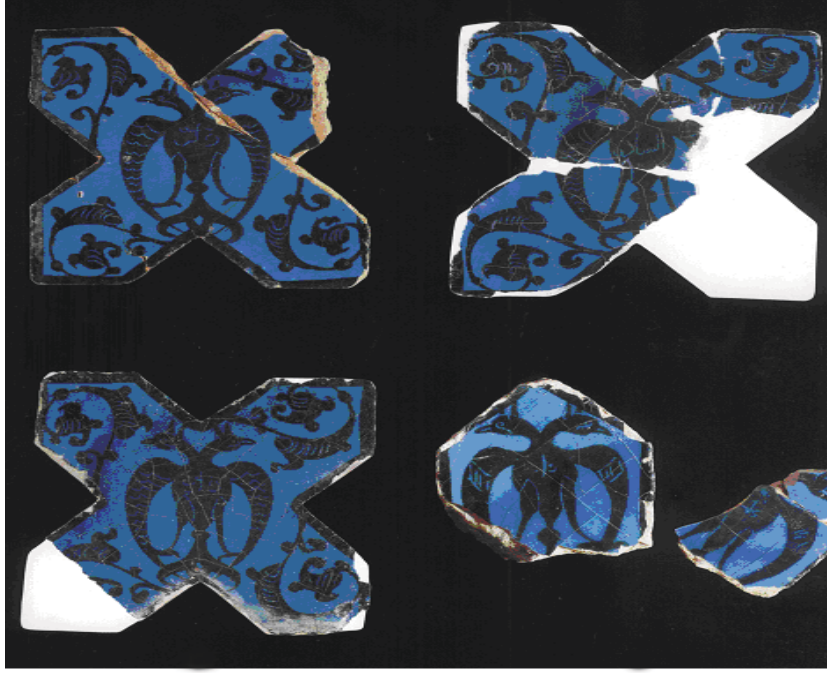
Kubadabad Küçük Sarayı'ndan çini örneği-3¹²⁹.

¹²⁸ Günyar, a.g.t., s.67.

¹²⁹ Günyar, a.g.t., s.68.

Kubadabad Küçük Sarayı'ndan çini örneği-4¹³⁰.

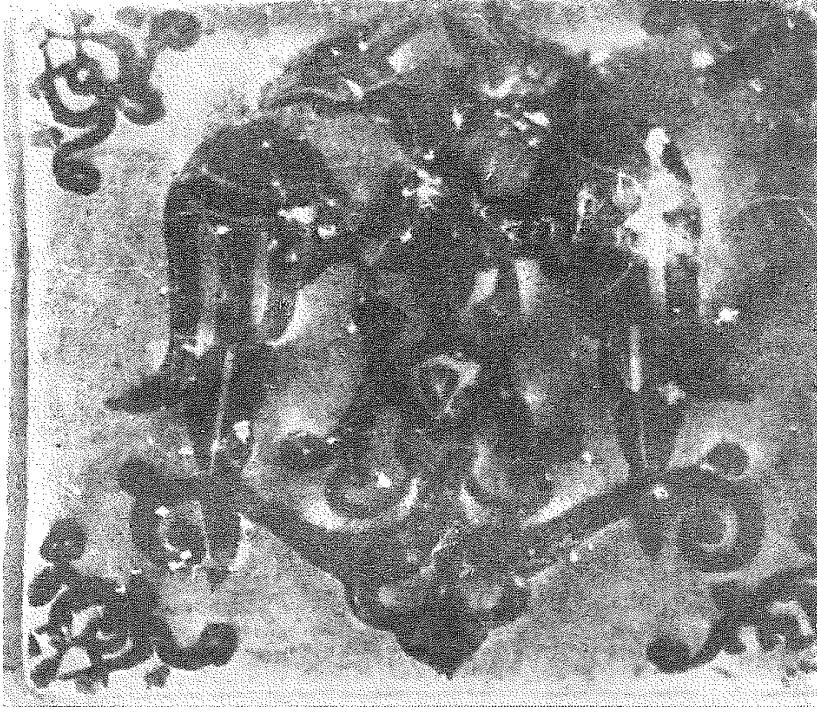
Kubadabad Sarayı'ndaki hamamdan bir çini¹³¹.

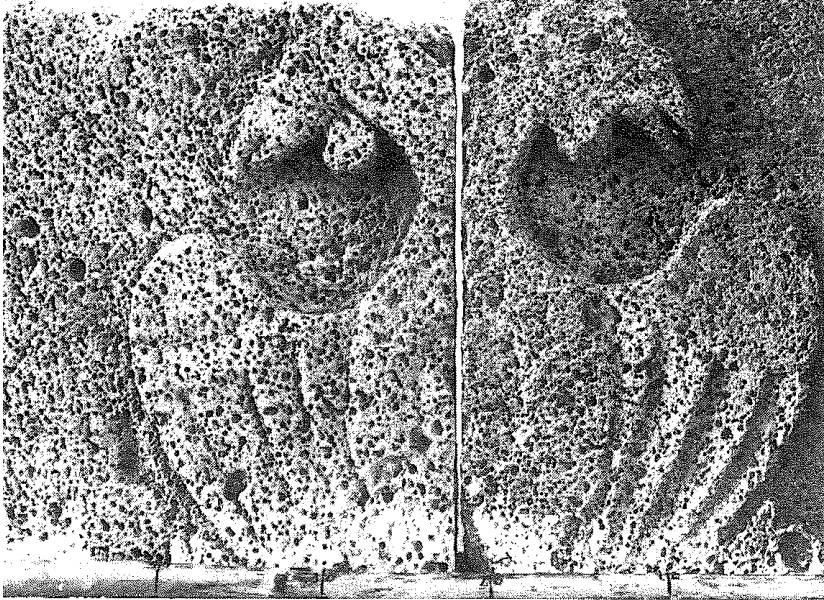
¹³⁰ Günyar, a.g.t., s.69.

¹³¹ Günyar, a.g.t., s.99.

Diyarbakır Artuklu Sarayı çinisinde çift başlı kartal motifi¹³².

Cizre'den, taşa bulunan çift başlı kartal motifi (Diyarbakır Müzesi)¹³³.

¹³² Öney, a.g.e., Resim-13.

¹³³ Öney, a.g.e., Resim-15.

Konya Kalesi'nden çift başlı kartal motifi (Konya İnce Minareli Müzesi)¹³⁴.

Konya Kalesi'nden bir başka çift başlı kartal motifi (Konya İnce Minare Müzesi)¹³⁵.

¹³⁴ Öney, a.g.e., Resim-16.

¹³⁵ Öney, a.g.e., Resim-17.

Çifte Minareli Medrese'de¹³⁶ bulunan çift başlı kartal motifi (Hatuniye Medresesi, Erzurum)¹³⁷.

Yakutiye Medresesi¹³⁸ (Erzurum)¹³⁹.

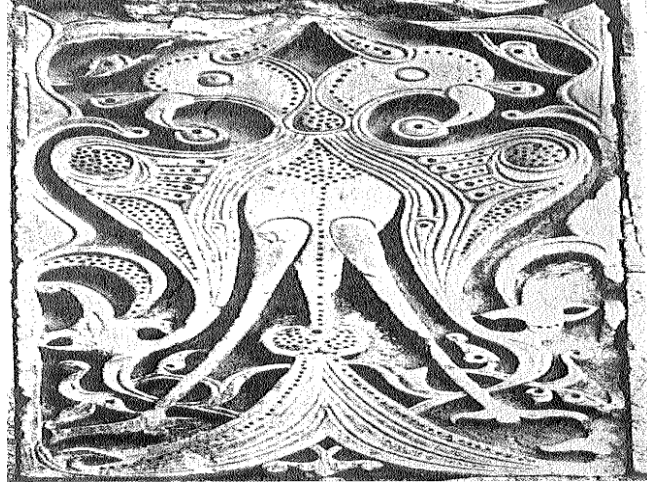
¹³⁶ Bu medresenin Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubat'ın kızı huvand (Huand) Hatun tarafından yaptırıldığı ileri sürülse de, medrese 1285-1290 yılları arasında yaptırılmıştır.

¹³⁷ http://www.panoramio.com/photo_explorer#view=photo&position=92&with_photo_id=33079413&order=date_desc&user=4255032, 12.02.2016.

¹³⁸ Emir Hoca Cemalettin tarafından 1310 yılında yaptırılmıştır.

¹³⁹ www.erkurumgazetesi.com.tr/haberAnadolu-Turk-Muhrunu-tasiyor33299all, 11.02.2016.

Divriği Ulu Camii ve Darüşifası'nda¹⁴⁰ bulunan çift başlı kartal motifi (Sivas)¹⁴¹.

Divriği Ulu Camii'nin ve Darüşifası'nın batı kapısında bulunan diğer çift başlı kartal motifi (Sivas)¹⁴².

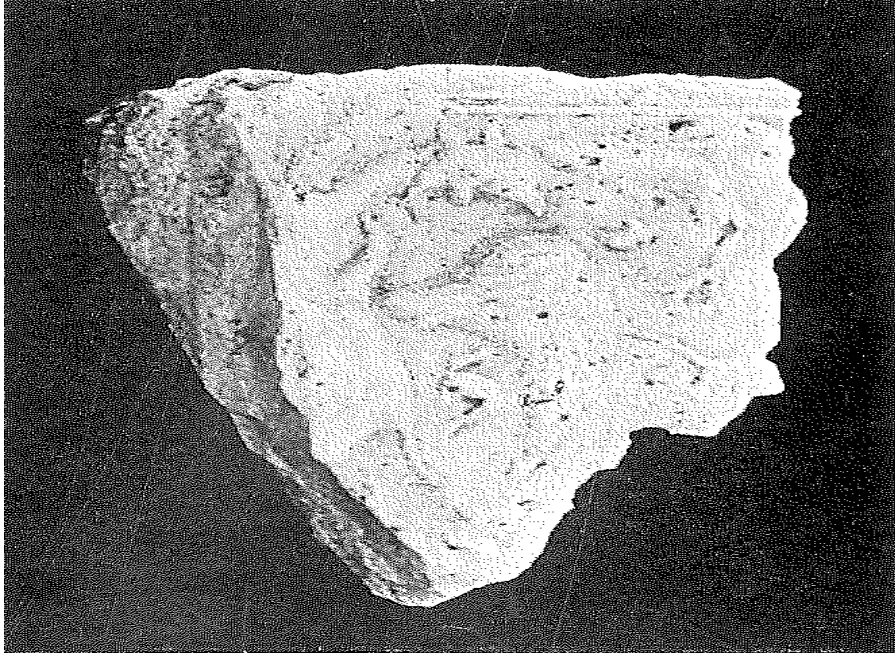

¹⁴⁰ Camii 1228-1229 yılında Mengücekli Beyi Ahmed Şah tarafından Darüşifâ ise aynı tarihte Ahmed Şah'ın eşi ve Erzincan Beyi Fahreddin Behramşah'ın kızı Turan Melek tarafından Ahlatlı usta Muğis oğlu Hürrem Şah adlı kişiye yaptırılmıştır. Buradaki çift başlı kartal Türkiye Selçuklularını yansıtmaktadır.

¹⁴¹ Öney, a.g.e., Resim-20.

¹⁴² http://www.astroset.com/bireysel_gelisim/kadim/k37.htm, 12.02.2016.

Konya Felekabad Sarayı'ndan çift başlı kartal motifi¹⁴³.

Döner Kümbet'ten çift başlı kartal motifi ayrıntısı (Kayseri)¹⁴⁴.

¹⁴³ Öney, a.g.e., Resim-18.

¹⁴⁴ Alsan, a.g.t., s.263

Sivas Gök Medrese'den çift başlı kartal figürü¹⁴⁵.

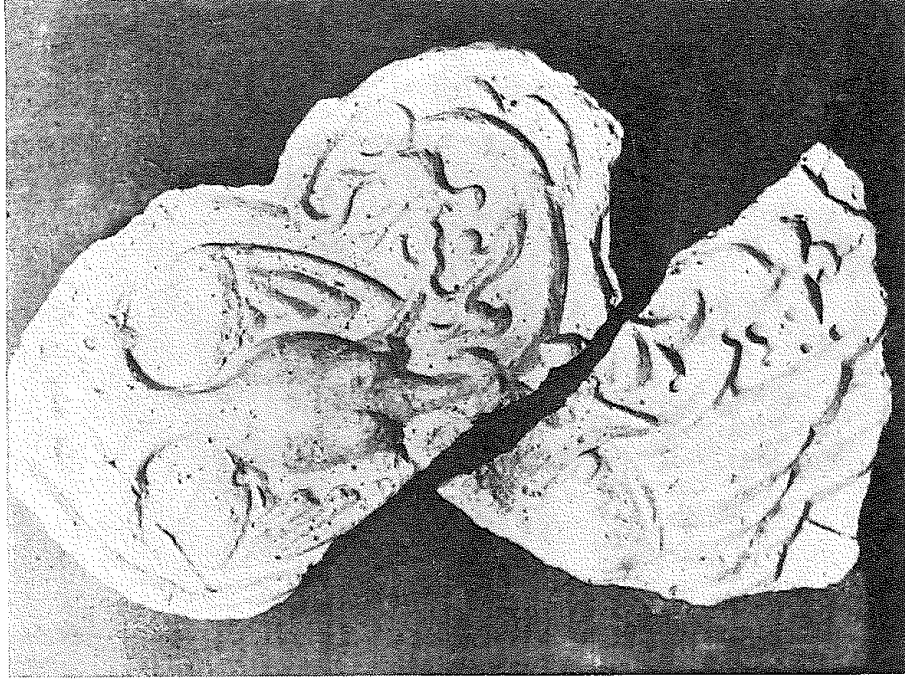
Sungur Bey Camii'nde bulunan çift başlı kartal figürü (Niğde)¹⁴⁶.

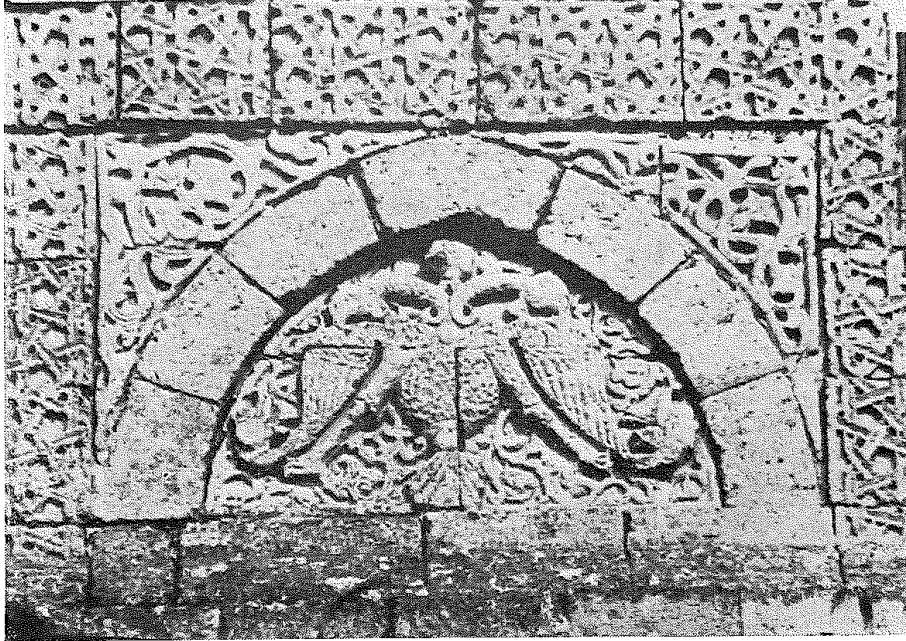
¹⁴⁵ Öney, a.g.e., Resim-33.

¹⁴⁶ Öney, a.g.e., Resim-25.

Konya Alaeddin Sarayı'ndan çift başlı kartal motifi¹⁴⁷.

14. yy. Hüdavend Hatun Türbesi'nde (Niğde) bulunan kartal figürü¹⁴⁸.

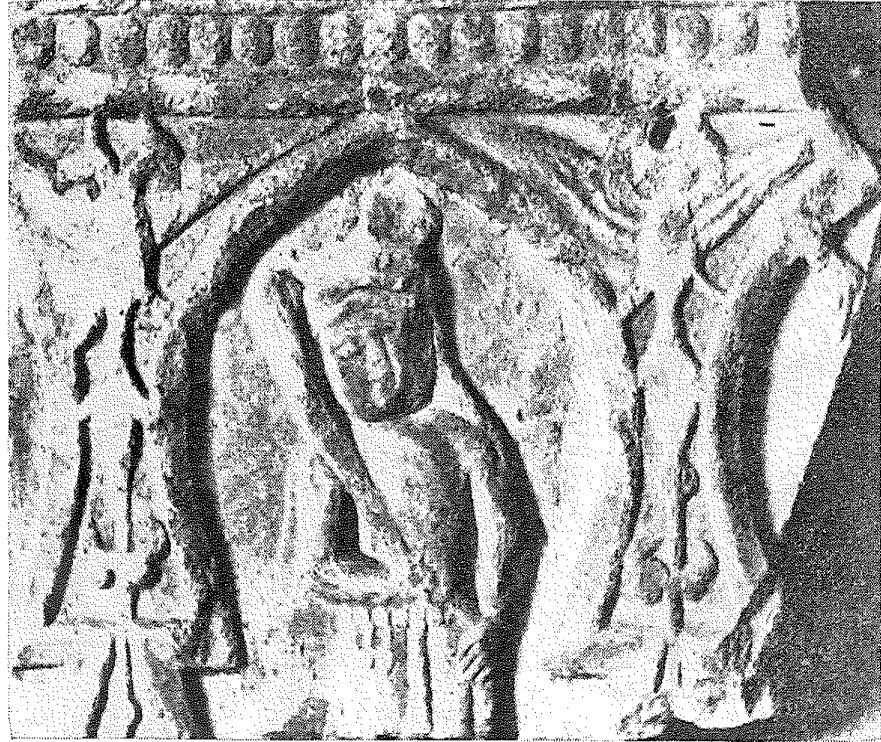
¹⁴⁷ Öney, a.g.e., Resim-19.

¹⁴⁸ Öney, a.g.e., Resim-24.

Sivas'tan bir mezar taşındaki çift başlı kartal motifi¹⁴⁹.

Gazne Sarayı mermer kabartmasında muhafız ve çift başlı kartallar¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Öney, a.g.e., Resim-26.

¹⁵⁰ Öney, a.g.e., Resim-42.

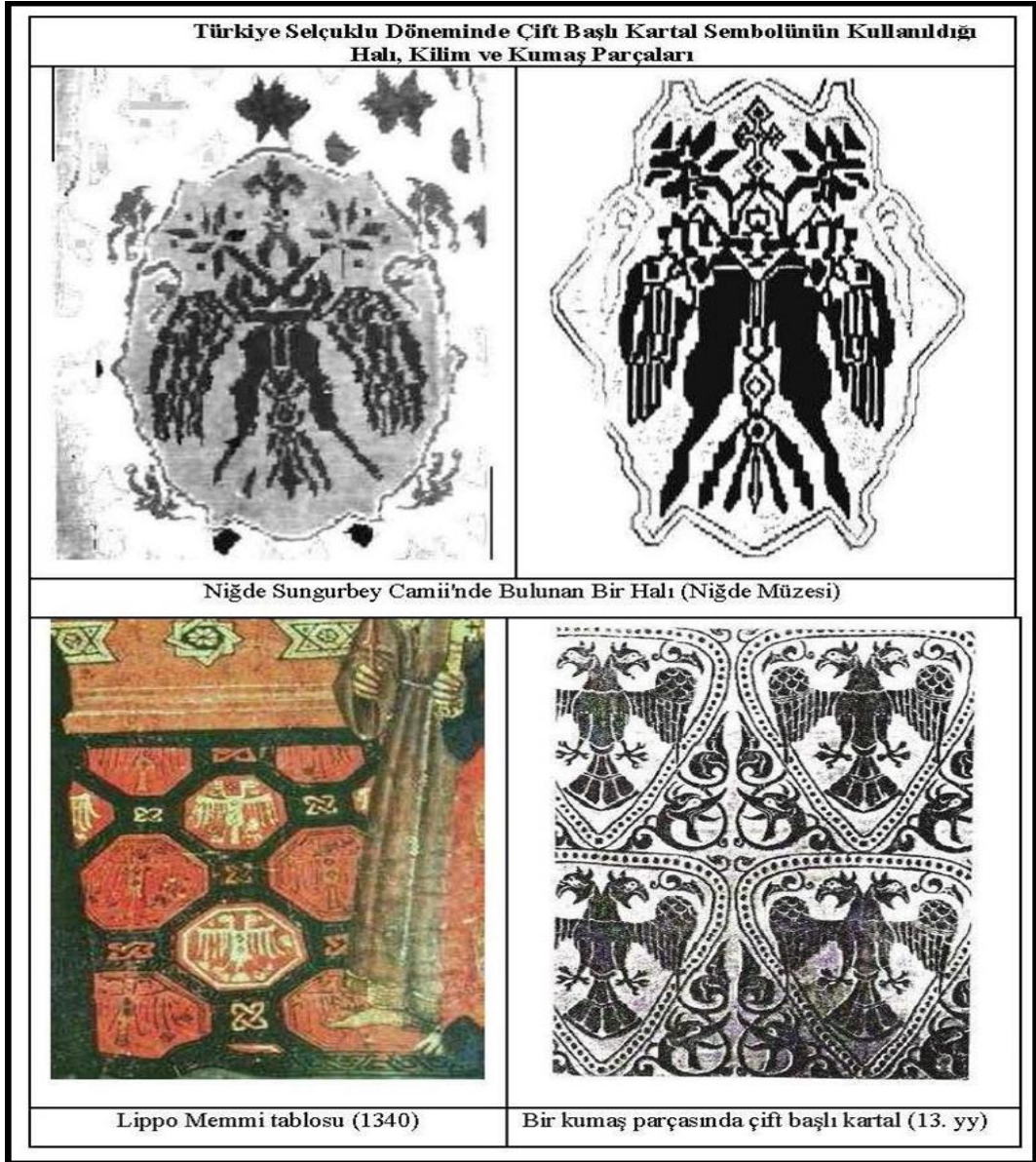
İran Selçukluları'na ait metal kakma kutuda kanat uçları ejder başlı çift başlı kartal motifi¹⁵¹.

Çift başlı kartal sadece yapılarda kullanılmamıştır. Halı ve kilim gibi günlük hayatta kullanılan eşyalarda da kullanılmıştır. Ayrıca çift başlı kartalı sikkelerde de görmekteyiz. Çift başlı kartal figürlü sikke örnekleri Türkiye Selçukluları dışında, Artuklular ve beylikler dönemine ait olanlarda da vardır.

¹⁵¹ Öney, a.g.e., Resim-34.

Türkiye Selçukluları dönemine ait çift başlı kartal motifleri¹⁵².

¹⁵² Göksu, a.g.m., s.177.

Ortaçağda Türk devletleri tarafından basılan çift başlı kartal figürlü sikkeler¹⁵³ (II. Mesud'un darp ettirdiği çift başlı kartal figürlü sikke)

¹⁵³Göksu, a.g.m., s.177.

Artuklu sikkelerine örnekler¹⁵⁴:

¹⁵⁴ <http://www.balcoins.com/sikkeler.php?sultan=NASREDD%DDN%20MAHMUD>, 12.02.2016. (Bu sikkeler 1200-1222 yılları arasında hükümdarlık yapmış Artuklu hükümdarı Nasıreddin Mahmud dönemine aittir.)

4. Bâzdarlık ve Bâznameler

Türklerde avcı kuşlar özellikle seçilir ve bunları özel kişiler yetiştirirdi. Av kuşlarını yetiştirenlere bâzdar denilmekteydi. Av işleriyle uğraşan emirlere sadece bâzdar denilmemekteydi. Bâzdarlar; emir-i şikâr, sipeh salâr-ı kebir, uluğ emîr es-sayd, hasbeg gibi ünvanlar alırlardı. Bâzdar “doğancı” anlamında kullanılmaktaydı.

Bâzdarlar av kuşlarının bütün işlerine bakarlardı. Emir-i şikâr, avın nasıl ve nerede yapılacağını, yırtıcı kuşların yetiştirmesi, uçuşması, avcılığa hazırlama, hastalıklarını tedavi etme gibi birçok işin takibini sağlardı. Bu bakımları yapan ve Emir-i şikâra yardımcı olan kişilere av halkı denilirdi¹⁵⁵. Yırtıcı kuşları yakalamak için tuzak kuranlara (sayyad), yuvaların bulunduğu kayaları gözetenlere (kayacı), yavruları eğitenlere (yavrucu) adı verilmekteydi.¹⁵⁶ Bu kişiler Türkmenler arasından seçilmekteydi.

Türkiye Selçuklularının önemli av sahaları arasında Alanya ve çevresi gelmektedir. Buralarda oturan Çiğil, Avşar ve Salur boyunun alt obalarından seçilen kişiler bu görevlere getirilirdi. Emir-i şikârlar bazen maaşla geçimini sağlamanın yanında ikta da alırlardı. Her dönemde baş bâzdarlar vardır ve diğer bâzdarlar buna bağlıdır. Baş bâzdar diğer bâzdarlardan kuşlar hakkında bilgi alır, yeni cins ve türleri seçer, av zamanı bâzdarların toplanmasını sağlardı. Ama baş bâzdarların görevi sadece bu kadar değildir. Devletin en önemli görevlerinde yer alırlardı. Hükümdarlar için önemli şahsiyetlerdi. Birçok hükümdarın yanında bulunan vezir ve önemli beyler baş bâzdarlardır. Bâzdarların isimleri ile ilgili bilgileri “Türkler içerisinde yırtıcı kuş isimleri verilen önemli şahsiyetler ve bazdarlık yapmış olan emirler” adlı bölümde verilmiştir. Bu bölümde en bilinen isimlerden birisi Alaeddin Keykubad’ın baş bâzdarı olan Sadettin Köpek’in ismini vermekle yetineceğiz. Sadettin Köpek her ne kadar Alaeddin Keykubad’ın veziri olarak bilinse de, diğer bir görevi de baş bâzdar olmasıdır. Baş bâzdarların bir diğer önemli görevi de elçilik yapmalarıdır. Celaleddin Harezşah’ın, Emir-i şikârı Seyfeddin Tarab aynı zamanda elçilik görevinde de

¹⁵⁵ Mehmet Ali Gökmen, Türkiye Selçuklularında Avcılık, Konya, 2012, s.38.

¹⁵⁶ A.g.e., s.39.

bulunmuştur¹⁵⁷. Görüldüğü gibi bâzdarlar sadece avcı kuşlarla ilgilenmemiş, devlet işlerinde de görevlendirilmişlerdir.

Bâzdarlık görevi verilirken atamalar yapılmaktadır. Bu konuyla ilgili en önemli kaynaklardan birisi elde bulunan ve Osman Turan'ın "Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar" adlı eseridir. Bu eserde şu bilgiler geçmektedir. "Ferman Sipeh-salâr-i kebir... Uluğ emir es-sayd hasbeg unvanlarım haiz Cemaleddin'in Emir-i şikâri-i memâlik mansıbına tayin edildiğini ifade ederken onun hizmet ve meziyetlerini saymakta ve bu mühim vazifede mahir bâzdarları kulluk ve mülâzemette bulundurması, şahinleri kuşlara saldırmakta ihtiyatlı davranması, sürgün avında kuş ve hayvanları halka haline (kürenc) getirme zamanında cesur ve marifetli avcıları (bâzdarları) hizmetinde tutması ve kuşların avlanması mevsiminde avcıları pusuya yerleştirmesi belirtilmekte ve bundan sonra İstiyfâ divanı kalemine yazılan maaşa tasarruf etmesi bildirilmektedir¹⁵⁸." Bu atama yazısı baş bâzdar ya da emir-i bâzdar görevine atama ile ilgilidir. Burada da görüldüğü gibi ilgililerin atama yazısından nelere dikkat etmesi gerektiği ve neler yapması gerektiği bir nevi uyarı gibi söylenmiştir. Bu göreve en uygun kişi seçilerek getirilmektedir. Yazının en başında da getirilecek kişinin meziyeti anlatılmıştır.

Bâzname, yırtıcı kuşlarla ilgili yazılan yazılara verilen isimdir. Bu kelime Farsça bâz (doğan) ve name (yazılmış şey, nesne, eser)¹⁵⁹ anlamındadır. Zamanla sadece bu isimle anılmamıştır. Sayd-name, şikâr-name, kitabü'l-beyzere, kitabü'l-büzat isimleriyle de anılmış ve bu isimlerle eserler verilmiştir. Bu eserlerde yırtıcı kuşların ülkelere göre cinsleri, yaratılışları, erkeği-dişisi, kuş avlamada hangi tür yırtıcı kuş kullanılacağı, kuş hastalıkları ve tedavileri hakkında bilgiler verilmektedir. Bu eserler bir nevi kuş kullanma kılavuzudur. Bâzname Farsça, Arapça ve Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Çok eski dönemlerden itibaren bâzname kaleme alınmıştır. En eski bâzname ise Ali bin Mansur'un Şikârname-i İlhani'sinde anlattığına göre Cemşid adında birisi tarafından yazdırılmıştır¹⁶⁰. Daha sonra Bazname-i İskender, Bazname-i Mahmud-i Gaznevi önemli Farsça eserlerdendir. En

¹⁵⁷ A.g.e., s.46.

¹⁵⁸ Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara, 2014, s.26-27.

¹⁵⁹ Mehdi Ergüzel, Kitab-ı Bâz-name-i Padişahi, Ankara, 2009, s.15.

¹⁶⁰ Rifat Bilge, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Bâzname", Türkiyat Mecmuası, C:8, İstanbul, 1945, s.169.

eski Arapça bâzname ise; Abbasi halifesi Mehdi'nin emri ile derlenen Bâzname-i Mehdi, Bâzname-i Edhem Gıtrif ya da Tıbbu't-Tuyûr adları ile bilinen eserdir. Bunun dışında Kitâbü'l-Mesâyid ve'l-Metâid adlı eserdir. Türkçe eserler arasında ise Bâzname-i Padişahi ve Bâzname adıyla da birçok eser yazılmıştır. Yine "Kitâb ul-Buzât" Türklere ait olan bu eseri İbnü'l-Nedim Arapça eser olarak vermiştir. Bu eser ilk bâznameleler arasındadır¹⁶¹.

4.1. Bâzdârlık Görevinde Bulunan Şahsiyetler

Türkler doğa ile iç içe oldukları için, doğada bulunan varlıkları isim olarak kullanmışlardır. İsim olarak kendilerine ağaç, dağ, ova, ırmak, bölge, ya da birçok av hayvanının ismini kullanmışlardır. Yırtıcı hayvan olarak kendilerine pars, arslan, kaplan vb. isimlerin yanında av kuşlarının isimlerini de kullanmışlardır. Av kuşları olarak doğan, şahin, atmaca, sungur, çaylak ve sadece kuş¹⁶² diye tabirlenen yırtıcı kuş isimlerini almışlardır. Bu isimlerden bazıları şunlardır:

Bâzdâr Alp Argu: (1159-1160) senesinde ölen Selçuklular'ın İran bölgesi hükümdarı Muhammed'e karşı savaşan amcası Süleymanşah'ın yanında bulunan komutandır¹⁶³.

Bâzdâr Urunkuş: Sultan Sencer'e isyan eden Mesud'un yanında bulunan emir¹⁶⁴ ve bâzdardır.

Cemaleddin: Türkiye Selçukluları hakkında vesikalar adlı kitapta av emirliğine atandığı anlatılır¹⁶⁵.

Çolak Bâzdâr: Kirmân Selçukluları hükümdarı İrân-şâh döneminde emirlik yapmış bâzdarlardandır¹⁶⁶.

Garsüddin: Cimri'nin isyanı sırasında emirlik yapan bir bâzdardır¹⁶⁷.

¹⁶¹ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 2003, s.465.

¹⁶² "Kuş" Türklere sadece kuşların genel adı değildir. Yırtıcı kuş isimleri de bazen kuş diye isimlendirilirdi.

¹⁶³ Reşidü'd-dîn Fazlullah, Camiü't-Tevarih, Çev: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, İstanbul, 2011, s.225, Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, Tarih-i Güzide, Edi: Erkan Göksu, İstanbul, 2015, s.91.

¹⁶⁴ Anonim Selçukname, Çev: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Ankara, 2014, s.30,31.

¹⁶⁵ Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, s.26-31.

¹⁶⁶ Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları, Ankara, 1989, s.53.

¹⁶⁷ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsameretü'l Ahbar, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 2000, s.98.

İbn ül-Bâzdâr: Muhammed Tapar'ın oğlu Tuğrul'dan sonra tahtta bulunan Arslanşah dönemindeki emirlik¹⁶⁸ ve bâzdarlık yapmış birisidir.

Kılavuzoğlu: III. Alaaddin Keykubat dönemi av emiridir¹⁶⁹.

Muzaferü'd-din-i Bâzdâr: Muhammed Tapar'ın oğlu Tuğrul'dan sonra tahta geçen Arslanşah döneminde haciblik¹⁷⁰ ve bâzdarlığını yapmış kişidir.

Sadettin Köpek: I. Alaeddin Keykubad dönemindeki av emiridir¹⁷¹.

Seyfeddin Tarâb: Sultan Celaleddin Hârizmşâh'ın Emir-i Şikâr (Bâzdar)'ıdır¹⁷².

4.2. Yırtıcı Kuş İsimleri Verilen Diğer Önemli Şahsiyetler

Ahmed bin Yarınkuş: Sincar hâkimi Kutbuddin bin Zengi'nin Üstâddar'ıdır¹⁷³.

Alpgûş Kûndar: (1159-1169) senesinde ölen Selçukluların İnan bölgesi hükümdarı Muhammed'e karşı savaşan amcası Süleymanşah¹⁷⁴,ın yanında bulunan komutandır¹⁷⁵.

Alpsungur el-Porsûki: Muhammed Tapar dönemindeki emirlerden birisidir¹⁷⁶.

¹⁶⁸ Sadruddin Ebu'l-Hasan ' Ali İbn Nâsır İbn ' Ali El-Hüseynî, Ahbarü'd-Devleti's Selçukiyye, Çev: Necati Lügal, Ankara, 1999, s.101,102.

¹⁶⁹ Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri, Çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul, 2011, s.625-626, Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, s.27, (Osman Turan'ın Türkiye Selçukluları Hakkında Vesikalar adlı eserinde bu emirin, III. Gıyaseddin Keyhüsrev olduğunu belirtmiştir. Ama Ahmed Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri adlı eserinde Ulu Arif Çelebi ile seyahati sırasında Kılavuzoğlu ile karşılaştıklarını yazar. Ulu Arif Çelebi ile seyahat eden Ahmed Eflaki bu seyahatlarını 1304-1319 yılları arasında yapmıştır. Bu tarihler arasında ise Türkiye Selçuklu tahtında III. Alaaddin Keykubad bulunmaktaydı.)

¹⁷⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e., s.255.

¹⁷¹ Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, s.27.

¹⁷² Meryem Gürbüz, Harizmşahlar'da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat (Doktora Tezi), s.108.

¹⁷³ Kamal Al-Din İbn Al- 'Adim, Bugyat et-Talab Fi Tarihi Halab, Yay: Ali Sevim, Ankara, 2011, s.94.

¹⁷⁴ Türkiye Selçukluları'nın ilk hükümdarı Süleymanşah değildir.

¹⁷⁵ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e., s.225; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, Tarih-i Güzide, s.91.

Alpsungur et-Türki (Kasımüddevle Aksungur): Melikşah dönemi emirlerindendir¹⁷⁷.

Alp Sunkur-i Şami: Sultan Sencer esarete iken kurtarmaya gelen komutanlardan birisidir¹⁷⁸.

Alpkuş: Muhammed Tapar'ın oğlu Mesud'un emrinde bulunan emirdir¹⁷⁹.

Akkuş: Muhammed Tapar'ın oğlu Mesud'un emrinde bulunan emirdir¹⁸⁰.

Aksungur el-Ahmedili: Muhammed Tapar'ın oğlu Mesud'un emrinde bulunan emirdir¹⁸¹.

Aksungur el-Hüsâami: 1293 yılında Memlük hükümdarı el-Eşref Halil'i öldüren emirlerdendir¹⁸².

Ala-kuş Tegin: XII. ve XIII. yy.'larda Şato Türklerinin yerinde bulunan Öngüt veya Aktatar adıyla bilinen bir boyun başkanlığını yapmış birisidir¹⁸³.

Atabeg Aksungur: Sultan Sencer tahta geçeceği zaman (1135) Sultan Mesud'un safında bulunan emirdir¹⁸⁴.

Atabeg Karasungur: Sultan Mesud (1134-1152) dönemi emirlerindendir¹⁸⁵.

Atabeg Sungur es-Senceri: Sultan Sencer'in Fars tahtını bıraktığı ve Fars tahtındaki ilk kişidir¹⁸⁶.

Balaban: I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Ahlat şehri yöneticisidir¹⁸⁷.

¹⁷⁶ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, Zübdetü'l-Halep Min Târihi Halep'te Selçuklular, Çev: Ali Sevim, Ankara, 2014, s.129, 132, 133, 164, 173, 174, 177.

¹⁷⁷ Kamal Al-Din İbn Al- 'Adim, Bugyat At-Talab Fi Tarih Halab, Çev: Ali Sevim, Ankara, 2011, s.73; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân Fi Târihi'l-Ayan'da Selçuklular, Çev: Ali Sevim, Ankara, 2011, s. 157, 272, 278; Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, Zübdetü'l-Halep Min Târihi Halep'te Selçuklular, s.64.

¹⁷⁸ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e., s.182; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, Tabakat-ı Nasiri, (Selçuklular Bahsi), Çev: Erkan Göksu, Tokat, 2011, s.66 dipnot, Tarih-i Güzide, s.77 dipnot.

¹⁷⁹ Ahbarü'd-Devleti's Selçukiyye, s.92, 93, 94; Azimi Tarihi, Çev: Ali Sevim, Ankara, 2006, s.78, 182; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e s.241.

¹⁸⁰ Ahbarü'd-Devleti's Selçukiyye, s.102, 110; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e, s.237, 243.

¹⁸¹ Anonim Selçukname, s.31; Ahbarü'd-Devleti's Selçukiyye, s.75, 138.

¹⁸² Kazım Yaşar Kopruman, "Mısır Memlukleri" Türkler, C.V., Ankara, 2002, s.180.

¹⁸³ Ögel, a.g.e., s.131.

¹⁸⁴ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e, s.196.

¹⁸⁵ Anonim Selçukname, s.31,32,87; Tarih-i Güzide, s.82,84,85.

¹⁸⁶ Tabakat-ı Nasiri, s.81.

¹⁸⁷ İbn Bibi, a.g.e., s.76.

Barankuş Zekevi: 1132 yılında Irak Selçuklu tahtına çıkan Tuğrul'a karşı savaşıyor, Irak Selçuklu hükümdarı Mahmud'un (1118-1131) oğlu Davud'un yanında bulunan emirdir¹⁸⁸.

Başkır Sungur: Memlük hükümdarlarından Melik Zahir'in emirlerinden birisidir¹⁸⁹.

Bayatlı Aksungur¹⁹⁰: Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın Basra valisidir¹⁹¹.

Bozğuş: Sultan Muhammed Tapar döneminde isyan eden Sadaka bin Mezyed'e karşı savaşıyor emir Porsuk'un emrindeki önemli bir askerdir¹⁹².

Çagri: Büyük Selçuklu hükümdar ailesinden Tuğrul Bey'in kardeşi ve Alparslan'ın babasıdır.

Camedar Aksungur: Sultan Sencer'i esaretten kurtarmak için gelen komutanlardan birisidir¹⁹³.

Çakır et-Türki: Alaaddin Muhammed Harezşah'ın komutanlarından¹⁹⁴.

Çaylak: Cimri ile Mehmed Bey'in Akşehir subaşılığına atadığı bir kişidir¹⁹⁵.

Doğan: Sebüktegin'in Büst vilayetini ele geçirdiği kişidir¹⁹⁶.

Doğan Paşa: Şûcaeddin İnanç Bey'in kardeşidir¹⁹⁷.

Emir Sungurca: Kutalmış ile Alparslan arasında yapılan savaşta Alparslan safında bulunan emirdir¹⁹⁸.

Esvabçibaşı (Siyabi) Aksungur: Alaeddin Keykubat döneminde (1226) yılında Lifiyûn Kalesi yöneticiliğine getirilmiştir¹⁹⁹.

¹⁸⁸ Ahmed bin Mahmud, Selçuk-name, C.II, Çev: Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, s.57.

¹⁸⁹ Anonim Selçukname, s.49.

¹⁹⁰ Irak'ta Bayat soyunu taşıyan ilk kişidir.

¹⁹¹ Fazıl Bayat, "Moğol İstilasına Kadar Irak Türkleri", Türkler, C.IV, s.1294.

¹⁹² Anonim Selçukname, s.28.

¹⁹³ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e, s.182, Tabakat-ı Nasiri, dipnot s.66.

¹⁹⁴ İbnü'l Esir, El-Kamil Fi't-Tarih, Çev: Bahar Yayınları Heyeti, C.XII, s.133-134.

¹⁹⁵ İbn Bibi, El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye, s.639.

¹⁹⁶ İbnü'l Esir, C.VIII, s.590-591.

¹⁹⁷ (Ulu Arif Çelebi'nin Ladik'i 1312 tarihinde ziyareti sırasında onun müridi olmuştur.) Ariflerin Menkıbeleri, Ahmed Eflâkî, İstanbul, 2011, s.639.

¹⁹⁸ Selçuk-name, C.I, s.55-56.

¹⁹⁹ Anonim Selçukname, s.41.

Hacib Togan Tegin: Gazneli hükümdarı III. Mesud döneminde komutanlık görevinde bulunan kişidir²⁰⁰.

Hüsamüd-din Alpguş es-Silahi: Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud'dan sonra tahta geçen Muhammed dönemindeki emirdir²⁰¹.

Hüsameddin Laçin: 1293 yılında Memlük hükümdarı el-Eşref Halil'i öldüren emirlerdendir²⁰².

Hüsameddin Sungur el-Halati: Selahaddin Eyyubi'nin 1185'de Meyyafarikin'e tayin ettiği memlûğüdür²⁰³.

İzzeddin Togaşâh: Harizmşah Devleti hükümdarı Alâeddin Tekiş'in Nesâ'ya tayin ettiği kişidir²⁰⁴.

Laçin Beg: Harizmşâh hükümdarı İl-Arslan döneminde Karluk reisi olan Peygu Han'ın oğludur²⁰⁵.

Lala Sungur: II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Erzurum yöneticiliği yapmaktadır²⁰⁶.

Nasirü'd-din Akkuş: Muhammed Tapar dönemindeki büyük emirlerdendir²⁰⁷.

Nasiruddin Çakır: İmaeddin Zengi'nin Musul'daki naibidir²⁰⁸.

Sinaneddin Sungur: Alaeddin Keykubat döneminde subaşılık görevi yapan emirdir²⁰⁹.

Sungur el-Çökürmüş: Halep meliki Rıdvan'ın yerine geçen oğlu Alparslan el-Ahras dönemi emirlerindendir²¹⁰.

Sungurşah: Beşinci Fars Meliki Ebûbekir bin Sa'ad'ın kardeşidir²¹¹.

²⁰⁰ Erdoğan Merçil, Gazneliler Devleti Tarihi, Ankara, 1989, s.85.

²⁰¹ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e, s.240.

²⁰² Koprıman, a.g.m., C.V, s.180.

²⁰³ Jürgen Paul, "Karahanlılar", Türkler, C.VI, s.836.

²⁰⁴ Gürbüz, a.g.t., s.XV.

²⁰⁵ V.V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990, s.356.

²⁰⁶ Anonim Selçukname, s.43.

²⁰⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e, s.236, 237, 247, Selçuk-name, C.II, s.101,102,112.

²⁰⁸ İbnü'l Esir, El-Kamil Fi't-Tarih, C.X, s.508.

²⁰⁹ Anonim Selçukname, s.41.

²¹⁰ Zübdetü'l-Halep, s.129.

Sunkur-i Azizi: Sultan Sencer'in Semerkand'ı ele geçirmesi ile orada tahta çıkardığı Ahmed Han'ın ümerasındandır²¹².

Şahin Harezmsah Mahmud: Gazneli Mahmud'un Abû'l-Ferec Tarihi'nde yazan şeklidir²¹³.

Şahinşah: (1110-1116) yılları arasında Türkiye Selçuklu hükümdarlığı yapmıştır.

Şahinşah Sincar: 1219 yılında Sincar hakimi Kudbeddin Muhammed bin Zengi bin Mevdûd bin Zengi'nin yerine emirliğe getirilen bir yöneticidir²¹⁴.

Şemseddin Karasungur: 1293 yılında Memlûk hükümdarı el-Eşref Halil'i öldüren emirlerdendir²¹⁵.

Şemsüddin Sungur el-Akra: el-Muiz İzzüddin Aybak Türkmani'nin emirlerindendir²¹⁶.

Silahtar Sungur: Halife Zahir bin Emrillah veya Halife Mustansır Mansûr'un Melik Adil'e elçi olarak gönderilen heyette bulunanlardandır²¹⁷.

Takiyüddin Ömer bin Şahinşah: Selahaddin Eyyubi'nin dedesidir²¹⁸.

Togancık (Doğancık): 1001 yılında Gazneli Sultan Mahmud'un Serahs valisidir²¹⁹.

Togan (Doğan) Han: Karahanlı hükümdarı İlek Han'ın kardeşidir²²⁰.

Togan Tegin: 922 yılında Karahanlıların Kaşgar Dihkanlığını yapan kişidir²²¹.

Togan Tegin: 978 yılında Büst hâkimi olan Türk yöneticidir.²²²

²¹¹ Tabakat-ı Nasiri, s.86.

²¹² Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e, s.169.

²¹³ Gregory Abû'l-Farac, Abû'l-Ferec Tarihi, Çev: Ömer Rıza Doğrul, C.II., Ankara, 1999, s.282.

²¹⁴ El-Kamil Fi't-Tarih, C.XII, s.311.

²¹⁵ Kopruman, a.g.m., C.V., s.180.

²¹⁶ Bugyat et-Talab Fi Tarihi Halab, s.7.

²¹⁷ İbn Kesir, El Bidaye Ve'n-Nihaye, C.XIII, s.136.

²¹⁸ A.g.e., C.XII, s.483.

²¹⁹ Barthold, a.g.e., s.291.

²²⁰ A.g.e., s.293-295, 299-302, 305, 314, 340.

²²¹ A.g.e., s. 260, 275.

²²² Merçil, Gazneliler Devleti Tarihi, s.7-8.

Tuğrul Bozan: 1052 yılında Gazne tahtına oturan gulam asıllı ve Gazne Sultan ailesinden olmayan bir sultandır²²³.

Tuğrul Han: Büyük Selçuklu devletinin kurucularından birisi ve ilk hükümdarıdır.

Tuğrul Kara Han Yusuf: Doğu Karahanlı hükümdarlarından birisidir²²⁴.

Tuğrul Tegin: Doğu Karahanlı hükümdarı Tuğrul Kara Han'ın oğludur²²⁵.

Tuğrul Yenal Beg: 1095'li yıllarda Kâsân şehri valisidir²²⁶.

Yarankuş Hirevi: Sultan Sencer'in Oğuzlar üzerine yürümesini isteyen emirdir²²⁷.

Yarınkuş: Melikşah dönemi emirlerindedir²²⁸.

Yarınkuş²²⁹ el-Bâzdâr: Muhammed Tapar'ın oğlu Mesud döneminde emirlik yapmış²³⁰ ve bâzdarlık²³¹ görevinde bulunan kişidir.

Yarınkuş²³² el-Kari: Muhammed Tapar dönemi emirlerindedir²³³.

5. Hediye Olarak Yırtıcı Kuşlar

Dünya'da yaşayan tüm insanlar gibi Türklerde de kendi ihtiyaçlarını karşılayan her şey değerli idi. Günlük hayatta kullandıkları ve ihtiyaçlarını sağlayan malzemelerin dışında, eğlenceleri için gerekli olan malzemeler de değerliydi. Türklerde eğlence sadece müzik, spor aktiviteleri ve ziyafetler değildi. Türklerin bunlardan daha da zevk aldığı bir eğlence daha vardı. Bu eğlenceleri ise avcılıktı. Avcılık savaş eğitimi, spor, günlük hayatın yorgunluğundan kurtulmak için yapılıyordu. Türklerde avcılık sadece yer avcılığı şeklinde yapılmıyordu. Yırtıcı

²²³ Selçuk-name, C.I, s.32-33.

²²⁴ Barthold, a.g.e., s.336.

²²⁵ Barthold, a.g.e.s.336.

²²⁶ A.g.e., s.339.

²²⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, s.178, Tarih-i Güzide, s.75.

²²⁸ Ahbarü'd-Devleti Selçukiyye, s.50, 71., Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara, 2014, s.28.

²²⁹ Selçuk-name II adlı eserde adı Barankuş olarak geçmektedir. Ahmed bin Mahmud, Selçuk-name, C.II, Çev: Erdoğan Merçil, s.60.

²³⁰ Ahbarü'd-Devleti Selçukiyye, s.74,76.

²³¹ Selçuk-name, C.II, s.60.

²³² Selçuk-name adlı eserde adı Berankuş el-Kari olarak geçmektedir. Selçuk-name, C.II. s.51, 62.

²³³ Ahbarü'd-Devleti Selçukiyye, s.66.

kuşlar ile avcılık daha da hoşlarına giden bir av şeklidir. Çünkü Türklerde yırtıcı kuşlarla avcılık önemli olduğu gibi yırtıcı kuşlar da değerliydi. Türklerde av kuşları alıp satmak önemli bir işti. Bu işi belirli kişiler yapardı. Bu belirli kişilerin dışında bu işi yapmak yasaktı. Yırtıcı kuşlar değerli olduğu için yukarıda da anlattığımız gibi değerli bir hediye olarak gönderilmekteydi.

Cahiz'in, Et-Tebessur Bi't-Ticare Adlı Risalesi'nde; en iyi doğan, Türk illeri civarından Gilan'a kadar olan bölgede yaşayan beyaz doğandır. Onu Zenc çevresinden Hind ve Yemen'e kadar uzanan bölgede yaşayan simsiyah doğan takip eder. Ondan sonra parlak kırmızı doğan gelir. Daha sonra da siyah ve toprak renginden doğan gelir²³⁴.

Şahinlerin en iyisi ise, simsiyah deniz şahini ve beyaz Cürcan şahinidir²³⁵. Atmaca'nın en tutulana ise; simsiyah deniz atmacası olup, onu beyaz Hindistan atmacası, sonra kırmızı deniz atmacası takip eder. En iyi atmaca sırtı ve göğsü kırmızı, kanatları beyaz parlak, başı büyük, güçlü ve çukur gözlere sahip, enli gagalı, geniş ve kalkık göğüslü, yumuşak tüylü, uzun kuyruklu, ayakları eldiven giymiş gibi yeşil ve ağırdır. Bu atmaca tam ağırlığına ulaştığında 130 dirheme satılır. Bu onun en yüksek değeridir²³⁶.

Delice doğanın (yûyu), doğanın erkeği, kara atmacanın (afşa) ise atmacanın erkeği olduğu iddia edilmiştir. Erkek şahinin de küçük delice doğanın konumunda olduğu söylenmiştir²³⁷. Farslar şöyle demiştir: "Güzel olup deneyimsiz at ve doğan değerli olmadığı gibi, çirkin ve deneyimli olanları da değerli değildir. Şayet bu iki hayvan hem güzel hem de deneyimli olursa daha değerli olurlar."²³⁸

Yırtıcı kuşlar Türkler arasında sadece hediye olarak ya da satış değeri yönünden değerli değildi. Avdaki mahareti onu daha değerli kılıyordu. Yırtıcı kuşlar yöneticilerin saraylarında dahi yetiştirilen bir hayvan olmuştur. Normalde yırtıcı kuşlar av emirlerine bağlı kişiler tarafından yetiştirilir ve bakımları yapılırdı. Ama yırtıcı kuşların güzelliği ve etkileyiciliği onları saraylarda yetiştirecek kadar ileri

²³⁴ Cahiz, a.g.e. s.329.

²³⁵ A.g.e., s.330.

²³⁶ A.g.e., s.330.

²³⁷ A.g.e., s.330.

²³⁸ A.g.e., s.330.

götürmüştür. Bunun örneğini Selçuklu Sultanlarından olan Sultan II. Mahmûd'ta²³⁹ görmekteyiz. Türkistan sunkurlarını, deniz ve dağ şahinlerini, şahi, dihistâni, rustâyî/köylü ve âşiyâni/evcil doğanları, atmacaları, Cürcan ve Geydani bozdoğanlarını besler, onlarla vakit geçirirdi²⁴⁰. Onlarla o kadar çok vakit geçirirdi ki devlet işlerini bile umursamaz hale gelmiştir. Sultan Mahmud, kendisine kötülük yapacağını beklemediği ve her zaman sadık olduğunu bildiği hayvanlarıyla vakit geçirmeyi sevmiştir. Onlarla da bol bol vakit geçirmiştir.

Hediyeleşme ortaçağda her toplumda görülen bir davranıştır. Hediyeleşmedeki amaç ise akrabalar, tâbi, metbûlar arasında sevgi, hürmet ve bağlılığı artırmak içindir. Hediyeleşme zafer, kutlama ve barış nedenlerden ötürü yapılmaktaydı. Hediyelerin cinsi ve sayısı toplumların değer yargılarına göre değişkenlik göstermekteydi. Hediye olarak canlı, cansız, maddi değeri yüksek birçok şey verilmiştir. Türkler arasında hediyeleşme çok eski dönemlerden beri var olmuştur. Türklerde yöneticiler arasında, Türklere tâbi devletler tarafından, komşu bulunduğu devletler tarafından ya da gönderilen bir hediyeye jest niteliğinde hediyeler gönderilmiş veya onlardan gelen hediyeler kabul edilmiştir. Bu bölümde Türk hükümdarlarına gönderilen yırtıcı kuşlar ve onların gönderdikleri yırtıcı kuşlar bu hediyeleşmelere örnek verilecektir. Bu yırtıcı kuşların hangi cins kuşlar olduğu da bu bölümde anlatılacaktır.

- 1001 yılında Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud, Karahanlı hükümdarı İlek Nasr'a Uzgend adlı yerleşime elçi olarak Şafii imamı Ebû Tayyib Sehl bin Muhammed Sa'lûki ile Serahs valisi Togancık'ı göndermiştir. Bu elçileri iyi karşılayan İlek Nasr tekrar elçiler ile beraber Sultan Mahmud'a birçok hediye göndermiştir. Bu hediyeler arasında beyaz atmacalar da bulunmaktaydı²⁴¹.
- Ermeni Kralı Leon, Sultan I. İzzeddin Keykavus'a yenilince ona tekrar bağlı bulunduğunu bildirmek için elçilik heyetini göndermiştir. Bu elçiler çok miktarda hediye getirmiştir. Bu hediyeler arasında hızlı uçan doğanlar ve şahinler de bulunmaktaydı²⁴².

²³⁹ Muhammed Tapar'ın oğlu ve Irak hükümdarı.

²⁴⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e., s.186.

²⁴¹ Barthold, a.g.e., s.291.

²⁴² İbn Bibi, a.g.e., s.196.

- İzzeddin Keykavus, Sinop'un fethini Bağdat'a bildirmiş ve birçok hediye göndermiştir. Halife ise fütüvvetname ve birçok hediyenin yanında kartal gibi yaban hayvanları göndermiştir²⁴³.
- Mengücekliler Beyliği hükümdarı Alaaddin Davud Şah (1225-1228), Eyyubiler hükümdarı Melik Eşref'e hediyeler göndermiştir. Bu hediyeler arasında avcı toğanlar (doğanlar) da vardır²⁴⁴.
- Türkiye Selçuklu hükümdarı III. Alaaddin Keykubad, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a veya Olcaytu Han'a hediye olarak beyaz bir doğan göndermiştir.²⁴⁵

Görüldüğü üzere Türkler tarafından yırtıcı kuşlar her zaman değerli ve onlar için vazgeçilmez olmuştur. Böyle bir etkinin olduğunu ise, Türklerin yırtıcı kuşlar ile birçok ava katıldıklarını, onları yetiştirdiklerini ve onlar için değerli olduklarını bilmekteyiz. Yırtıcı kuşların değerli olduklarını, Türklerin hediye olarak vermelerinden anlamaktayız. En değerli hediyeler olarak yırtıcı kuşlar hediye edilmiştir. Türkler kimi zaman bir hükümdara yırtıcı kuş hediye ederken, kimi zaman da yıllık ödemekle mükellef oldukları vergiler arasında olmuştur. Yırtıcı kuşların değeri sadece parasal değil onun maharetiyle de ilgilidir. Yırtıcı kuşları da değerli yapan onların cinsleri ve en önemlisi de maharetleriydi.

²⁴³ İbn Bibi, a.g.e., s.187.

²⁴⁴ Abdullah Bakır, Yazıcızâde Ali'nin Selçuknâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği (Doktora Tezi), İstanbul, 2008, s.429.

²⁴⁵ Ahmed Eflaki, a.g.e., s.626-627.

İKİNCİ BÖLÜM

AVCI KUŞLARIN EDEBİYATA YANSIMASI

Yırtıcı kuşlar yaşamın her alanında bulunduğu gibi edebiyatta da yerini almıştır. Yırtıcı kuşlar birçok şiir, hikâye, destan ve fal kitapları içerisinde de bulunmuştur. Yırtıcı kuşların edebiyatın bu kadar içerisinde bulunması ise Türklerin her an yırtıcı kuşlarla beraber olduğunu da göstermektedir.

1- Türk Destan ve Hikâyelerinde Yırtıcı Kuşlar

Türklerde birçok hayvan ve varlık destan ögesi olmuştur. İlkçağlardan başlayarak ortaçağın sonuna kadar bu etki devam etmiştir. Hatta ortaçağdan sonra bile devam etmiştir. Türklerde genelde kullanılan destan ögeleri olarak kurt, aslan, at, yırtıcı kuşlar vb. hayvanlar olmuştur. Bu destanlar arasında en bilinenler Dede Korkut hikâyelerinde ve Manas Destanı'nda geçmektedir. Yine bu destanların dışında yırtıcı kuşlarla ilgili birçok destan mevcuttur. Bir Kırgız destanında, Kırgız reislerinin doğan kuşundan olan birisinden geldiğine dair anlatılar mevcuttur²⁴⁶. Yine diğer destanlar arasında Yakut Türklerine ait Şaman Destanı, Li Ko-yung'un doğumu ve Macarların kurucusu sayılan Arpad'ın babası Almos'un doğumudur. Yakut Türklerine ait olan bu destanda bir Şaman'ın bir kartal tarafından nasıl dünyaya geldiği anlatılmaktadır²⁴⁷. X. asırdan sonra Çin'de başlayan beş sülale devrinde, bu beş sülaleden üçünü kuran Göktürk asıllı Şato Türklerinden Li Ko-yung'un bir kartal yuvasında dünyaya geldiğine dair bir yazılı metin bulunmaktadır²⁴⁸. Arpad'ın babası Almos'un doğumu ise bir doğan aracılığı ile olmuştur²⁴⁹.

²⁴⁶“Kırgız kabilelerinden birinin bir atası ve bu atanın üç karısı varmış. Bu kadından en küçüğü, gece uyurken bir rüya görmüş. Çadıra bir doğan gelmiş ve yatağının etrafında uçarak dolaşmış. Sonrada nasıl olmuşa kadın gebe kalmış. Bu Kırgız kabilesini idare eden reislerin hepsi de, bu küçük kadının soyundan gelirmiş.” (Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C.I., s.594.)

²⁴⁷ Destanın ayrıntısı için, Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C.I., s.595-596 bak.

²⁴⁸ Ögel, a.g.e., C.I. s.586.

²⁴⁹“Macar kralı Almos'un babası Ügek, kutsal kitapların yazdığı efsanevi hükümdar Magog (Me'cuc) un soylarından geliyordu. Bu hükümdar, İskit ülkelerinde uzun zaman hakanlık yapmış ve bu soylu krallar arasında sayılmaya başlamıştı. Dentumoger adlı bir yerde oturuyordu. Eunedubelianus'ların reisi olan bir kabile başkanının kızı ile evlenmişti. Bu kızın adı da, Emuse idi. Kral Ügek'in bu kızdan Almos adlı bir oğlu olmuştu. Bu çocuğa Almos verilmesinin sebebi de, kutsal ve insan üstü bir doğumla dünyaya gelmesidir. Almos'un annesi henüz daha çocuğa hamile kalmadan, rüyasında bir

Yırtıcı kuşlarla ilgili olarak diğer destanlar ise Manas ve Dede Korkut hikâyeleridir. Manas Destanı, Türk gelenek ve göreneklerinden birçok şeyi içerisinde barındırmaktadır. Manas'ın savaşları, başından geçen birçok tehlikeli olay vb. şeylerin dışında avcılık konusunda da bilgiler verilmektedir.

1. 1. Manas Destanında Yırtıcı Kuşlar

Manas Destanında, Manas'ın iyi bir avcı olduğu görülmektedir. Manas'ın av için iyi bir tazısı ve ak şumkarı (sungur) vardır. Manas ak şumkarı saldırdığı zaman birçok kanatlı hayvan Manas'ın ayağının dibinde ölmüş²⁵⁰. Av için Manas Destanı'nda şöyle denilmektedir:

“Sıkılırsan kulan²⁵¹ avlayalım,

Sıkılmazsa ordo atalım, çoram”

“İt koy verip kuş sal²⁵²!”

Burada söylenen bu üç kıtalık şiirde bile gerçek avın tazı ve kuşlarla yapılacağını anlatmaktadır. Hatta Manas öldüğü zaman tazısı ve ak şumkarı mezarına gelip ağlamışlardır²⁵³.

1. 2. Dede Korkut Hikâyelerinde Yırtıcı Kuşlar

Dede Korkut hikâyeleri, Türklere ait birçok gelenek, görenek ve yaşam şeklinin anlatıldığı ünlü bir eserdir. Oğuzların büyük kahramanlarının başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Bu olaylar anlatılırken günlük hayatın bir gereği olarak avcılık da anlatılmıştır. Dede Korkut hikâyelerinden Ulaş oğlu Salur Kazan, Bamsı Beyrek, Kazan Bey oğlu Uruz Bey, Deli Dumrul, Kan Turalı ve Begil oğlu Emren'in hikâyelerinde avcılık motifi vardır.

doğan (Astur) görmüş. Doğan kadının etrafında uçarak dolanmış ve sonra da rahmine girmiş. Bir süre sonrada kadın gebe kaldığını anlamış. Ayı ve günü dolduktan sonrada çocuğu doğurmuş. Fakat çocuk doğarken fevkalade olaylar meydana gelmiştir...” (Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C.I. s.588.)

²⁵⁰ Muharrem Kaya, “Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı'nda Av Kültürünün İzleri”, Acta Turcica, S:1, 2009, s.6.

²⁵¹ Yabani eşek.

²⁵² Kaya, a.g.m., s.6.

²⁵³ Kaya, a.g.m., s.6.

Ulaş oğlu Salur Kazan hikâyesinde Salur Kazan rüyasında; “kara kaygılı rüya gördüm, yumruğumda çırpınan benim şahin kuşumu ölüyor gördü²⁵⁴...” Bu rüya iyi bir rüya değildir. Çünkü sevdiği av kuşunu ölüyor görmüştür. Kara Güne adlı kişi ise rüyasının tamamını dinleyince rüyanın pek hayırlı olmadığını söylemiştir. Bu rüyadan sonra Salur Kazan’ın üzerine düşman yürümüştür.

Bamsı Beyrek adlı hikâyede ise Bamsı Beyrek bir savaşta esir düşer ve bu esaret sonrası düşman üzerine sefere çıkar. Bu seferde alınan zafer sonucu ganimetler bölüşülür. Büyük Han olan Bayındır Han’a ise ganimetten “Kuşun alaca kanını, kumaşın temizini, kızın güzelini²⁵⁵...” vermişlerdir. İyi cins yırtıcı kuşlar dahi Türk devlet geleneğinde hanın payı olarak verilmektedir.

Kazan Bey oğlu Uruz Bey’in hikayesinde ise Uruz Bey’i esir etmek için saldıran düşmanlara karşı sağlı sollu saldırmıştır. Uruz Bey’in bu saldırısını “kara kazın içine şahin girdi²⁵⁶” tasviri yapılarak anlatılmıştır. Yiğit olan Uruz Bey’i şahine, düşmanı ise kara kaza benzetilmiştir. Burada şahinin kuşlar içerisine nasıl girdiğinde örneği verilmiştir.

Deli Dumrul adlı hikâyede ise Azrail ile karşı karşıya gelen Deli Dumrul Azrail’e kılıcıyla saldırmıştır. Bu durumda Azrail güvercin olup gider. Bunun üzerine Deli Dumrul doğanını eline alıp atına biner ve Azrail’i kovalar²⁵⁷. Burada da görüldüğü gibi bir kuşu avlamak için Türkler avcı kuşlardan yararlanmışlardır. Güvercin olan Azrail’i kovalayıp yakalaması için Deli Dumrul doğanına güvenmiştir.

Kan Turalı adlı hikâyede yırtıcı kuşlarla tasvir birçok yerde yapılmıştır. Kan Turalı Selcen Hatun’u almak, Selcen Hatun’un babasının şartı olarak boğa, arslan ve deve ile mücadele etmiştir. Deve ile mücadelesinde arkadaşları Kan Turalı’ya moral vermek için Kan Turalı’yı şahine deveyi ise kaza benzetmişlerdir²⁵⁸. Yine bu

²⁵⁴ Dede Korkut Kitabı, (Haz: Muharrem Ergin), İstanbul, 2006, s.41-42; Dede Korkut Kitabı I, (Haz: Muharrem Ergin), Ankara, 2008, s.99; Dede Korkut Hikâyeleri, (Haz: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, 2006, s.53.

²⁵⁵ Dede Korkut Kitabı, s.89; Dede Korkut Kitabı 1, s.152; Dede Korkut Hikâyeleri, Gökyay, s.108.

²⁵⁶ Dede Korkut Kitabı, s.98; Dede korkut Kitabı 1, s.161; Dede Korkut Hikâyeleri, Gökyay, s.117.

²⁵⁷ Dede Korkut Kitabı, s.115; Dede Korkut Kitabı 1, s.179; Dede Korkut Hikâyeleri, Gökyay, s.135.

²⁵⁸ Dede Korkut Kitabı, s.133; Dede Korkut Kitabı 1, s.192; Dede Korkut Hikâyeleri, Gökyay, s.155.

mücadelenin devamında ise Kan Turalı kartala deve ise saksığana benzetilmiştir²⁵⁹. Kan Turalı hikâyesinin devamında Kan Turalı ve eşi Selcen Hatun’u düşmanları pusuya düşürürler. Kan Turalı bu mücadelede yaralanır. Bu durumu gören Selcen Hatun düşmana öyle bir saldırır ki “Bir bölük kaza şahin girmiş gibi düşmana at sürdü” denilmiştir. Selcen Hatun’un bu yiğitçe kavgası için Kan Turalı şöyle demiştir:

...

...

...

Destursuzca düşmana girmek bizim elde ayıp olur

Bre yürü

Doğan kuşu olarak uçayım mı

Sakalından boğazından tutayım mı²⁶⁰

...

...

...

Demiştir. Burada yine doğanın nasıl bir kuş olduğu ve saldırısının nereye ve nasıl olduğu kısaca anlatılmıştır.

Begil oğlu Emren’in bir kâfir ile kavgasında Emren’in kâfirin boğazına şahin gibi sarıldığını söyler²⁶¹. Emren’in eliyle kâfirin boğazına sarılması, şahinin pençesi ile avını nasıl tuttuğunu gösteren bir ifadedir.

2. Fal ve Şiirlerde Yırtıcı Kuşlar

Türklerde çok eski devirlerden beridir falcılık yapılmaktadır. Fal ile geleceğe dair bilgiler ve bir kişi hakkında çıkarımlarda bulunulmaktaydı. Falcılık ile

²⁵⁹ Dede Korkut Kitabı, s.134; Dede Korkut Kitabı 1, s.192.

²⁶⁰ Dede Korkut Kitabı, s.138; Dede Korkut Kitabı 1, s.195; Dede Korkut Hikâyeleri, Gökyay, s.160.

²⁶¹ Dede Korkut Kitabı, s.176; Dede korkut Kitabı 1, TDK, s.224; Dede Korkut Hikâyeleri, Gökyay, s.200.

uğraşıldığı bilinmekle birlikte nasıl bir fal yapıldığı ya da ne olduğu tam olarak bilinmemekteydi. Son dönemlerde yapılan araştırmalar sonrasında, 9. yy.'da Uygurlar dönemine ait "İrk Bitig" adlı eser falcılıkta neler yapıldığını anlatmaktadır. Bu eserde nasıl falların uğurlu ya da uğursuz olduğu söylenmektedir. İrk Bitig adlı fal kitabında da yırtıcı kuşlar yer almıştır. Onlar ile ilgili fallar da vardır.

- Altın kanatlı yırtıcı bir kartalım. Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum. Onca güçlüyüm.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir²⁶².

Bu falda kartalın kanatları altına benzetilmekle onun kanatlarının ne kadar değerli olduğu anlatılmıştır. Ayrıca kartalın deniz kıyısında avlandığı da anlatılmıştır. Güçlü bir hayvan olduğuna da vurgu yapılmıştır.

- Ak benekli şahin kuşuyum. Sandal ağacı üzerine oturarak mutlu oluyorum.

Öylece biliniz : (Bu fal) iyidir²⁶³.

Bu falda ak benekli bir şahin türünden bahsedilmiştir.

- Bir şahin, su kuşu avlamaya gitmiş. (Ama) yırtıcı bir kartal yerinden uçup karşısına çıkmış, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür²⁶⁴.

Bu falda şahin ile kartalın av için karşı karşıya gelebileceğini söylenmiştir. İkisinin karşılaşması ise iyi bir sonuç doğurmayacağı için bu fal kötü sayılmıştır.

- Bir şahin, (işte) bir tavşan, diyerek göklerden aşağıya inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş. (Bu arada) şahinin pençeleri yolunmuş ve sıyrılmış. Şahin pençeleri yolunmuş olarak uçup gitmiş, tavşan derisi soyulmuş olarak koşup gitmiş. (Fal) böyle diyor.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür²⁶⁵.

²⁶² İrk Bitig, (Haz: Talat Tekin), Ankara, 2013, s.27.

²⁶³ A.g.e., s.27.

²⁶⁴ A.g.e., s.31.

²⁶⁵ İrk Bitig, s.31.

Bu falda ise bir şahinin göklerden gördüğü ava yaklaşması anlatılmıştır. Ama şahin avını tutamamıştır. Şahinin bu kötü avcılığı ise kötü bir fal olarak görülmüştür.

- Yırtıcı kartalım. Yeşil kayalar yazlığım, kızıl kayalar kışlığım. Dağlarda kaldığım için mutluyum.

Öylece biliniz²⁶⁶:

Bu falda ise kartalların yazları ve kışları yuvalarını değiştirdiği görülmektedir. Kartalların dağlarda yaşadığına da vurgu yapılmıştır.

- Ak boyunlu gri bir şahinim. Manzaralı kayalıklara konup etrafa bakınırım, üstü cevizle dolu kavak üzerine inip yazı geçiririm, der²⁶⁷.

Bu falda ise başka bir şahin türünden bahsedilmektedir. Yüksek kayalıklarda durup etrafı gözlenmesi ve kendini güvende hissettiği bir ağaç üzerinde durması da fal içerisinden bulunmaktadır.

3. Yunus Emre Şiirlerinde Yırtıcı Kuş Tasvirleri

Yunus Emre'nin "Cennetten İleri, Çıktım Erik Dalına, Evliyalar Alan Dünyasın, Aşksızlara Verme Öğüt" adlı şiirlerinde yırtıcı kuş tasviri vardır.

Cennetten İleri

Sensiz yola girer isem, çarem yok adım atmağa
Gövdemde kuvvetim sensin, başım götürüp gitmeğe

Gönlüm, canım, aklım, bilim, seninle karar eder
Can kanadı sevi gerek, uçuben Dost'a gitmeğe

Kendiliğinden geçeni, doğan eder Maşuk anı
Ördeğe, keklige salar, süre, irüben tutmağa

²⁶⁶ A.g.e., s.32.

²⁶⁷ A.g.e., s.34.

Bin Hamza'ca kuvvet vermiş, kadir Çalap aşk erine
Dağları yolundan ırar, kast eder Dost'a gitmeğe²⁶⁸

...

...

...

Bu şiirde Yunus Emre, kişi kendini Allah'a verirse Allah onu doğan gibi yapar. Yani gerçek âşık doğan gibi olur ve avlanır. Diğer insanlar ise ördek, keklik gibi doğana av olurlar. Burada doğan kuşunun müthiş avcılığı tasavvufi olarak işlenmiştir.

Çıktım Erik Dalına

Çıktım erik dalına, anda yedim üzümü
Bostan ıssı kakıyup, der ne yersin kozumu

Kerpiç koydum kazana, poyraz ile kaynattım
Nedir deyip sorana, bandım verdim özünü

İplik verdim çulhaya, sarıp yumak etmemiş
Becit becit ısmarlar, gelsin alsın bezini

Bir serçenin kanadın, kırk kağnıya yüklettim
Kırk çift dahi çekmedi, şöyle kaldı yazılı

Bir sinek bir kartalı, salladı vurdu yere
Yalan değil gerçektir, ben de gördüm tozunu²⁶⁹

...

...

...

²⁶⁸ Yunus Emre Divanı, (Haz: Burhan Toprak), İstanbul, 2006, s.155.

²⁶⁹Toprak, s.174.

Bu şiirde yırtıcı bir kuş olan kartaldan bahsedilmiştir. Bir sineğin bir kartalı yendiğinden bahsedilir. Kartal gibi güçlü bir insanın dahi sinek kadar güçsüz olan bir insana yenileceği konu edilmiştir.

Evliyalar Alan Dünyasın

Bilirim seni yalan dünyasın

Evliyaları alan dünyasın

Kaçan kurtulsa kuş kurtulaydı

Şahin kanadın kıran dünyasın²⁷⁰

...

...

...

Bu şiirde dünyada kimsenin ölümden kaçamayacağından bahsedilir. Yırtıcı kuşlarla alakalı olarak şahin gibi hızlı bir kuşun dahi ölümden kaçamayacağı anlatılır. Bu da şunu gösterir ki şahinin herkes tarafından bilinen hızlı bir kuş olduğudur.

4. Kadı Burhanettin Ahmed'in Rubailerinde Yırtıcı Kuşlar

Şehâ şâhin gözün apardı gönli

Sanasın bedeneyi kapdı başak (G 15/7)²⁷¹

Gözün şâhini kılursa gönül kebgiyile bâzi

Mecal olmaya bu avda nigârâ hiç şunkara (G 58/4)²⁷²

²⁷⁰ Toprak, s.70.

²⁷¹ Kadıburhanettin Ahmed, Kadıburhanettin Ahmed Divanı, Çev: Sanal-kitap.com, s.22.

²⁷² A.g.e., s.65.

Uş dökerem gözlerine karşı kanımı

Yâvrı şâhin kana dadana gerekdür (G 71/2)²⁷³

Gönlümi kapdı gözün alımazam elden

Şöyle ki yaz kekligin zebûn ide şâhin (G 91/2)²⁷⁴

Kim diler ise kavlaya şâhin

Gevdesi ortalıhda lâşe gerek (G 139/5)²⁷⁵

Şehâ şâhin gözün gönlümi alur

Niçe ki bahriler alur o hârı (G 284/6)²⁷⁶

Niçe el irişe âsân yüzüne

Ki kılmış anda yuva iki şâhin (G 403/3)²⁷⁷

Şâhin gönülüm ki iki kevnî çöpe saymaz

Bir dâne görüp düşdi niçe dâma görünüz (G 575/3)²⁷⁸

Her lahza tâze gönül aparur şâhin gözün

Umahludur kaçâ baha ol kaha dembedem (G 827/7)²⁷⁹

Hufte gözine cân gözün açup uçurmuşam

Şâhin-i hufte gör ki niçe çeşm-bâz ola (G 906/3)²⁸⁰

²⁷³ A.g.e., s.77.

²⁷⁴ A.g.e., s.98.

²⁷⁵ A.g.e., s.147.

²⁷⁶ A.g.e., s.303.

²⁷⁷ A.g.e., s.434.

²⁷⁸ Kadıburhanettin Ahmed, a.g.e., s.609.

²⁷⁹ A.g.e., s.872.

Zülfî kılına cân kuşını bağlamışam uş

Şâhin gözi şâyed ki meğer düşe şikâra (G 1136/4)²⁸¹

Kapdı gönüli gözleri kurtılmadı andan

Sunkur nite ki sayd ide gökdeki uçarı (591/3)²⁸²

Gönül kuşını câdü gözün avladı şâha

Ne bahtulu bu kekligi şeh-bâza irişdi (G 641/3)²⁸³

5. Yırtıcı Kuşların Ortaçağ Kaynaklı Sözlüklerdeki Yeri

Ortaçağ kaynaklı sözlüklerde gündelik hayatta birçok sözcük bulunmaktadır. Sadece gündelik hayat değil, savaş, ordu vb. konularda bilgi vermesinin yanında yırtıcı kuşlar ile de ilgili bilgiler mevcuttur. Sözlüklerde yırtıcı kuş isimleri, yırtıcı kuş isimlerinin farklı isimlerle kullanımı ve yırtıcı kuşlarla ilgili birçok bilgi verilmektedir.

Ortaçağın önemli sözlüklerinden sayılan Divan-ı Lügati't-Türk, Codex Cumanicus, Kıpçak sözlüklerinden olan Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lügat't-Türkiyye, Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugalı, Kıpçak eserlerinden İrşadü'l-Mülûk ve's-Selatin, Çağatayca sözlük İbn-i Mühenna Lügati gibi eserlerde de yırtıcı kuşlarla ilgili bilgiler vardır.

²⁸⁰ A.g.e., s.949.

²⁸¹ A.g.e., s.1187.

²⁸² A.g.e., s.625.

²⁸³ A.g.e., s.681.

5.1. Divan-ı Lügati't-Türk'te Geçen Yırtıcı Kuşlarla İlgili Bilgiler

Divan-ı Lügati't-Türk, Türk dünyasının en bilinen ve en kapsamlı eserlerinden birisidir. Bu eser 11. yy. Türk dünyasını çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Eser sözlük olarak bilinse de içerisinde her konu hakkında bilgi bulunmaktadır. Divan-ı Lügati't-Türk, yırtıcı kuşlar hakkında da bilgi vermektedir. O dönemde yırtıcı kuşların hangi cinslerinin olduğunu ve hangi tür yırtıcı kuş çeşitlerinin bulunduğu anlatılmıştır. Bunun yanında yırtıcı kuş ismi olarak kullanılan isimler de sözlükte yer almaktadır.

Divan-ı Lügati't-Türk'te yer alan yırtıcı kuşlar ile ilgili kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Akdoğan: “Adam, işinde sıkılmazsa boz kuş tutar, acele etmezse beyaz kuş tutar. Adam, işinde sıkılmazsa av avladığında beyaz doğan avlar, acele etmezse doğanların en güzelini avlar. Bu söz, dileğine ermek için işinde acele etmemekle emrolunan kişi için söylenir”²⁸⁴.

Atmaca: “Küçük büyüğe karşı koyamaz, atmaca sonkura karşı koyamaz, atmaca sonkura karşı duramaz”²⁸⁵.

Bala: Hayvanların yırtıcı ve yırtıcı olmayanlarının yavrularına verilen isimdir²⁸⁶.

Çağrı: Doğan kuşunun ve çakır kuşunun diğer adıdır²⁸⁷.

“Çağrı alıp arkun münüp arkar yeter

Awlar keyik taygan ıdhıp tilkü tutar.”

“Doğanı alıp, küheylâna binerek dağ keçilerine erişir; geyik avlar, tazıyı salıverip tilkiyi yakalar.” (Eline doğanı alır, küheylân atına binerek dağ keçisine erişir; uzun kulaklı, ince belli köpeklerle, tilkileri avlar.)²⁸⁸

“Çağrı berip kuşlatu

²⁸⁴ Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügati Türk, (Çev: Besim Atalay), C.II, Ankara, 2006, s.12.

²⁸⁵ A.g.e., C.II, s.95.

²⁸⁶ A.g.e., C.III, s.232.

²⁸⁷ A.g.e., C.I, s.421.

²⁸⁸ A.g.e., C.I, s.421.

Taygan ıdhip tışlatu

Tilki tonğuz taşlatu

Erdem bile ögnelim.”

“Çakır kuşu verip avlatarak / tazıyı kovalatıp dişleterek / tilkiyi, domuzu taşlatarak / faziletle öğünelim²⁸⁹.”

Çafılı: Şahin kuşunun diğer adıdır²⁹⁰.

Çibek Kırguy: Atmacaya benzeyen bir kuştur²⁹¹.

Karakuş: Tavşancıl (Kartal)²⁹².

Kızkuş: İnsanın üzerine düşecekmiş gibi alçaktan uçan kuşa denir²⁹³.

Kırkuy: Atmaca kuşunun bir diğer ismidir²⁹⁴.

Küzkünek: Çakıra ve kelere benzer bir kuştur. Hava yutmakla geçinir²⁹⁵.

Laçin: Şahin kuşunun diğer ismidir²⁹⁶.

Sonğkur: Sungur kuşudur. Togrıl kuşundan küçüktür²⁹⁷.

“Küçük büyüğe karşı koyamaz, atmaca sonkura karşı koyamaz, atmaca sonkura karşı duramaz”²⁹⁸.

Tah Tah: Salındıktan sonra şahinin çağrıldığı bir sözdür²⁹⁹.

Togrıl: Yırtıcı bir kuştur. Bin kaz öldürür, bir tanesini yer³⁰⁰.

Turumtay: Yırtıcı kuşlardan birinin adıdır³⁰¹.

Us: Kerkes (Kerkenez) kuşudur³⁰².

²⁸⁹ Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügatit Türk, C.II, s.343.

²⁹⁰ A.g.e., C.I, s.431.

²⁹¹ A.g.e., C.III, s.241.

²⁹² A.g.e., C.III, s.221.

²⁹³ A.g.e., C.I, s.326.

²⁹⁴ A.g.e., C.III, s.241.

²⁹⁵ A.g.e., C.I, s.528.

²⁹⁶ A.g.e., C.I, s.410.

²⁹⁷ A.g.e., C.III, s.381.

²⁹⁸ A.g.e., C.II, s.95.

²⁹⁹ A.g.e., C.III, s.117.

³⁰⁰ A.g.e., C.I, s.482.

³⁰¹ A.g.e., C.III, s.243.

³⁰² A.g.e., C.I, s.36.

“Keldi manğa Tat
Aydım emdi yat
Kuşka bolup et
Seni tiler us böri³⁰³.”

“Kerkes kuşu bir adamın yüzüne karşı ıslık çalarsa uğur sayılmaz; bu, ölüme işarettir³⁰⁴.”

“Türklerin inancına göre, kerkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlamış, bunların üzerine oturmuş, yumurtanın birisinden barak çıkarmış. Bu köpeklerin en çok koşanı, en iyi avlayanı olurmuş. Öbür yumurtadan da bir yavru çıkarmış, bu son yavrusu olurmuş³⁰⁵.”

5.2. Codex Cummanicus'ta Geçen Yırtıcı Kuşlarla İlgili Bilgiler

Codex Cummanicus adlı eser 13. yy. sonlarıyla 14. yy.'ın ilk yarısında Karadeniz'in kuzeyinde yazılmış bir eserdir. Bu eser hem kültür hem de dil tarihimiz açısından paha biçilemez değerdedir. Nedeni ise Kıpçak Türkçesi hakkında ve Kıpçak coğrafyasında yazılmasıdır. Codex Cummanicus, tek bir eser değildir. Birbirinden tamamen ayrı ve farklı iki defterin sonraki yıllarda bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Eser Latince olarak yazılmıştır. Birinci kitap Kıpçakça yazılmıştır. İçerisinde Türklerin günlük hayatta kullandıkları birçok sözcük bulunmaktadır. Divan-ı Lügati't-Türk gibi değerli bir eserdir.

Balaban: Yırtıcı bir kuştur³⁰⁶.

Karakuş: Kartal diğer ismidir³⁰⁷.

Karçaga: Atmaca, Şahin kuşunun diğer ismidir³⁰⁸.

Kırgıy: Atmaca kuşunun diğer ismidir³⁰⁹.

³⁰³ Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügati Türk, C.I, s.36.

³⁰⁴ A.g.e., C.I, s.228.

³⁰⁵ A.g.e., C.I, s.377.

³⁰⁶ Codex Cummanicus, (Çev: Mustafa Argunşah-Galip Güner), s.432.

³⁰⁷ Codex Cummanicus, s.370, 491.

³⁰⁸ A.g.e., s.370, 492.

Sar: Doğan kuşunun diğer ismidir³¹⁰.

Songur: Doğan kuşunun diğer ismidir³¹¹.

Uv: Av ve avcılık anlamındadır³¹².

5.3. İbn-i Mühenna Lügatı'nda Geçen Yırtıcı Kuşlarla İlgili Bilgiler

Bu eser tahmini olarak 13. yy.'ın sonları ile 14. yy.'ın başlarında yazılan bir eserdir. Aptullah Battal, bu eserin Kaşgar ve Uygur lisanı ile yazıldığı kanaatindedir. Eser sözlük niteliğinde yazılmıştır.

Avla Kuşu: Av kuşu demektir³¹³.

Çağrı: Doğan kuşunun diğer ismidir³¹⁴.

Karakuş: Tavşancıl (Kartal) ın diğer ismidir³¹⁵.

Kırgu: Atmaca kuşunun diğer ismidir³¹⁶.

Laçin: Şahin kuşunun diğer ismidir³¹⁷.

Toğrul: Bir yırtıcı kuştur³¹⁸.

5. 4. İrşadü'l-Mülûk ve's-Selatin

İrşadü'l-Mülûk ve's-Selatin adlı eser Kıpçak Türkçesi ile yazılan eserlerdendir. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde tek nüshası bulunan bu eser 1387 yılında Berke Fakih tarafından İskenderiye'de istinsah edilmiştir. Bu eser Arapça yazılmıştır. Eser Arapçadan Kıpçak Türkçesine çevrilmiştir. Eseri Arapça

³⁰⁹ Codex Cummanicus, s.503.

³¹⁰ A.g.e.s.548.

³¹¹ A.g.e., s.555.

³¹² A.g.e., s.864.

³¹³ İbn-i Mühenna Lügatı, (Çev: Aptullah Battal), Ankara, 1997, s.13.

³¹⁴ A.g.e., s.23.

³¹⁵ A.g.e., s.37.

³¹⁶ A.g.e., s.43.

³¹⁷ A.g.e., s.50.

³¹⁸ A.g.e., s.73.

yazan hakkında bilgi yoktur. Ama eser Seyfî Bacman'ın³¹⁹ isteği üzerine yazılmıştır. Bu eser fikhî konuları içermektedir. Çoğunlukla Hanefî mezhebinin fikhî görüşleri kitapta yer almaktadır.

Atmaca: Kuş gibi bir hayvandır³²⁰.

Çakır: Doğan gibi bir av hayvanıdır³²¹.

Karakuş: Gökyüzünde uçan bir av hayvanıdır ve ayaklarında pelerine benzeyen tüyleri olan bir av hayvanıdır³²².

5. 5. Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lügati'i-Türkiye

Memlûkler Döneminde (1250-1517) Türkçeyi öğretmek için yazılan eserlerden birisidir. Yazılış tarihi hakkında net bir bilgi yoktur. Eser Kıpçak Türkçesi ile yazılmıştır.

Balaban: Çakır kuşunun diğer ismidir³²³.

Laçin: Şahin kuşunun diğer ismidir³²⁴.

Bu eserde erkek ismi olarak geçen yırtıcı kuş isimleri:

Balaban³²⁵.

Laçin³²⁶.

Sunkur³²⁷.

³¹⁹ Bacman: Batıdaki Moğol ordularını en çok uğraştıran kahramanın adıdır. 1236 yılında esir edilerek öldürülmüştür.

³²⁰ İrşadü'l-Mülûk Ve's-Selatin, (Çev: Recep Toparlı), Ankara, 1992, s.373.

³²¹ A.g.e., s.373.

³²² A.g.e., s.373.

³²³ Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lügati't Türkiye, (Çev: Recep Toparlı), Ankara, 2003, s.30.

³²⁴ A.g.e., s.30.

³²⁵ Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lügati't Türkiye, s.45.

³²⁶ A.g.e., s.45.

³²⁷ A.g.e., s.46.

5. 6. Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali

Bu eser Araplara Türkçe'yi öğretmek için yazılmış bir eserdir. Eserin 1245 veya 1343 yıllarında yazıldığına dair iki görüş vardır. Eserin baş tarafındaki kayıttan, Kadı Mevlana Kemalüddin adında birinin kütüphanesi için hazırlanmıştır. Eser Kıpçak Türkçesi ile yazılmış bir eserdir. Bu eser sözlük şeklinde hazırlanmıştır.

Atmaca Togan: Atmaca kuşunun diğer ismidir³²⁸.

Balaban: Çakır kuşunun diğer ismidir³²⁹.

Karakuş: Tavşancıl (Kartal) kuşunun diğer ismidir³³⁰.

Köçgen: Kartalın diğer ismidir³³¹.

Laçin: Şahin kuşunun diğer ismidir³³².

Sunkur: Akdoğanın diğer ismidir³³³.

Togan: Doğanın diğer ismidir³³⁴.

Eserde özel isim olarak geçen yırtıcı kuş isimleri:

Akkuş³³⁵.

Aksungur³³⁶.

Alakuş³³⁷.

Bozguş³³⁸.

Karakuş³³⁹.

³²⁸ Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali, Çev: RecepToparlı, M. Said Çögenli, Nevzat H. Yanık, Ankara, 2000, s.11.

³²⁹ A.g.e., s.11.

³³⁰ A.g.e., s.11.

³³¹ A.g.e., s.11.

³³² A.g.e., s.11.

³³³ A.g.e., s.11.

³³⁴ A.g.e., s.11.

³³⁵ Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali, s.41.

³³⁶ A.g.e., s.41.

³³⁷ A.g.e., s.41.

³³⁸ A.g.e., s.41.

³³⁹ A.g.e., s.41.

Karasungur³⁴⁰.

Laçin³⁴¹.

Sunkur³⁴².

Togan³⁴³.

5. 7. El- Kavâninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

Araplara Türkçeyi öğretmek için yazılan eserlerden biriside El- Kavâninü'l-Kaülliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye adlı eserdir. Bu eser 15. yy.'da Kahire'de yazılmıştır. Gramer-sözlük olarak ele alınmıştır.

Karakuş: Kartal, tavşancıl³⁴⁴.

Sunkur: Özel isim olarak geçmektedir³⁴⁵.

5. 8. Kitâbü'l-Ef'âl

Kitâbü'l-Ef'âl, 1356 yılında Mısır'da yazılmıştır. Satır arası bir sözlüktür. Bu eser Arapça sözcüklerin karşılıklarını satır altına Türkçe yazmak yoluyla hazırlanmış bir eylemler sözlüğüdür. Kitâbü'l-Ef'al, Kıpçakça yazılan Codex Cummanicus, Kitâbü'l-İdrak li Lisâni'l-Etrâk, Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali gibi eserlerden sonra dördüncü sırada gelmektedir. Sözcük sayısı bakımından da en hacimli olanıdır. Eserin içerisinde geçen Sabrani ifadesinden, yazanın Sabranlı³⁴⁶ olduğunu anlıyoruz.

³⁴⁰ Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali, s.41.

³⁴¹ A.g.e., s.41.

³⁴² A.g.e., s.41.

³⁴³ A.g.e., s.41.

³⁴⁴ El-Kavâninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Çev: Recep Toparlı, Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık, Ankara, 1999, s.111.

³⁴⁵ A.g.e., s.123.

³⁴⁶ Sabran: Seyhun Nehri kenarında yüksek bir kalesi olan, Oğuzların ticaret ve sulh için toplandıkları bir beldedir.

Balaban: Doğan kuşu, iri başlı kuş³⁴⁷.

Kedik: Av hayvanı³⁴⁸.

6. Menâkıbnâme ve Siyasetnâmelerde Yırtıcı Kuşların Sözlü Kullanımı

Yırtıcı kuşların ne kadar asil ve güzel varlıklar oldukları bilindiği için edebiyatımıza girmiştir. Edebiyatımızda ve tarihimizde önemli yer bulan menâkıbnâme ve siyasetnâmelerde de yırtıcı kuşları bulmamız mümkündür. Bu eserlerde kartal, doğan, şahin gibi yırtıcı kuşların hareketleri ve yaşamları insanlara tasvir manasında verilmiştir.

6. 1. Mesnevi’de Yırtıcı Kuşların Anlatımı

Padişahın, Doğan Kuşunu İhtiyar Köylü Kadının Evinde Bulması

Bu hikâyede padişahın elinden kaçan bir doğan kuşu anlatılmaktadır. Padişahın kaçan doğan kuşu tutmaç yapmak için un eleyen bir kadının yanına gitmiştir. Doğan kuşunu gören kadın dedi ki: “Zavallı kuş, ehil olmayanlar, bakmasını bilmeyenler sana iyi bakmamışlar, kanatların fazla büyümüş, tırnakların da uzamış.” Doğan kuşunun ayaklarını bağladı, kanatlarını yoldu ve tırnaklarını kesti. Önüne yem olarak saman koydu³⁴⁹.

Padişah doğan kuşunu kadının çadırında buldu. Padişah doğan kuşunun toz duman halini görünce ağladı. Dedi ki: “Bize vefasızlık ettin ve bu hale düştün, bu cezayı hak ettin.” Doğan, kanadını padişahın eline sürüyor, hâl dili ile “Ben suç işledim” diyordu. Doğan kuşu hâl dili ile dedi ki: “Padişahım yaptığım işten pişman oldum, bir daha yapmamak üzere tövbe ediyorum, adeta yeniden Müslüman oluyorum³⁵⁰.”

³⁴⁷ Abbâs İbni Hamza es-Sabrânî, Kitâbü'l-Ef-âl, (Çev: Emin Eminoğlu), Ankara, 2011, s.170.

³⁴⁸ Kitâbü'l-Ef-âl, s.223.

³⁴⁹ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi, C.II, (Çev: Şefik Can), İstanbul, 2016, s.36.

³⁵⁰ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi, C.II, s.37.

Bu hikâyede doğanın değerli bir kuş olarak ehli olmayan bir kişi tarafından nasıl bir muamele gördüğü anlatılmıştır. Doğan kuşunun kendi efendisi olan kişiye sadık kalması da anlatılmaktadır.

Bir Doğan Kuşunun Virânedeki Baykuşlar İçine Düşmesi

Doğan kuşu ona derler ki av peşinde uçtukten sonra döner, tekrar padişaha gelir. Yolunu kaybeden doğan kör doğandır. Bir doğan yolunu şaşırır, bir yıkık yere vardır. Orada baykuşlar arasına düştü³⁵¹.

Kaza ve kader çavuşu onun gözlerini kör etmişti. Harabede bulunan baykuşlar, onun başına vuruyorlar, nazlı kanatlarını yoluyorlardı. Baykuşların içine bir gürültüdür düştü, “Doğan geldi, bizim yerimizi alacak.” diye bağışmaya başladılar. Ben burada kalmak istemem ben padişahlar padişahına dönüp gideceğim. Benim nazlandığım yere padişahın kolu, bileğidir. Baykuşlar bize hile yapıyor bizi yuvamızdan edecek bizi kandırıyor diyorlardı. Doğan bana zarar verirseniz padişahlar padişahı hepinizin yuvasını yok eder. Padişah beni uçurunca, onun nuru gibi gönül yücelerinde uçarım³⁵².

Ben bir doğanım, ama Hüma denilen devlet kuşu bana hayrandır. Bir an beni baykuşlar arasında buldurdu, benim sohbetimden baykuşları doğanlaştırdı. Bana uyun, bana sarılın da doğan olun. Baykuşsunuz ama iri doğan kuşları halini alın³⁵³.

Doğan kuşunun ne kadar değerli olduğu konusunda bir hikâyeye anlatılmıştır. Doğan kuşu o kadar değerlidir ve paha biçilmez bir kuştur ki devlet kuşu olarak bilinen hüma kuşu bile doğan kuşuna hayranlık duymaktadır.

Bir Tavşancıl Kuşunun (Kartal) Peygamber Efendimizin Pabucunu Kapıp Havalanması, Pabucu Ters Çevirince İçinden Bir Karayılan Düşmesi.

Peygamber Efendimiz, abdestini aldıktan sonra pabucunu giyeceği sırada bir tavşancıl kuşu Peygamber Efendimizin pabucunun birini kapmıştır. Tavşancıl yel gibi havalanmış ve pabucu ters çevirince içinden kara bir yılan düşmüştür³⁵⁴.

³⁵¹ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi, C.II, s.99.

³⁵² A.g.e., C.II, s.100-101.

³⁵³ A.g.e., C.II, s.102.

Daha sonra tavşancıl kuşu pabucu getirip Peygamber Efendimizin önüne koymuştur. Kuş: “Bu küstahlığı sana zarar gelmesin diye zora düştüm de yaptım, hislerime kapıldım, edep hududunu aştım.” dedi. Peygamber Efendimiz ona teşekkür etti. “Biz bunu cefa sanıyorduk, vefanın ta kendisi imiş.” diye buyurdu.³⁵⁵

Bu hikâyede de tavşancıl kuşunun (kartal) aldığı bir şeyi nasıl kapıp göklere yükseldiği anlatılmıştır. Tavşancıl kuşu avını da bu şekilde kaparak havalanır. Pabucu kapması da bunu anlatmaktadır.

6. 2. Fîhi Mâ-Fîh’de Yırtıcı Kuşların Anlatımı

“Onlar halkı aldatırlar amma bağıştta bulunsunlar diye aldatırlar, onlardan bir şey almak için değil. Bir adam, hileyle kuşçağızları tuzağa düşürmek, onlara yemek, satmak için tuzak kurar, buna düzen derler. Fakat bir padişah, kendindeki hünerden haberi bile olmayan değersiz, acemi doğanı tutup elinde, bileğinde besleyip terbiye etmek, yüceltmek, ona avlanmayı belletmek için tuzak kurarsa buna düzen demezler. Görünüşte düzendir amma doğruluğun, verginin, bağışın, ölüyü diriltmenin, taşı lâ'l haline getirmenin, ölü erlik suyunu insan şekline sokmanın ta kendisidir, hatta bunlardan da üstün bir şeydir bu. Doğan, kendisini niçin tutuyorlar, bunu bir bilseydi yeme muhtaç olmazdı da canla, gönülle tuzağı arardı, padişahın eline kendiliğın uçar, konardı³⁵⁶.” Burada doğan kuşunun yakalandıktan sonra ne gibi aşamalardan geçip avcı olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Ayrıca insanlara nasihatte bulunmaktadır.

“Bazı adamlar, söz söylemeyi huy edinmiştir, başkalarının soluğuyla tuzağa düşer onlar. Derler ki: Siz akdoğanlarsınız, gölgesi kutlu devlet kuşlarsınız. Kendilerine hiç bakmazlar, ne biçim kuşuz biz, av mıyız, avcı mıyız, leş mi yemedeyiz, neyiz biz demezler. Üflendiler mi yelle dolu tuluma dönerler, demezler ki tutalım, bu tulum zümrüdü anka olsun, kanadı nerde, güzelliği hani, uçuşu, yücelişi hangi durağa? Amma bu düşünce de yapılmış, düzölmüş konaktan baş gösterir, yelle dolu tulumun işi değildir bu.”³⁵⁷ Burada ise akdoğanın değerli bir kuş

³⁵⁴ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi, C.III, s.267.

³⁵⁵ A.g.e., C.II, s.268.

³⁵⁶ Mevlana Celaleddin Rûmî, Fîhi Mâ-fîh, (Çev: Abdölbaki Gölpınarlı), s.10.

³⁵⁷ Mevlana Celaleddin Rûmî, Fîhi Mâ-fîh, s.97.

olduğundan ve ancak devlet kuşu yani hükümdarlara yakışan bir yırtıcı kuş olduğu belirtilmiştir. Burada akdoğan üzerinden insanlara nasihatte bulunmaktadır.

“Ulular ulusu onun hakkında şöyle buyuruyor: Bir an adaletle eş dost olursan bu, ibadet meydanında bir yol ayakta durmadan daha iyidir. Bir an adaletle soluktaş olursan bir yıl ibadete el atmandan hayırlıdır. Çünkü ibadet kuşunu herkes tutar amma adalet doğanını padişahlardan başkaları tutamaz³⁵⁸.” Bu paragrafta da insanlara nasihat vermenin yanında, doğan kuşunun ancak sultanlara yakışır bir yırtıcı kuş olduğu belirtilmiştir.

“Meselâ padişah, kölelerini sınamak, ayak direyenle diremeyi meydana çıkarmak, ahinde duranıla durmayanı ayırt etmek, vefalıyı vefasızdan ayırmak istese onlara vesvese veren, onları heyecana getiren biri gerektir ki ayak direyenin ayak direyişi meydana çıksın. Böyle biri olmasa onun ayak direyişi nasıl meydana çıkar? Şu halde onlara, vesvese veren, heyecanlandıran kişi de padişaha kulluk etmektedir; çünkü padişahın dileği, böyle yapmasıdır onun. Ayak direyenin ayak diremeyenden ayrılıp meydana çıkmasını ister; sivrisineği ağaçtan-daldan, bağdan-bahçeden sürüp çıkarmak, atmaya bırakmak diler de bir yeldir, estirir. Bir padişah, bir cariyeciğe, kendini süsle, beze de kölelerime görün, böyle yap da onların emniyetleriyle hainlikleri belli olsun diye emreder.”³⁵⁹ Burada da yine yırtıcı kuşlardan olan atmacanın da içinde bulunduğu bir paragraf vardır.

6. 3. Hacı Bektaş Veli İle İlgili Menkıbe

Hacı Bektaş Veli, Horasan erenlerdendir. Horasan’dan Anadolu’ya gelirken yolda Anadolu erenleri Hacı Bektaş Veli’nin geleceği haberini alırlar. Hacı Bektaş Veli’yi Anadolu’ya sokmaz istemezler. Nedeni ise Hacı Bektaş Veli’nin gelmesi ile kendilerine olan sevginin azalacağını düşünmeleridir. Bu durumu bilen Hacı Bektaş Veli Anadolu’ya bir güvercin donuna girerek girmiştir. Bu durum üzerine Anadolu erenleri içine bir korku düşmüştür. Hacı Bektaş Veli, Suluca Karahöyük’e süzülerek bir taşın üzerine konmuştur. Anadolu erenlerinden Karaca Ahmed ise gökyüzünden tüm Anadolu’yu gezmiş ve tüm kuşların çiftleri ile beraber olduğunu söylemiştir.

³⁵⁸ Fîhi Mâ-fih, s.98.

³⁵⁹ A.g.e., s.18.

Ama bir tane güvercin donuna girmiş bir er var, ondan şüphelendiğini söyler. Aradıklarının bu güvercin olduğuna kanaat getirirler.³⁶⁰

Anadolu erenleri birisinin doğan kuşunun donuna girip onu avlamasını isterler. Bayezid Sultan'ın halifesi olan Hacı Doğrul adında Irak'tan Anadolu'ya gelen birisi vardı. Kendisinin gitmek istediğini söyler ve doğan kuşunun donuna girer. Suluca Karacahöyük'e gelince güvercini görür ve süzülüp güvercinin üzerine son hızla iner. Doğan inerken Hacı Bektaş Veli insan suretine girer ve eliyle doğanı yakalar. Doğanı öyle bir sıkıştır ki, Hacı Doğrul'un aklı başından gitmiştir. Hacı Bektaş Veli, Hacı Doğrul'u bırakınca bir süre yerde boylu boyunca uzanmıştır. Sonra kendine gelince Hacı Bektaş Veli'nin önünde eğilerek özür dilemiştir.³⁶¹

Bu menkıbede görüldüğü gibi Hacı Bektaş Veli'yi avlamaya gelen yırtıcı bir kuş olan doğan kuşudur. Anadolu erenleri birinin doğan olmasını istemişlerdir. Doğan olunmasını isteme nedenleri ise doğanın hızlı bir yırtıcı kuş olduğunun bilinmesidir. Yırtıcı bir kuş olan doğanın hızlı ve iyi avcı olması da burada avcı görevi olarak yer almasındaki nedendir.

6. 4. Kutadgu Bilig'de Yırtıcı Kuşların Anlatımı

“Hava tamamıyla karakuş rengini aldı, bütün dünya karakuş tüyü ile doldu (3949).”³⁶² Karakuş olarak verilen hayvan kartaldır. Kartalın renginden bahsedilmiştir.

“Güneş başını kaldırdı, tekrar yüzünü açtı. Dünyanın her tarafı akkuş rengine girdi (5828).”³⁶³ Güneşin tekrar doğuşu akkuş olarak bilinen yırtıcı kuşun rengi ile tasvir edilmiştir.

“Dikkat edersen, yugak kuğuya katılmaz; akkuş ile karakuş birbirinden uzak durur (4199).”³⁶⁴

“Bu dünyayı bulan ve kartala binerek, mavi göğe çıkan o küstah köpek nerede (4711).”³⁶⁵

³⁶⁰ Recep S. Tatar, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Kerametleri, İstanbul, 2013, s.38.

³⁶¹ Tatar, a.g.e., s.38-39.

³⁶² Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, Çev: Reşid Rahmeti Arat, Ankara, 1974, s.286.

³⁶³ A.g.e., s.416.

³⁶⁴ A.g.e., s.304.

“Saçım, sungur rengi gibi kır oldu, sakalım yazdan kalmış kuru ota döndü (5639).”³⁶⁶

“Saçım, bahar kelef otu gibi kurulaştı. Sakalsa sungur tüyü gibi alaca oldu (5693).”³⁶⁷

“Kişi sabrederse dilediğine kavuşur, sabredip bekleyen avcı akkuş tutar (1319).”³⁶⁸

“Cesur, gözü pek olan insan için mal eksik olmaz, akdoğan için de yem eksik olmaz (2054).”³⁶⁹

“Ey oğul erdemi kıymetsiz sayma, öğren; bu erdemin doğası akkuşa benzer (3010).”³⁷⁰

“Bu erdemin mutluluğu ak (doğan) kuşunki gibidir. Haydi, sen de erdeme kuş adımı ver (3011).”³⁷¹

³⁶⁵ A.g.e., s.341.

³⁶⁶ Kutadgu Bilig, s.403.

³⁶⁷ A.g.e., s.408.

³⁶⁸ A.g.e., s.105.

³⁶⁹ A.g.e., s.155.

³⁷⁰ A.g.e., s.221.

³⁷¹ A.g.e., s.222.

SONUÇ

Sonuç olarak Türklerde diğer millet ve toplumlar gibi avcılıklarını ilkçağdan ortaçağa kadar sürdürmüşlerdir. Avlarda bile Türkler hak ettiği kadar avdan hakkını alırdı. Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları döneminde av alanları olduğu bilinmektedir. Birçok devlet liderinin ve ileri geleninin ava aşk derecesinde bağlı olduğu bilinir. Av o kadar değerli olmuştur ki, birçok elçi ve halkın şikâyetleri av esnasında olmuştur. Birçok emir ve vezir, Emir-i şikâr görevinde bulunduğu gibi avcılık konusunda birçok eser kaleme alınmıştır.

Yırtıcı kuşlarla avcılık sadece avda kullanılmamıştır. Onların azametinden etkilenildiği için ongun olarak, devlet simgesi olarak ve büyüklüğün simgesi olarak da kullanılmıştır. Tek başlı ve çift başlı kartal Türklerde en büyük ve en azametli simgelerden birisi olarak kullanılmıştır. Türklerde aynı dönemde yaşayan birçok devletten birisi çift başlı kartal kullanıyor ise diğeri devlette onun tabiyetinde ise, tabiyette olan devlet çift başlı kartal kullanmazdı.

Yırtıcı kuşlar günlük hayatta da yer bulmuştur. Halı, kilim gibi günlük hayatta yer bulan öğelerde, sanat eserlerinin süslemelerinde veya Diyarbakır'daki Melikşah burcunda olduğu gibi gözdağı vermek için de kullanılmış oluyordu.

KAYNAKÇA

- Abbâs İbni Hamza es-Sabrânî, Kitâbü'l-Ef-âl, Çev: Emin Eminoglu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Abû'l-Farac Gregory, Abû'l-Ferec Tarihi, C.II, Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.
- Ahmed bin Mahmud, Selçuk-name, C.I, II, Haz: Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.
- Ahmed Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, Çev: Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Alsan Şenay, Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Anonim Selçukname, Çev: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara, 2014.
- Azimi Tarihi, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2006.
- Bakır Abdullah, Yazıcızâde Ali'nin Selçuknâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- Barthold V.V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1990.
- Bayat Fazıl, "Moğol İstilasına Kadar Irak Türkleri". Türkler Ansiklopedisi, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1286-1297.
- Bilge Rifat, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Bâznameleler", *Türkiyat Mecmuası*, C:8, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945, s.169-182.
- Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali bi Ebû Bekir Merginânî, El-Hidâye, C.4, Çev: Ahmed Meylânî, Kahraman Neşriyat, İstanbul, (tarih yok).
- Cahız, Et-Tebessur Bi't-Ticare Adlı Risalesi, Çev: Söylemez Mahfuz M., *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:42, S:0, Ankara, 2001, s.305-331.

- Civelek Özlem, “Karakuş”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Av ve Avcılık Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.89-103.
- Codex Cummanicus, Çev: Mustafa Argunşah-Galip Güner, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.
- Çeşmeli İbrahim, “Kök Türklerde İkonografik Açıdan Kuş Figürleri”, *Art-Sanat*, S:4, 2015, s.67-80.
- Çiğdem Boratav, “İlkel Toplumlarda Besin Elde Etme Faaliyetleri”, *DTCF Antropoloji Dergisi*, I/1, 1963.
- Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Haz: Muharrem Ergin, 1001 Temel Eser, (tarih yok).
- Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Haz: Zuhâl Kargı Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:3, Ankara, 1996.
- Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l Lügati’t Türkiyye, Çev: Recep Toparlı, TDK, Ankara, 2003.
- Ekinci Abdullah, “İslam Kültürü ile Türklerdeki Av Geleneğinde İktisadi ve Sosyo-Kültürel Paralellikler ve Farklılıklar”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Av ve Avcılık Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.515-525.
- El-Kavâninü’l-Külliyeye Li-Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye, Çev: Recep Toparlı, Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık, TDK, Ankara, 1999.
- Erdem Sargon, “Av”, *DİA*, IV, s.100-101.
- Ergin Muharrem, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ergin Muharrem, Dede korkut Kitabı I, TDK, Ankara, 2008.
- Ergüzel Mehdi, Kitab-ı Bâz-name-i Padişahi, TDK, Ankara, 2009.
- Göksu Erkan, “Çift Başlı Kartalın Selçuklular Döneminde Kullanımına Dair Bir Değerlendirme”, XI. Milli Türkoloji Kongresi, 11-13 Kasım 2014, İstanbul, 2015, s.159-180.

- Gökyay Şaik Orhan, Dede Korkut Hikâyeleri, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Güney Ali, Anadolu’da Başlangıcından M.Ö. I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürler, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.
- Gül Muammer, “Ön Asya’da Bir Türk Devleti: Eyyubiler”, Türkler Ansiklopedisi, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.129-147.
- Günyar Şerif, Anadolu Seramiğinde Kuş Ögeleri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir, 2007.
- Gürbüz Meryem, Harizmşahlar’da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Hacıgökmen Mehmet Ali, Türkiye Selçuklularında Avcılık, Kömen Yayınları, Konya, 2012.
- Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, Tarih-i Güzide, Edi: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- İbn Bibi, El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014.
- İbn-i Mühenna Lügatı, Çev: Aptullah Battal, TDK, Ankara, 1997.
- İbn Kesir, El Bidaye Ve’n-Nihaye, C. XII, XIII,
- İbnü’l Esir, El-Kamil Fi’t-Tarih, Çev: Bahar Yayınları Heyeti, C.VIII, X, XII
- İrşadü’l-Mülûk Ve’s-Selatin, Çev: Recep Toparlı, TDK, Ankara, 1992.
- İzgi Özkan, “Orta Asya’nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkileri”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.678-705.
- Kadıburhanettin Ahmed, Kadıburhanettin Ahmed Divanı, Çev: Sanal-kitap.com.
- Kamal Al-Din İbn Al- ‘Adim, Bugyat et-Talab Fi Tarihi Halab, Yay: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011.
- Kaya Muharrem, “Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı’nda Av”, *Acta Turcica*, S:1, (2009), s.96-106.

- Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm ,Zübdetü'l-Halep Min Târîhi Haleb'de Selçuklular, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2014.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.
- Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügatit Türk, çev: Besim Atalay, C.I,II,III, TDK, Ankara, 2006.
- Keskin Ziya Yusuf, “Hadislere Göre Avlanma Kuralları”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Av ve Avcılık Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.497-515.
- Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali, Çev: Recep Toparlı, M. Sadi Çögenli, Nevzat H.Yanık, TDK, Ankara, 2000.
- Kopraman Kazım Yaşar, “Mısır Memlukleri”, Türkler Ansiklopedisi, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.166-217.
- Köroğlu Kemalettin, “Eski Mezopotamya’da Kralların Av Partileri”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Av ve Avcılık Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.3-13.
- Küsmez Pakize, “Başlangıcından M.Ö. 2.Binin Sonuna Kadar Anadolu Tasvir Sanatında Av Sahneleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.
- Memiş Ekrem, “Ortadoğu’da Türklerin Varlığı Tartışması”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.635-664.
- Merçil Erdoğan, Gazneliler Devleti Tarihi, TTK, Ankara, 1989.
- Merçil Erdoğan, Kirmân Selçukluları, TTK, Ankara, 1989.
- Mevlana Celaleddin Rûmi, Fîhi Mâ-fih, Çev: Abdülbaki Gölpınarlı, Semazen.net.
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi, C.II-III., Çev: Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, Tabakat-ı Nasiri, Çev: Erkan Göksu, Taşhan Kitap Yayınları, Tokat, 2011.

- Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, Râhat-üs-Sürûr ve Âyet-üs-Sürûr, C.I, Çev: Ahmed Ateş, TTK, Ankara, 1999.
- Orhun Murat, “Hititler’de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler’deki Uzantısı”, *Akademik Bakış*, C:3/S:5, (2009), s.231-250.
- Ögel Bahaeddin, Türk Mitolojisi, C.I-II, TTK, Ankara, 1993.
- Öney Gönül, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar Tek ve Çift Başlı Kartal”, *Malazgirt Armağanı*, S:4, (1972), s.139-172.
- Özaydın Abdülkerim, “Av-İslam Tarihi”, *DİA*, C.IV, s.101-104.
- Parla Canan, “Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah’ın Diyarbakır’da Yaptırdığı Zafer Anıtı İki Burca İkonografik Yaklaşım”, *Turkish Studies*, Volume 9-10, (2014), s.867-884.
- Paul Jürgen, “Karahanlılar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.830-847.
- Polat Said M., “Göçebe Türklerde Avcılık”, *Av ve Avcılık Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Reşîdü’l-dîn Fazlullah, *Camiü’t-Tevarih*, Çev: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sadrüddîn Ebu’l-Hasan ‘ Ali İbn Nâsır İbn ‘ Ali El-Hüseyînî , *Ahbarü’d-Devleti’s Selçukiyye*, Çev: Necati Lügal, TTK, Ankara, 1999.
- Sıbt İbnu’l-Cevzî *Mir’âtü’z-Zamân Fi Târihi’l-Ayan*’da Selçuklular, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011.
- Süslü Özden, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2007.
- Şeşen Ramazan, “Eyyubiler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.102-129.
- Tatar S. Recep, *Hacı Bektaş-ı Veli’nin Kerametleri*, Su Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Tekin Talat, *İrk Bitig*, TDK, Ankara, 2013.

Toprak Burhan, Yunus Emre Divanı, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Turan Levent, “Yırtıcı Kuş Türleri İle Avcılık”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (1996), s.207-210.

Turan Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

Turan Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, TTK, Ankara, 2014.

Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, Çev: Reşid Rahmeti Arat, TTK, Ankara, 1974.

<http://arkeofili.com/?p=6900>, 31.01.2016.

<http://hakkindabilgial.com/tarih/medeniyetler/5753-hititler-kimdir.html>, 05.02.2016.

<https://kosminenvalo.wordpress.com/2015/04/25/historiallinen-kaanne-planeetan-valtataistelussa>, 12.02.2016.

<http://www.akhepedia.com/forum/eski-misir/gunes-tanrisi-ra/>, 12.02.2016.

<http://www.altayli.net/cift-basli-kartalin-selcuklular-doneminde-kullanimina-dair-bir-degerlendirme.html>, 12.02.2016.

http://www.astroset.com/bireysel_gelisim/kadim/k37.htm, 12.02.2016.

<http://www.balcoins.com/sikkeler.php?sultan=NASREDD%DDN%20MAHMUD>, 12.02.2016.

http://www.panoramio.com/photo_explorer#view=photo&position=92&with_photo_id=33079413&order=date_desc&user=4255032, 12.02.2016.

www.gezenbilir.com/konudivrigi-ulu-cami-ve-darussifasi.4741, 15.02.2016.

www.erzurumgazetesi.com.tr/haberAnadolu-Turk-Muhrunu-tasiyor33299all, 11.02.2016.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ahmet KARASU
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri : 11.12.1986/ SİVAS
e-posta : ahmet.k4rasu@gmail.com

EĞİTİM

Derece Kurum Mezuniyet Yılı

Lisans: 2014

Yüksek Lisans: 2017

İŞ TECRÜBESİ

Tarih Kurum Görev:

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....)

EILTS (....)